

УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ – ШТИП

ФАКУЛТЕТ ЗА ОБРАЗОВНИ НАУКИ

Социјална Педагогија

Штип

Мирчовска Гордана

СЕМЕЈСТВОТО И АГРЕСИВНОТО ОДНЕСУВАЊЕ КАЈ УЧЕНИЦИТЕ

-МАГИСТЕРСКИ ТРУД-

Штип, 2011 год.

Комисија за оценка и одбрана

Ментор:

проф. д-р Емилија Петрова-Горѓева

Универзитет *Гоце Делчев* - Штип

Член

проф. д-р Снежана Мирасчиева

Универзитет *Гоце Делчев* - Штип

Член

проф. д-р Владо Петровски

Универзитет *Гоце Делчев* - Штип

Лектура:

проф. Марија Иванова

Посветено на моите родители

Семејството и агресивното однесување кај учениците

Краток извадок:

Што би требало да претставува семејството? Во идеална варијанта, тоа е место каде луѓето постапуваат великодушно еден спрема друг; или каде се поставуваат интересите на семејството пред интересите на другите. Но, денес семејството доживува криза и затоа се *сфаќа не како „свето“ место за растење, туку како „необходност“*.

Семејството е примарно спонтано училиште, но не делува организирано и интенциски: тоа училиште не го планираме, не го градиме намерно, како што не можеме да ги планираме сопствените деца – тие воглавно се раѓаат и живеат во интимна емотивна врска меѓу мажот и жената, а природата направила родителите без никакви планови, најискрено и најчисто да ги сакаат. Сакањето и негувањето на дете не може во практика да се одвои од формирањето на вредности на тоа дете. Разбирливо е кога родителите се плашат дека нивните деца може да се заплеткаат во начини на живот кои тие ги сметаат за туѓи и неблагодарни и кога дејствуваат за да ја смалат опасноста од тој страв да се оствари.

Се среќаваат мислења дека состојбата во семејството е виновна за сите нарушувања во однесувањето кај децата и младите. Се мисли на непотполни, дисфункционални, разорени семејства и се извлекува заклучок дека родителите се виновни за се`. Ваквиот пристап значи дека целокупниот развој на личноста го ставаме во рамки на *теориски идеално семејство кое во практиката ретко може да се сретне*.

И навистина, огромни искушенија и големи опасности го демнат современото семејство, особено во аспектот на изложеноста на децата на

негативни влијанија. Напорот мора да е постојан и фокусиран. Традицијата, во еден дел од своите белези, секаде е иста и афирмира некои општочовечки вредности. Сепак, повеќе треба да се потпреме на конкретната афирмација на вредностите карактеристични за нашето културно милје, затоа што со тоа ги фамилијаризираме децата со доминатните вредности на нивниот социјален свет.

Не може доволно силно да се истакне, ни доволно често да се повтори: љубовта е најважниот момент! Не како сентимент и емоција, како вљубеност и нежност - туку како јасна и силна внатрешна одлука, даден збор, за целосна взаемна доверба, со која во корен ќе биде пресечена секаква лоша постапка, анимозитет, дистанца.

Клучни зборови: семејство, нарушувања во однесувањето, агресија, родители и деца.

The family and aggressive behavior of the pupils

Abstract

What should the family represent? In an ideal variant, it is a place where the people act generously to each other; or where the interests of the family are put before the interests of the others. But, nowadays the family is undergoing a crisis and that is why it is not seen as a “holly” place for growing, but as a “necessary reality”.

The family is a primary spontaneous school, but it doesn't act in an organized and intentional manner: we don't plan that school, we do not build it purposely, as we cannot plan our children – they are mostly born and live in an emotional relation between the husband and the wife, and the nature has made, without any previous plans, for the parents to honestly and most purely love each other. The loving and the growing of a child, in practice, cannot be separated from forming the values of that child. It is understandable when the parents are afraid that their children would get tangled up in ways of life which they consider foreign and ungrateful and when they act in order to reduce the danger of that fear becoming real.

There are opinions that the condition in the family is to be blamed for all the disturbances in the behavior of the children and the young. It is thought of the unfulfilled, dysfunctional, destroyed families and there is a conclusion drawn that it is the parents' fault for everything. This kind of approach means that the whole development of the person is put in the frames of the *theoretically ideal family which in practice can be rarely met*.

It is true, huge temptations and big dangers lurch over the contemporary family, especially in the aspect of exposedness of the children on negative influences. The effort must be permanent and focused. The tradition, in one of its

marks, is the same everywhere and affirms some general human values. Still, we should rely more on the concrete affirmation of the values characteristic for our cultural milieu, because with that we familiarize the children with the dominant values of their social world.

It cannot be emphasized strong enough, neither to be repeated frequently enough: love is the most important moment! Not as a sentiment, as infatuation and tenderness – but as a clear and strong inner decision, a word given for a total mutual trust, with which every kind of bad action, animosity, and distance will be uprooted.

Содржина:

- Вовед;

I Теоретски пристап кон проблемот на истражување:

1. Терминолошки одредувања на поимот семејство;
 - Начини на дефинирање на семејството во слободното општество;
2. Карактеристики на традиционалното и предизвиците на современото семејство;
 - 2.1. Развој на семејната заедница – од патријархално до ултрамодерно семејство;
 - 2.2. Состојбите во семејството денес;
 - Дали живееме во период на „криза на семејството“?
3. Функции на семејството
 - 3.1. Сексуална функција
 - 3.2. Репродуктивна функција
 - 3.3. Економска функција
 - 3.3.1. Социо-економски карактеристики на семејството
 - 3.3.2. Социјализацијата на децата во семејства од пониска социо-економска класа
 - 3.4. Социјализаторска (воспитно-образовна) функција
 - 3.4.1. Како професионалниот профил на родителите влијае на воспитувањето
 - 3.4.2. Образовно ниво на родителите
4. Типологија и структура на семејството
 - 4.1. Нуклеарно семејство
 - 4.1.1. Положбата на жената во модерното нуклеарно семејство
 - 4.2. Проширено семејство
 - 4.3. Непотполни семејства
 - 4.4. Еднородителски семејства (single-hood parenting)
5. Нарушување во однесувањето кај децата – реакција на семејната атмосфера
 - 5.1. Позитивна емоционална клима – љубов и разбирање
 - 5.2. Дисфункционално семејство
 - а) Дисфункционалност во хиерархија на моќта
 - б) Негрижа, занемарување
 - в) Злоупотреба
 - г) Негативен пример
 - д) Дисфункционални граници
 - ѓ) Оттуѓување

- е) Емоционално запоставување
- Видови на дисфункционални семејства
- 5.3. Распределба на авторитет
 - Социјална когниција на родителите и децата

6. Релации во семејството

- Делувањето на семејната интеракција на нарушувањата во однесувањето кај децата

- 6.1. Односот меѓу родителите – сопружници
 - 6.1.1. Како да се воспостави добар однос меѓу мајката и таткото
 - 6.1.2. Комуникацијата во семејството
- 6.2. Интеракција родител – дете
 - 6.2.1. Подобрена комуникација меѓу родителите и децата е најдобро решение за проблемот на нарушувања во однесувањето
 - 6.2.2. Остварување на комуникација меѓу родителот и детето -

Неколку основни родителски вештини

- а) Како да се воспостави позитивна комуникација
- б) Комуникација во конфликтни ситуации
- в) Како да се избегне негативна комуникација и да се подобри односот со децата

7. Воспитен стил на родителите

- 7.1.1. Стил на воспитување
- 7.1.2. Стил на семејно воспитување
- 7.1.3. Типологија на стиловите на семејно воспитување

7.2.1. Патријархално-авторитарно семејство

- а) Карактеристики на автократскиот воспитен стил
- б) Престроги родители и нивниот однос и став спрема детето
 - 7.2.2. Современо-демократски стил
 - 7.2.3. Анархично – стихиен стил

а) Презафатени родители и воспитната семејна атмосфера

7.3. Воспитниот стил и образовниот статус на родителите

II Методолошки пристап кон истражувањето

- Вовед
 - 1.1. Дефинирање на проблемот и основните поими
 - 1.2. Релевантни истражувања
 - 1.3. Предмет на истражувањето
 - 1.4. Цел и задачи на истражувањето
 - 1.5. Карактер на истражувањето
 - 1.6. Хипотези на истражувањето
 - 1.7. Варијабли на истражување
 - 1.8. Методи, техники и инструменти на истражувањето
 - 1.9. Популација и примерок
 - 1.10. Обработка на податоците

III Анализа и обработка на податоците

- Карактеристики на семејството согледани преку примерокот на истражување
 - структура на семејството
 - образование на родителите
 - занимање на родителите
 - социо-економскиот статус на семејството
 - заеднички активности на семејството
 - емоционална атмосфера во домот
 - релации во семејството
 - контрола на однесувањето на детето - регулирање на непримерно однесување
 - родителски воспитен стил
- Квалитативна анализа на неструктурирано интервју

Заклучок

Прилози

Користена литература

Вовед

Првото место на семејството е секогаш прво. Тоа е основен двигател на општеството и темел на идентитетот на поединецот.

Најголемиот број родители, ако не и сите, веруваат дека имаат некаква одговорност за етичкото, духовното, културното и граѓанско образование на своите деца. И скоро за сите нив, да бидеш добар родител подразбира да се погрижиш децата да ги стекнат навиките и доблестите кои се својствени за добрата личност и совесниот граѓанин. Основните вистини за доброто и исправното се дадени и цел на родителите е да ги пренесат негибнати на следното поколение.

Безброј пати е потврдена тезата дека вистински модел за однесување кај децата е токму родителот. Поради тоа, како по правило, *воспитани родители имаат и воспитани деца*. И обратно. Убавото со убаво се враќа. Неспособноста на родителите да сфатат дека суштинската функција на семејната заедница е да ја стимулираат и охрабруваат индивидуалноста на своите деца, е практично основната причина за неснаоѓањето на децата во животот и нивното нарушено однесување. Претерано нарушеното или агресивното однесување на која било возраст, треба сериозно да се сфати. Тоа не треба да се отфрли како 'фаза' или како нешто од кое децата 'ќе се одвикнат'. Доколку трае, ќе стане толку сериозно, што ќе предизвика неповратни последици за општеството и личноста.

Поаѓајќи од состојбите во денешното општество, од случувањата во семејствата и исходот од сето тоа, нарушено однесување кај децата, трудот го поделивме на два дела. Во првиот дел, теоретскиот, се обидовме да се доближиме до она што беше од наш интерес, а тоа е „современото семејство“. Во овој контекст, понудивме различни дефиниции на поимот семејство; развојот на современото семејство – преминот од патријархално во модерно; функциите кои тоа ги обавува; многу важно за нас – структурата на денешните семејства; атмосферата која владее во истите; односите меѓу семејните членови и на крајот родителскиот воспитен стил. Мораме да истакнеме дека основна цел на овој труд беше да покажеме дека е невозможно да се прекине нишката на поврзаност меѓу она што се вели „модерно семејство“ и новите облици на нарушувања во однесувањето кај младата популација.

Вториот дел се сосостои од два поддела и тоа: а) методолошки пристап кон проблемот на истражувањето; б) анализа и интерпретација на податоците добиени врз основа на спроведеното анкетирање со кое дојдовме до сознанија за состојбата во семејствата и квалитативна анализа на неструктурираното интервју.

Подигнувањето и воспитувањето на децата е благороден, одговорен, комплексен и мошне сложен процес. За наши услови извонредно и тежок. Еден систем на вредности згасна, а новиот се` уште не е создаден. Општеството ни се наоѓа во длабока економска, социјална, но и морална криза. Не потценувајќи ги сите други фактори, клучна улога во профилирањето на младата личност, без сомнение, имаат родителите и семејството како столб на едно современо општество. Без малку сите се согласуваат дека однесувањето на децата е резултат на една комплетна инертност и заспаност на најповиканите фактори во градењето на една стабилна и општествено корисна личност – семејството. Родителите се постојано зафатени со секојдневната трка по гола егзистенција и никогаш немаат доволно време за децата се` до моментот кога тие ќе дојдат во судир со законите или средината.

ПРВ ДЕЛ

ТЕОРЕТСКИ ПРИСТАП КОН ПРОБЛЕМОТ НА ИСТРАЖУВАЊЕ

1. Терминолошки одредувања на поимот семејство

Не постои единствена дефиниција за поимот семејство, во ниту една наука која се бави со проучување на семејството, ниту во интердисциплинарните науки и научни дисциплини чиј предмет на проучување е семејството. (педагогија – семејна педагогија, социологија, филозофија, психологија...) Но, факт е дека семејството е, пред сè, заедница.

Во различната стручна литература, но и во секојдневниот живот, кога се зборува за крвно сродство и заедници т.е. групи кои произлегуваат од тоа крвно сродство, се среќаваме со два термина: семејство и фамилија. Затоа, треба да се разграничи дека тие термини не се синоними, иако и двата произлегуваат од крвното сродство.

Во нешто постара литературата, како синоним за поимот семејство, се споменува терминот фамилија. Но, под поимот *фамилија* се подразбира *поголема група на луѓе поврзани со крвно сродство*. Фамилијата ја сочинуваат повеќе генерации луѓе: баби, мајки, деца, внуци..., што значи таа ги содржи сите роднини, за разлика од семејството, кое по правило е двогенерациско: родители и деца (Golubovic, 1991).

Во развојните стадиуми на општеството, различните мислители кои го проучувале семејството како општествена група, имале различно гледиште за него и правеле обиди за дефинирање на истото. Тоа е толку старо, што уште филозофите и мислителите како Аристотел верувале дека тоа претставува праклетка на целокупната општествена организација, а други, пак, неговото постоење го поврзувале со појавата на класното општество, стоејќи на гледиштето дека сите претходни „семејни“ облици

претставуваат некој вид на „прасемејно“ битисување. Нешто подоцна, швајцарскиот педагог Ј.Х. Песталоци потенцира дека *основите на воспитанието се поставуваат во семејството и она што детето ќе го добие во семејството, не може со ништо да се замени*. На знаењата и умеењата што детето ги добива во семејството се надоврзуваат сите натамошни човекови сознанија и добродетели. Макаренко (1948) пак, смета дека најважно за воспитувањето на детето е однесувањето на родителите, односно: *„вашето сопствено однесување е најодлучниот фактор*. Немојте да мислите дека го воспитувате детето само тогаш кога со него разговарате или го поучувате или му наредувате. Вие го воспитувате во секој момент од својот живот, дури и тогаш кога не сте дома. Како се облекувате, како разговарате со луѓето за другите луѓе, како се радувате или тагувате, како се смеете, читате весник – сето тоа за детето има големо значење“.

Бројните обиди, во текот на подолг минат период, да се даде дефиниција за поимот семејство, но и да се постават рамки за определување на истиот, до денешно време на живеење не резултирале со единствено гледиште. Според *традиционалниот социолошки пристап*, семејството е истовремено и самостојна единица и општествена институција, но овој пристап нема одговор на прашањата за иднината на семејството во општеството. Така Murdock (1949) семејството го дефинира како *општествена група која се карактеризира со заеднички живот, економска соработка и репродукција*. Тоа вклучува возрасни личности од двата пола, од кои барем две одржуваат општествено прифатена полова врска, плус едно или повеќе деца, сопствени или посвоени, на возрасни кои сексуално кохабитираат. D'Antonio (1983) и Lindsey (1981) се согласуваат при определувањето на овој поим, при што првенствено мислат дека семејството го сочинуваат *две или повеќе личности кои живеат заедно во подолг период и делат едно или повеќе од следново: работа (во домот), секс, грижа и хранење на децата, интелектуални, духовни и рекреативни активности, односно, две личности кои делат заедничка историја, кои се*

сакаат, кои живееле голем дел од животот заедно и кои делат професионални интереси, економски потреби, политички погледи или сексуални преференци.

Малку поинаков пристап има Хараламбос, кој оваа основна општествена единица ја дефинира како „...заедница на личности кои живеат заедно, ги здружуваат средствата и ствараат потомство.“ (Haralambos i Holborn, 2002). Што значи семејството е динамична група на поврзани индивидуи кои се во меѓусебна интеракција, но и со поширокото социјално опкружување.

Vukasovic (1999) семејството го споменува како „најмала социјална станица, темелна установа за живот на секое општество“ која се темели на „заедички живот на личности кои се во крвно сродство, најчесто родители и деца“, а која ја обележува „интимна атмосфера и емоционална поврзаност“. На сличен начин семејството го дефинира и Maleš (1988), кој како обележје на семејството го споменува заедничкото живеење и економската соработка на членовите на семејството.

Од друга страна, пак, во *педагошките науки* заедницата во која нема потомство, не може да се смета како семејство, туку како брачна заедница; *семејството е исклучиво заедница која ја сочинуваат партнери со своето потомство*. Не можам, а да не напоменам дека педагозите за семејството тврдат дека во суштина не е никаква интенционална педагошка институција, туку животна заедница (функционално поле за учење) и како такво тоа треба да обезбеди задоволување на основните човечки потреби: сигурност, признавање и доверба. Детето семејството го доживува како отворен социјален и емоционален модел на човековиот живот, воведувајќи го во социјалните и културни норми, а карактеризирајќи се со релативна стабилност и континуирана солидарност (Giesecke, 2002). Но, ваквото дефинирање на семејството подразбира и истакнување на неговите слаби страни: високи емоционални барања меѓу членовите; надеж дека ќе се

најде утеха за неуспесите; искуствата стекнати во кругот на семејството не се доволни за опстанок надвор од домот; голема емоционална и социјална врзаност за членовите на семејството.

Во постмодерното општество, партнерите не мора да бидат врзани со брак (во одредени општества вонбрачните заедници се признати како и брачните), како што и нивното потомство не мора да биде биолошко (адоптивно потомство, посвоени деца). Брачните партнери не мора да се од спротивни полови; сведоци сме на се почести хомосексуални бракови. Голем е и бројот на еднородителските семејства – поради развод, смрт на еден од партнерите или одлука за самостојно одгледување на детето.

Но, и социолозите и педагозите се сложуваат дека семејството е темел на општеството, универзална општествена институција, без која општеството не би можело да функционира, односно примарна општествена заедница која е подложна на процес на метаморфоза во склад со општествено-културниот раст и промени: „До 60-тите години на 20-от век социолозите многу ретко ја доведувале во прашање важноста на семејството и предностите на семејниот живот.“ Повеќето социолози поаѓале од претпоставките дека семејниот живот еволуира и дека семејството постепено се менува, со цел поефикасно да ги задоволува потребите на општеството во целина и на секој член од семејството поединечно (Haralambos; Holborn, 2002).

1.2. Начини на дефинирање на семејството во слободното општество

Во слободното пост-модерно општество, семејството се дефинира според потребите на оние кои доброволно се сметаат себеси за семејство. Крвните и брачни врски нудат начини за психолошко поврзување и взаемно задоволување на потребите како основа за формирање на

семејство, но и осигурување за долгорочен опстанок на истото. Тоа е заедница во која членовите стапуваат доброволно, заради лично задоволство, исполнување и само-актуелизација.

Општествената дефиниција за семејството брзо се шири и е дојдена до степен во себе да вклучува и самохрани родители, дворасни парови, мешани семејства, нероднински, неповрзани индивидуи кои живеат заедно и хомосексуални двојки, меѓу другите. За жал, политиката за развивањето на семејствата се равива бавно за да може да биде во склад, во чекор со промените и новите трендови во современиот начин на живот (Crawford, 1999).

Институционалистите семејството го дефинираат како „традиционална“ биолошка и прокреативна структура, потенцирајќи на биолошката поврзаност меѓу членовите на семејството. Тоа подразбира постојано присуство на биолошките мајка и татко и биолошки деца.

Интеракционистите, пак, дефиницијата за семејството ја базираат на доброволна претпоставка за улогата на однесување во семејната поврзаност, што значи дека во семејството се потребни лица кои би ја играле улогата на мајка, татко и деца. Пример за такво семејство би биле неколку деца, кои се сирачиња, живеат без возрасен член, а улогата на мајка ја презела најстарата сестра.

Психоаналитичарите се фокусираат на степенот на развој на поединецот и неговите потреби; додека *социјалните психолози* се фокусираат на потребата на личноста за припадност и постигнување. И двата пристапи се слични, обработувајќи го чувството на поединецот за припаѓање, односно отуѓување, што е важно за дефинирање на поимот. Така, злоупотребата или родосквернавењето ги прекинува психолошките врски во семејството, и тоа доживува распад.

Развојните психолози се фокусираат на физичкиот раст и зрелоста на единката, како и на хронолошката возраст. Тие на пример: 12-годишна девојка која родила дете, развојните психолози нема да ја прифатат како мајка, првенствено зашто таа физички не е доволно зрела, односно нејзината хронолошка возраст не и` го дозволува тоа; за разлика од нив, антрополозите и институционалистите би го дефинирале ваквиот пар како семејство врз основа на биолошкото сродство.

Во текот на повеќе истражувања е дојдено до заклучок дека под зборот семејство, што најчесто се користи, испитаниците ги подразбирале „брачниот другар и децата“ или „роднина во домаќинството“. Така, семејството што е дефинирано во економијата, социологијата и психологијата најчесто е комбинација на поимите апарати за домаќинство и роднини... Исклучок од оваа стандардна дефиниција се среќава кај клиничката психологија, каде семејството вклучува родители, браќа, сестри и деца (Patterson, 1996; Rothausen, 1999). *Антрополозите велат дека семејството го дефинираат културно-биолошките и брачно-роднинските врски, како и шемите на реципрочни обврски меѓу истите (Haviland, 2008).* Секоја култура различно го дефинира биолошкото и брачно роднинство, притоа определувајќи ги и обврските кои роднините ги имаат меѓу себе. Во едни култури, роднинството се дефинира по биолошка линија од таткото; во други по линија на мајката; додека во повеќето модерни општества, сродството се базира на комбинација на биолошката линија и од мајката и од таткото. Во европската и американската култура, на пример, постои јасна разлика меѓу браќа, сестри и братучеди, но во некои рано-африкански општества не постојат посебни термини со кои се определува степенот на сродство. Правилата за роднинство и брачни семејни односи се практично неограничени.

Посилните општества имаат потреби кои мора да бидат исполнети; со цел да ги задоволи тие потреби, општеството создава подмножества од луѓе структурирани да помогнат во задоволувањето на истите. Семејството е една од овие структури. И како што растат

потребите на големите општества, така се менува и дефиницијата на поимот семејство. Кога некое општество има потреба од брз пораст на населението (после војна, на пример), општествената дефиниција за семејството нагласува хетеросексуална поврзаност и прокреација; но, кога силното општество се соочува со пренаселеност и има потреба да се ограничи бројот на населението, тогаш дефиницијата за семејството доживува модификација: може да ги поддржува хомосексуалните врски или бездетните парови.

Економистите, семејството го дефинираат како производствена и потрошувачка единица. Во историјата дури и робовите, помошниците и слугите во домаќинството се сметале како членови на семејството, пред се зашто живеат под ист покрив, заедно се хранат и учествуваат во семејните активности.

И на крајот, најприфатлива е дефиницијата на Stack (1996) *кој семејството го сфаќа како најмала, организирана, трајна мрежа од роднини и не-роднини кои секојдневно се во интеракција, задоволувајќи ги дневните потреби на децата и обезбедувајќи го нивниот опстанок*. Неговиот начин на дефинирање е најприфатлив во денешното ултраразвиено постмодерно, слободно општество зашто семејството е отворен, доброволен однос базиран на меѓусебна соработка и взаемна корист која членовите на семејството ја добиваат од членството. Тоа функционира за да ги задоволи потребите на потомството, зачнато во истото семејство или во некое друго, а за да се *издржуваат и воспитаат децата*.

2. Карактеристики на традиционалното и предизвиците на современото семејство

Денес се` повеќе се говори за влијанието на семејството на воспитувањето на децата, што често пати одредени поединци и претеруваат. Се среќаваат мислења дека состојбата во семејството е виновна за сите пореметувања во однесувањето кај децата и младите. Се мисли на непотполни, дисфункционални, разорени семејства и се извлекува заклучок дека родителите се виновни за се`. Точно е дека од семејството зависи како ќе се развие детето и како истото ќе се однесува, но тоа не значи дека со сигурност од здраво семејство ќе произлезат деца со најдобро однесување, како што ни најнездравата семејна средина не значи дека ќе изведе деца со пореметување во однесувањето. Ваквиот пристап значи дека целокупниот развој на личноста го ставаме во рамки на *теориски идеално семејство*, кое, како што би рекол Kovacevic во *практиката ретко може да се сретне, а се заборава на позитивното делување на општествената заедница*. Мора да се напомене дека однесувањето на личноста зависи од разни фактори: од една страна е резултат на хередитарно-конституционални-психички особини на индивидуата, а од друга страна, под влијание на поблиската и поширока околина, но и од активноста на самата личност, што упатува на фактот дека надворешните и внатрешни фактори не делуваат изолирано.

2.1. Развој на семејната заедница – од патријархално до ултрамодерно семејство

Кога се расправа за семејството како историско-општествена појава, сосема е евидентно дека неговата егзистенција е детерминирана од севкупноста на општествениот развој.

Развојот на семејството не бил така едноставен, бидејќи во даден момент од историјата на семејните односи доаѓа до израз еволуцијата на човекот, а во исто време делува и моралот на старите општествени формации, што е случај и до денес.

Имено, мажите отсекогаш се здружувале во групи на кои заедничка цел им била грижа за потомството. Проширеното семејство е завршна фаза во развојот на семејството во првобитната заедница на неограничена полова слобода, а Младенович (1977) тоа го именува како „фаза на промискуитет или хетеризам и вовед во цивилизација“. Во оваа фаза постепено доаѓа до исчезнување на колективната сопственост на големото семејство и зголемување на важноста на сопственост на индивидуалните семејства. Членовите на семејството почнуваат да живеат одвоено од пошироката фамилија, во сопствено домаќинство, кое броело две-три генерации на потомство. Се` уште не станувало збор за семејство како денешното.

Семејството е променлива општествена заедница, стара колку и човечкиот род. Таа се менувала и прилагодувала на тековните општествени промени. Цврсто одредената и хомогена структура на патријархалното семејство условувала негова хиерархиска структура. Овој систем на семејна хиерархија се базира на два биолошки критериуми: *пол и старост*. Мажот е супериорен над жената, дури и тогаш кога бил помлад од неа. *Авторитетот на најстариот член на семејството е неприкосновен* (J.C.

Flugel, 1926). Тој не мора да работи, но стои зад секоја активност. Неговата моќ се огледува во неговото учество при избор на брачен другар за своите деца.

Појавата на приватната сопственост во капиталистичкото општество е вовед во патријархалната семејна заедница, чие обележје е изразена власт на *"pater familias"* семејството на таткото, односно мажот располага со членовите на семејството, исто како и со останатиот „имот“. Патријархалното семејство и денес постои во многу општества како традиционален тип на семејство со сите свои специфични обележја. Темелни обележја на ова семејство се: класно уредување, приватна сопственост, руралност, власт на мажот, на таткото, формална моногамија и двоен морал (Mladenović, 1977).

Многу подоцна, во 17 век Т. Хобс тврди дека *единствениот забележлив „природен“ семеен однос е тој меѓу мајката и детето кое го родила*, оти татковството може да се утврди само врз основа на исказот на мајката (Hobbes T., 1968). Хобсовата анализа подразбира дека семејните односи со правни импликации се обичајни, произлегуваат од општествените практики и законите за бракот и подигањето на децата. Хобсовата анализа подразбира дека семејните односи се општествени творби кои припишуваат значење и важност на хетеросексуалниот однос и на подигањето на децата најчесто по пат на брак. Бракот произлегува од признавањето на одлуките на поединечни мажи и жени или нивните семејства од страна на државата. Местото на детето во семејното стебло никогаш не е просто природно.

Поради *индустрискиот развој*, семејството почнало да ги губи функциите кои ги имало порано и почнало да се менува. Тоа веќе не произведува, туку троши. *Се менува неговата структура, се губи семејната кохезија и се зголемува индивидуализмот кај секој член*. Новите односи доведуваат до еманципација на жената и децата, што ќе значи промена во улогите и промена во начинот на воспитување на децата.

Со индустријализацијата и технолошкиот напредок се појавува нов тип на семејство и со тоа и ново сфаќање на родителската улога и воспитувањето. Се става акцент на рамноправноста меѓу мажот и жената, вели Јурак (2002). Бројот на членови е сведен на минимум, комуникацијата е посиромашна, економската сигурност зависи од родителската платеност, средствата за живот се купуваат готови, куќните работи ги извршуваат машини, а извршувањето на професијата бара интелектуално образование и психичка концентрација. Благодарение на мас-медиумите семејството е се` поинформирано, но како што истакнува Јурак сето тоа не ги решава проблемите, туку раѓа бројни фрустрации, тешкотии, осаменост, неприфатеност, губење на авторитетот и особено отсутност на родителите од семејниот дом и животот на детето (поради презафатеност, развод и бегане од родителските обврски...)

И покрај демократизацијата на семејството, патријархалните карактеристики се` уште се присутни во голем дел од светот, па и кај нас: под влијание на религијата, семејно воспитно наследство... Но, со развојните промени и тенденцијата кон демократско-хуманистички односи, и современото семејство добива некои нови карактеристики. Урбано, единствено семејство, претставува мала, исклучиво двогенерациска група која ја сочинуваат родители со своето потомство – деца. Основата на семејството е институцијата брак (а која е демократска заедница од луѓе заснована на рамноправни односи меѓу членовите на семејството) и чија цел е задоволување на емоционалните, сексуалните и репродуктивни потреби.

Гледано во целина, сепак може да се рече дека се до настанување на капиталистичкото општество, семејството било општествено одговорно за воспитување на децата. Но, за кратко време се создаваат економски и општествени услови за важни измени во семејните односи. Се менува односот меѓу мажот и жената, меѓу родителите и децата и со тоа се менува и улогата на семејството во воспитувањето на децата. Така

земјите во развој наидуваат на социјални проблеми кои со себе повлекуваат и проблеми во воспитувањето, а со тоа и во однесувањето на новите генерации.

Одредени постмодернисти ја истакнуваат тезата дека меѓу модерното и постмодерното семејство дошло до фундаментален прекин. Тие сметаат дека ниеден тип на семејство не треба да се поставува како норма во однос на друг тип на семејство. Додека за модерното општество можело да се рече дека го карактеризира еден средишен, доминантен тип на семејство, денешната ситуација е многу поразлична. Денес веќе не е возможно да се понуди една теорија за семејството, бидејќи различните типови на семејство бараат различни објаснувања (Haralambos; Holborn, 2002).

И навистина, огромни искушенија и големи опасности го демнат современото семејство, особено во аспектот на изложеноста на децата на негативни влијанија. Напорот мора да е постојан и фокусиран врз двете паралелни шини по кои оди возот на воспитувањето, инаку ќе излета и ќе дојде до катастрофа. Традицијата, во еден дел од своите белези, секаде е иста и афирмира некои општочовечки вредности. Сепак, повеќе *треба да се потпреме на конкретната афирмација на вредностите карактеристични за нашето културно милје, затоа што со тоа ги фамилијаризираме децата со доминантните вредности на нивниот социјален свет* (Мухиќ, Ф., 2010).

2.2. Состојбите во семејството денес

Според Webster's New World College Dictionary (1997) дефиницијата за традиционалното семејство вели: *„тоа се сите луѓе кои живеат во домот, домаќинството“*. За разлика од поранешните години, *семејството денес* не мора да се состои од двајца родители и нивните биолошки деца, со татко кој оди на работа и мајка која останува дома за да ги одгледува децата. Всушност, многу поневообичаено е ваквиот тип на семејство да опстане во денешното ултрамодерно општество (McCarthy, 1992).

Традиционалното семејство, кое како цврста синапса главно го одржува економската зависност на членовите, се распаѓа, а одлуките за брачен развод се донесуваат полесно и побрзо. Тривијално е да се коментира каква рефлексивност има тој чин врз климата во семејството, а посебно врз улогите кои децата можат да ги преземат во таквите услови.

Децата денес може да бидат подигнати од самохрани родители, баби и дедовци, тетки, чичковци, хетеросексуални двојки кои не се во брак, хомосексуални парови (Williams, P., & Huitt, W., 1999). Има и такви кои пораснале со роднини или во домови за згрижување. Децата на разведени родители може да имаат поинаков стил на живеење: живеат со едниот родител еден дел од неделата или месецот, а другиот дел со другиот родител; А има и такви средношколци кои се во брак или живеат одвоено од родителите.

И како надоврзување на ова доаѓа и констатацијата на Петровска С. (2009): *семејството повеќе не е статична единица, која со структурата на сопствената интеракција рамномерно и трајно влијае врз животниот свет на децата*. Напротив, тоа се третира како група во непрекинат развиток.

Луѓето за семејните врски, обично, мислат дека ги создала природата: *доминантната културна претстава за современото семејство во светот е хетеросексуална двојка со потомство* (Бенет В.Б., 2003). На ова, академиците кои се занимаваат со нетрадиционалните семејства, тврдат дека тоа ги дефинира семејствата премногу тесно, исклучувајќи ги проширените и *de facto* семејства и наметнувајќи го јадреното семејство на двајца венчани хетеросексуални партнери и нивното потомство, иако всушност, треба да има поголема почит за разнообразието.

Децата кои ќе се најдат среде семејни борби често стануваат средиште на борбите меѓу возрасните, во семејствата. И без оглед дали *семејството на детето е хетеросексуален венчан пар или самохран родител, семејната автономија не треба да стане изговор за пренебрегнување на потребите и правата на децата.*

Во многу семејства денес, целокупното воспитување се заснова на забрани. Со тоа *детето учи што не смее да прави и како не смее да се однесува.* Родителите ретко го користат спротивниот начин: со изградување на позитивните особини и навики да ги пригушат негативните, пред се, зашто овој вториот метод бара системски пристап и напор од двата родители. Вака неорганизираното воспитување може во поединечни случаи да спречи потешки последици, но не овозможува изградување на целосна личност.

Со децата кои се нурнати во култура која ја дефинираат рекламите, медиумите за забава и притисокот од врсниците, честопати доминираат влијанија кои тие ниту ги разбираат и на кои не им се противат. Соочени со такви предизвици и за да имаат какви и да се реални изгледи за поништувачка формативна моќ, родителите во ова време можеби ќе мораат да се постават на едно поцврсто стојалиште против таа култура. Дејствувањето на родителите, кое во одредени околности може да се смета за деспотско, во други може да биде нужно или барем оправдано.

Родителите, за децата, треба да бидат високо морални личности кои ги почитуваат поставените норми, за да можат со својот авторитет да

поставуваат морални барања. Грешките кои се прават во начинот на кој се спроведува воспитувањето, и покрај желбата и настојувањето на родителот да формираат правилна личност, често доведуваат до несакани последици. *Зар е мал бројот на семејства каде воспитувањето се базира на телесно казнување?* Применувањето на телесната казна одговара на старите воспитни принципи: со примена на сила, да се натераат на послушност и покорност. Но, денес тоа е сосема погрешен пристап, зашто детето со овој метод се формира сосем *спротивно*. На диктатурата на родителите и тоа одговара со иста мера, прво *во домот*, а потоа и *надвор од него, во социјалната средина*.

2.3. Дали живееме во период на „криза на семејството“?

Што би требало да претставува семејството? Во идеална варијанта, тоа е место каде луѓето постапуваат великодушно еден спрема друг; или каде се поставуваат интересите на семејството пред интересите на другите. Но, денес семејството доживува криза, а тоа е показател за кризата во општеството. Затоа, *денешното семејство се сфаќа не како „свето“ место за растење, туку како „нужна стварност“*.

Може да се рече дека живееме во време кога семејството доживува тешка криза. *„Не ги гледав многу своите родители, кои одеа на работа во седум наутро, а се враќаа во седум навечер. Ситуацијата ќе се влошува додека жените, како и мажите, работат се повеќе. Никој не ќе се грижи за децата“* – изјавува еден млад дечко, кој неодамна станал родител.

Г. Трипкович, ја испитувала промената на класичните функции на семејството во услови на транзиција, ставајќи акцент на прашањето на трансформација на солидарноста, што првенствено се набљудува низ призмата на симетрични и асиметрични општествени односи. Таа, вели дека во вакви услови она што непосредно се забележува е дека *луѓето го губат и онака нискиот социјален статус и малото спокојство за процесот на богатење на одредени слоеви, што води кон промени и неизвесна иднина*. Нивната недоверба спрема ваквите општествени случувања и промени се манифестира како неартикулирано незадоволство и панична спонтанa потрага за најдостапните средства за преживување.

Семејството е генератор на мрежа за солидарност, и од цврстината на мрежата на солидарност во семејството може да се шири и на останати лица кои не се членови на семејството или на други општествени групи, спрема кои се постапува како и кон членовите на семејството.

Сфаќањето за животот во семејството доживува значајна преобразба. Иако не постои единствен тип на семејство, повеќето истражувачи се согласуваат со неколку основни карактеристики на современото семејство. Тоа во основа повеќе ужива во материјалната страна на животот, иако поради тоа не е посреќно. Во исто време ги трпи и последиците од индустријализацијата, урбанизацијата, напредокот на технологијата.

Однесувањето на младите луѓе денес е биполарно: покажуваат тенденција да бараат идентитет во конформизмот или во криминалот. Родителите им ги пренесуваат на своите деца анксиозноста, агресивноста и непријателските нагони кои произлегуваат од нивните пореметени односи. Преокупирани со сопствените потреби, не обезбедуваат адекватна емоционалност за своите деца, односно *таткото е дел од индустриската организација и своите деловни грижи ги носи и дома. Со тоа му преостанува малку емоционална сила за справување со жената и децата. Од жената бара да му овозможи удобност и дополнително внимание. Се чувствува напуштен, сам и бесен, а жената му префрла што толку*

малку внимание му посветува на семејството. Мајката се обидува да биде семоќна, но само станува безлична, одалечена и отуѓена (Adler.A.,1984).

Можноста на родителите да ги подигнат своите деца на начин сообразен со нивните најдлабоки припадности, е суштински елемент на слободата на изразот. Како што оправдано укажува Имон Калан, родителството најчесто се разбира како едно од средишните задачи кои му даваат смисла на животот. Сакањето и негувањето на дете, не може во практика да се оддвои од формирањето на вредности на тоа дете. Разбирливо е кога родителите се плашат дека нивните деца може да се заплеткаат во начини на живот кои тие ги сметаат за туѓи и неблагодарни и кога дејствуваат за да ја смалат опасноста од тој страв да се оствари.

3. Функции на семејството

Поради забрзаната трансформација на општеството и општествените односи, поради забрзаното темпо на живот во постмодерното општество, семејството се специјализира во извршување на своите функции. Но, кога станува збор за пренесување на семејните функции на други општествени институции, една функција е многу суптилна и осетлива за пренос, односно со нејзиното слабеење или губење, семејството повеќе и не би требало да постои. Тоа е социјализаторската функција и во овој контекст се наметнува прашањето: како би изгледало општеството од аспект на развојот на здрави личности...?

При проучување на класификациите на семејните функции кај различни автори од педагошките и социолошките науки, неизбежно е, а да не се воочи дека некои функции се наметнуваат како базични, без кои семејството не би функционирало, а функции кои не би можело да ги преземе и обавува ниту една општествена институција, на начинот на кој тоа го прави семејството. Се работи за:

- биолошко-репродуктивна;
- економска;
- социјализаторска (воспитно-образовна компонента); и
- сексуална функција,

која не мора да биде реализирана внатре во самото семејство, но сепак се смета за дел од семејните функции.

За четирите основни семејни функции говори G. Murdock (1949), кој тоа го заклучил врз основа на спроведено истражување и анализа на близу 250 општества. Тоа се, всушност, четири „универзални функции на

семејството“: сексуална, репродуктивна, економска и воспитна (социјализаторска).

Проширување на поделбата на семејните функции на Мурдок дава Schiamberg (1983), чиј стил на дефинирање на функциите на семејството значително се разликува од оној на Мурдок. Тие се:

1. социјализација на децата;
2. економска соработка и поделба на трудот;
3. грижа, надзор, мониторинг и интеракција;
4. легитимни сексуални односи;
5. репродукција;
6. обезбедување на статус;
7. емоционална поддршка и дружење.

Нешто поблиску до Murdock, во формулацијата на семејните функции е Младенович кој говори за биолошко-репродуктивна, економска и социјализаторска функција, истакнувајќи ги како *примарни*, додека сексуалната функција ја сместува во *секундарните*, заедно со уште некои други.

Анализите на Талкот Парсонс од 1959 и 1965 (Haralambos i Holborn, 2002) се темелат на американското семејство, но може да се применат и во други општествено-културни средини. Имено, за Парсонс примарни се две важни функции на семејството:

1. примарна социјализација на децата и
2. стабилизација на личноста кај возрасните припадници на општеството.

И Parsons i Murdock, при определување на семејните функции, поаѓаат од т.н. функционалистички аспект, за што критичарите велат дека е преидеализиран начин.

Секое нормално семејство ги исполнува своите функции, иако нивниот начин на функционирање може да се разликува од еден до друг облик на

конкретно општество, вели Петровски (Петровски В. 2006) и притоа ја нуди следнава класификација на семејни функции:

1. биолошка функција,

која е основна карактеристика на семејството; со неа се задоволуваат половите нагони и емотивните врски, но и раѓањето и растењето на децата.

2. сродство, роднински врски,

најважен облик на сродство е крвното или природното сродство кое се формира со раѓањето. Може да биде: матрилинеарно (потомство кое се одредува по мајката), патрилинеарно (по таткото) и билатерално и по мајка и по татко. Покрај крвното постои и т.н. адаптивно сродство кое настанува со усвојување и двохвно сродство – кумство, побратимство и сл.

3. социјализаторска (воспитна) функција,

семејството се јавува како значаен социјален систем, во кој се врши процес на воспитување на подмладокот во физички, морален и интелектуален поглед.

4. економска функција,

се изразува во обезбедување на материјална егзистенција на неговите членови, во обезбедувањето и трошењето на средствата за живот.

И покрај различните пристапи, следствено на тоа и различните поделби на семејните функции, сметам дека од аспект на проучување на социјалното однесување потребно е да се задржам на категоризацијата на Парсонс, бидејќи истата се темели на воспитно-образовната функција во смисол на пренесување на општествено-културните обележја, генерализација, усвојување на норми, изградба на стабилна и адаптирана личност, на која и е дозволено да ја искаже својата индивидуалност, притоа не нарушувајќи ги нормите и оградувајќи се од девијантни чинови.

3.1. Сексуална функција

Објаснувајќи ја сексуалната функција Haralambos и Holborn наведуваат правила и норми на однесување кои во повеќето општества ограничуваат или тотално забрануваат полова активност надвор од брачната заедница. Исто така, сексуалната функција се брани со тврдењето дека истата не само што го зацврстува семејството како заедница, туку и придонесува за стабилизација на општествената заедница бидејќи „ограничувачките правила го спречуваат можното разорно делување на општествениот поредок во случајот кога половиот нагон би бил сосема слободен“ (Haralambos i Holborn, 2002).

Во современото демократско семејство репродуктивната функција (чија цел е продолжување на човековиот вид) се одвојува од функцијата на задоволување на половиот нагон (чија цел, пак, е задоволување на најинтимните желби меѓу сопружниците). Оваа функција, според многу автори, претставува важна сфера во животот на жените и мажите. Од неа подоцна произлегува репродуктивната функција; се вели подоцна – зашто половата активност пред брак веќе не претставува табу-тема и се` почесто има и деца кои се родени надвор од брачна заедница, како и бракови и вонбрачни заедници засновани на раѓањето на децата зачнати во текот на вонбрачните односи.

Говорејќи за сексуалната функција, се воочува истакнувањето на мајка и татко, а ретко се говори за задоволување на полов нагон меѓу мајка и мајка, татко и татко, мајка и нејзиниот привремен партнер кој не е член на семејството, или таткото и неговата привремена партнерка која не е член на заедницата, но служи за задоволување на половиот нагон.

3.2. Репродуктивна функција

Новиот живот настанува во семејството, без оглед за какво семејство се говори. Животот се одржува и продолжува со создавање или усвојување на потомство. Без тоа би се изгубил континуитетот на животната заедница и токму ова е главната причина за репродуктивната функција. Според Младеновиќ, иако репродуктивната функција е стара колку и човечкиот вид, современото семејство се одликува со низок наталитет, дезинтеграција и дезорганизација на семејството.

Дезинтеграцијата на семејството означува расчленување, односно разделување на семејството на се` помал број членови. Под овој поим не се подразбира само намалување на семејството само на биолошкиот збир – родители и деца, туку и понатамошно разделување на веќе смаленото семејство на се` помал број членови – намалување на бројот на деца. Имено, се` поголем е бројот на родители со едно дете или со две деца.

Дезорганизацијата, односно кризата во семејството, исто така, придонесува кон слабеење на наталитетот, а под овој поим се подразбира „пореметување“ на современото семејство. Некои од причините за процесот на дезорганизација се порастот на стандардот, еманципацијата на жената, социјализација на капиталистичкото општество, сеопфатната улога на државата за заштита на поединецот, новиот карактер на современото семејство (фаза на преминување од патријархално во современо демократско семејство, како претфаза до постмодерното семејство)...

3.3. Економска функција

Современото семејство не поседува средства за производство. Тоа веќе не е „заедница на произведувачи“, односно произведувачка единица како кај патријархалното семејство, туку исклучиво потрошувачка, конзумирачка единица, т.е. „зедница на потрошувачи“. За да може квалитетно да ги исполни останатите функции, современото семејството со својата работа и приходи мора да ги осигура и задоволи егзистенцијалните потреби на своите членови. Економското осигурување на егзистенцијата, односно приходите на семејството играат значајна улога во неговата стабилност. Семејството тежнее кон пораст на животниот стандард. Имено, заедничкиот живот бара доволно храна, облека, обувки, станбен простор и средства за одржување на биолошкиот и духовниот живот.

Murdock, кој е наклонет кон нуклеарната семејна заедница, а како што пренесуваат Haralambos i Holborn (2002) „... со воодушевување ја опишува поделбата на работата внатре во семејството, односно специјализирање на мажот и жената за одредени активности... Таквата економска соработка внатре во семејството не само што во голема мера ја исполнува економската улога, туку на сопругниците кои заеднички работат, им пружа бројни позитивни искуства кои ја „зацврстуваат нивната заедница“.

Воопшто, идеализирањето на семејството како незаменлива, идеална заедница која ја сочинуваат мајка, татко и нивните деца, се гледа од објаснувањето на Murdock. Haralambos i Holborn (2002) во својот критички осврт на објаснувањето на темелните функции од страна на Murdock, семејните функции ги споменуваат како „во својот ентузијазам за семејството Murdock, сериозно не размислил за можностите дека тие

функции може да се обавуваат и во други општествени институции, па не ја разгледал можноста за алтернативно семејство...

Што значи, нуклеарното семејство е изразито складна институција во која мажот и жената имаат интегрирана поделба на работата и уживаат в кревет.

Но, кога се зборува за пренесување на семејните функции на други општествени институции, една функција е многу суптилна и осетлива за пренос, односно со нејзиното слабеење или губење семејството веќе не би требало да постои. Се поставува прашањето: Како тогаш би изгледало општеството, гледано од педагошко-психолошки аспект за развојот на здрава човечка личност...? Збор е за т.н. социјализаторско-воспитно-образовна функција на семејството.

3.3.1. Социо-економски карактеристики на семејството

Родителите од различни социјални класи покажуваат разлики и варијации во воспитните стилови. Направено е испитување за утврдување на разликите во воспитувањето меѓу мајките од урбани и рурални средини и дојдено е до заклучок дека кај *мајките од рурални средини* постои згрижувачка зависност (Steh, Saksena & Srivastava, 1978; Bhogle, 1983), но исто така се попопустливи. Родителите од *урбаните средини* и од семејствата со повисок социо-економски статус им даваат на децата повеќе задолженија, со што членовите на семејството стануваат понезависни (Seymore, 1976).

Сиромаштијата е во релација со бројни физички и психо-социјални проблеми што се јавуваат кај децата и адолесцентите. Драстични економски промени генерираат деца со тешко однесување, а економската

депривација на семејството како вистински извор на фрустрации, најчесто води кон агресивно однесување на најмладите (Braithwaite, 1981; Gold, 1987; Rutter & Giller, 1984). Родителите кои заработуваат помалку, често манифестираат чувство на немоќ и недостиг од влијание врз социјалниот живот на детето, за разлика од оние кои заработуваат просечно или над просечното.

3.3.2. Социјализацијата на децата во семејства од пониска социо-економска класа

Секојдневниот стрес, постојано придружен со состојбата на сиромаштија, постепено го ослабнува семејниот систем. Родителите стануваат расеани, депресивни, брачните конфликти растат, а сето тоа негативно се одразува на детскиот развој (Compas, Howell, Phares, Williams & Ledoux, 1989; Patterson, 1988).

Родителите од *пониска социо-економска класа* се стремат да ги контролираат децата, наметнуваат авторитарен стил и се ирационални; не го ценат мислењето на децата и ретко ги објаснуваат правилата на однесување. Ваквите активности на родителите може да поттикнат негативни форми на однесување кај децата.

Спротивно на ова, оние семејства кои припаѓаат на *средната и висока класа* во општеството се позагрижени за детската среќа, креативност, постигнувања, независност и самоконтрола. Тие покажуваат демократија и пермисивност во воспитните практики, топлина, љубов и наклонетост (Bacon & Ashmore, 1982).

Спроведено е истражување во кое биле следени деца од предучилишна возраст до трето одделение, а кои доаѓаат од семејства со низок социо-економски статус. При истражувањето е заклучено дека

сиромаштијата, сама за себе, односно нискиот социо-економски статус, директно не придонесува за нарушување во однесувањето кај децата. *Она што влијае се социјализаторските медијатори* (медијатори на социјализација) кои се условени од социјалната средина и продукт на т.н. социо-економски стрес, а го одредуваат начинот на социјално однесување.

3.4. Социјализаторска (воспитно-образовна) функција

Одредени автори говорат за социјализаторска, одредени за воспитна функција на семејството, но сметам дека оваа функција или задача на семејството би требало да се дефинира како социјализаторско-воспитно-образовна функција, бидејќи и социјализацијата и воспитанието, па и вонинституционалното образование се составен дел од единствениот процес кој започнува токму во семејната заедница.

Parsons споменува примарна и секундарна социјализација; притоа, под примарна, подразбирајќи ја онаа која се одвива внатре во семејната заедница во текот на раниот развој на децата, додека секундарната е надвор од семејството под влијание на општествената средина, групата врсници, училишни другари, пријатели и оние групи на кои личноста и` припаѓа или сака да припаѓа во понатамошниот развој. Parsons вели дека примарната социјализација вклучува два процеса:

- *интернализација на културата на општеството* во кое единката живее и се развива и
- *структурирање на личноста.*

Усвојувањето на културата (образованието) подразбира усвојување на факти и генерализации до кои општеството дошло, потоа и развој на вродените способности, усвојување на општествено-културните норми и правила неопходни за функционирање на човечкото суштество во одредена општествено-културна средина и заедница. *Parsons* тврди дека семејствата се „фабрики“ кои „произведуваат човечки личности“. Тој смета дека во тој процес семејството е најважната алка, со оглед на тоа дека примарната социјализација бара контекст кој пружа топлина, сигурност и взаемна поддршка. Вели дека освен семејството невозможно, е да се замисли дека друга институција би можела да овозможи такво опкружување (Haralambos i Holborn, 2002).

Критичарите на тезите на Парсонс тврдат дека не само што се идеализира семејството – за кое како репрезентативен пример се зема американското семејство од средната класа – и не се разгледува можноста за алтернативно семејство, туку и „се занемарува двонасочниот интеракциски процес кој се одвива меѓу родителите и децата“ (Haralambos i Holborn, 2002). Притоа, истото тоа семејство е одвоено од другите општествени институции и речиси изолирано од општествениот контекст.

Критиките се на место, но факт е дека темелна семејна функција е токму тој социјализаторско-воспитно-образовен процес кој започнува во семејството како примарна единица на општеството. Семејството е примарно спонтано училиште, но не делува организирано и интенциски: тоа училиште не го планираме, не го градиме намерно, како што не можеме да ги планираме сопствените биолошки или посвоени деца – тие воглавно се раѓаат и живеат во интимна емотивна врска меѓу мажот и жената, а природата направила, родителите, без никакви планови, најискрено и најчисто да ги сакаат.

Емотивната функција, која ја споменува Vukasović, а која всушност припаѓа на социјализаторско-воспитно-образовната функција, самостојно

значење добива во современото демократско семејство, каде е изменет односот меѓу членовите на семејството: *детето* веќе не претставува „средство“ за продолжување на „видот“ и зачувување на семејниот имот, туку *станува центар на семејството на кој му се подарува целото внимание*. Растење во стабилна, зрела личност која знае да прими и подари љубов, подразбира учење на сето тоа, искажување на сопствените позитивни емоции и канализирање на негативните, како и воочување на туѓите емоционални состојби и делувања во склад со интраперсоналната и интерперсоналната интелигенција.

Но, и покрај задоволување на половиот нагон, што е од биолошка природа, ако во семејството не постои задоволување и исполнување на емотивната функција, мали се шансите дека таквото семејство ќе опстане како потполно и квалитетно ќе ја обавува својата примарна функција. Кореспонденцијата меѓу емотивната и функцијата на полов нагон кај обата партнери, ќе го направи семејството потполно во секој поглед, а кога на ова ќе се додаде и воспитната функција, дури тогаш може да се рече дека шансите се многу поголеми детето да извлече „максимум“ од позитивните семејни искуства.

Моралната функција, за која говори Mladenović, исто така е важна алка од ланецот на социјализаторско-воспитно-образовни семејни функции. Човекот е индивидуа, но исто толку е и општествено суштество кое мора да ги усогласи своите лични и општествени интереси. Човекот е спознајно, но и вредносно суштество кое се одликува со свесност и совесност, односно поседува рационална, спознајна, интелектуална, потоа емоционална, вредносна категорија – морална категорија. Во развојот на морално-вредносната сфера човекот потполно и првенствено припаѓа на семејството, за што се вели дека *семејството е прво морално училиште во кое настануваат вредностите кај детето*. Тоа укажува на важноста на моралната задача што треба да ја обави семејството, како заради негов баланс, уште повеќе заради здраво и стабилно општество.

Во склоп на оваа функција, а која се обавува првенствено во семејството е и *пружање грижа и заштита за членовите* на истото. Семејството некогаш било единствен извор на сигурност, забава и рекреација на своите членови. Денес вистинска возбуда донесува животот надвор од семејството: спортски натпревари, телевизија, интернет, компјутерски игри и разновидни виртуелни светови, социјални мрежи, различни начини на комуникација, клубови со музичко-забавна програма и многу други облици на забава за млади, а кои не подразбираат учество и делување на членовите на семејството. Но, дека општеството не може да ги извршува функциите на семејството, барем не во онаа мера која ја може семејството, говорат фактите за секојдневниот пораст на млади кои се зависници од наркотици, алкохол или малолетни родители. Од друга страна денес младите се се` повеќе материјално зависни од семејството (поради неможноста да се вработат по завршување на образованието), подоцна се осамостојуваат и со тоа уште потешко одлучуваат да створат свое семејство со повеќе деца (зашто желбата да му се овозможи материјално богатство на поколението е многу силна). Дали ова доведува до ситуација економските функции на семејството да се постават на пиедестал, пред семејните функции? Тешко е да се каже. Во денешното конфузно постмодерно општество, вредностите се испревртени и затоа е и чудо што семејството како такво останало и опстојува како камен темелник на општеството.

3.4.1. Како професионалниот профил на родителите влијае на воспитувањето

Вработеноста на мајката влијае на семејниот систем зголемувајќи ја нејзината самодоверба, чувството на моќ и промена на поделбата на трудот меѓу неа и сопругот, но и надвор од домот (Spitze, 1988; Blair & Johnson,

1992). Ефектите врз децата генерално се позитивни, особено кај ќерките. Тоа значи дека сатисфакцијата од работното место е важна детерминанта во односот родител-дете т.е. воспитните практики, кои имаат долгорочно влијание врз личноста на детето.

Целиот семеен систем е поврзан и со загубата на работата на таткото. Невработените татковци се построги во воспитувањето и се помалку задоволни од брачниот живот. На ваквите состојби децата најчесто реагираат со агресија, повлеченост или некој друг облик на нарушено однесување. За време на вакви кризи, родителите се помалку конзистентни и помалку наклонети кон своите деца (Conger, Patterson & Ge, 1995). Децата во вакви ситуации манифестираат мноштво симптоми, вклучувајќи овде агресивно, проблематично, несоодветно однесување во социјалната заедница. А таткото и другите членови од семејството, можат да возвратат и да ја ублажат состојбата со дополнителна емотивна поддршка. Родителите што извршуваат комплексни работни задачи, кои бараат поголема самостојност и психички напор, се поврзани со авторитативните родители, а помалку сложените работни места, односно т.н. рутинска работа значи дека тоа се авторитарни родители.

3.4.2. Образовно ниво на родителите

Образовното ниво на родителите е уште еден фактор кој значајно влијае врз одгледувањето на детето. Образованите родители, кои припаѓаат на средната класа, генерално развиваат напредни вербални вештини и се научени да размислуваат на апстрактен субјективен начин. Затоа тие покажуваат интерес за развој на внатрешните карактеристики на детето, кои пак, го водат кон нормално и прифатливо однесување. (Richman, Miller & LeVine, 1992). *Високо образованите мајки* поседуваат

лингвистичка компетентност и се стремат да бидат строги и да го потиснат агресивното однесување кај своето дете (Seth, Saksena & Srivastava, 1978). Или како што потенцира Rai (1979), истите тие мајки користат систематски начини на награда и казна и имаат воспоставено интеракција со децата. (Singh & Kaur, 1981). Економската безбедност им нуди можност на родителите да посветат енергија, време и внимание во процесот на воспитување.

Одредени истражувања покажуваат дека *постои поврзаност помеѓу нивото на образование на мајката и социјалното однесување на децата*, односно образовното ниво на мајката во голем број од случаите влијае на однесувањето на детето. Дел од причините за оваа појава е тоа што мајките со различно образовно ниво имаат различни воспитни стилови. Мајките кои имаат повисоко образование, се претпоставува дека имаат и повеќе познавања за развојот на детето. Пообразованите родители заработуваат и повеќе пари, кои, пак, им овозможуваат поголеми можности за висококвалитетна грижа за децата. Подобра заработувачка значи и помалку стрес за родителите, што пак се рефлектира на воспитувањето. Родителите кои работат повеќе часови и повеќе работи, немаат доволно време што ќе го поминат со своите деца, ниту пак време и сили за да ги контролираат и надгледуваат активностите на своите деца.

Токму социјализаторско-воспитно-образовната функција на семејството е онаа што најчесто го одржувала заедно. Кога оваа функција би се пренесувала надвор од семејството и ако тоа би почнало да слабее, може да дојде до уништување и распад на семејството, гаснење на неговото функционирање како примарна заедница, а со тоа и до еден вид на нарушување на општеството. Помалку безболно семејството може да ја пренесе репродуктивната или економска функција, но ако би се пренела социјализаторско-воспитно-образовната функција, семејството би престанало да функционира. Тоа би било најголема криза за семејството.

4. Типологија и структура на семејството

Постојат различни типови на семејства, од кои повеќето се поврзани биолошки, со брак, посвојување, како и луѓе поврзани преку љубов, обврски, зависност или соработка и во оваа насока McDaniel ја нуди следнава дефиниција за семејството: „...која било група на луѓе поврзани биолошки, емоционално или со закон. Тоа е групата на луѓе која човекот ја дефинира како најзначајна за неговата благосостојба“ (McDaniel, 2005).

Видот на семејството на кое припаѓа детето е помалку важно, од тоа колку се развиени односите меѓу членовите на семејството и нивото на кохезија во рамките на истото семејство. Без оглед на структурата на семејството, децата треба да чувствуваат дека нивното семејство го карактеризира прифатлива општествена форма, која ќе им овозможи да се чувствуваат сигурни и без негативни форми на однесување кон другите во околината.

Со промена на општеството и самото семејство доживува промени. Истражувачите особено ги интересираат промените во структурата на семејството, но и динамиката на односите меѓу членовите на семејството, како и одржување на основните негови функции – сексуална, репродуктивна, економска и социјализаторско-воспитна (Golubovic, 1991; Hall, 1994). Дијапазонот и карактерот на тие промени зависи од културно-економскиот степен на развој на тоа општество (Malesevic, 1972). И како што ќе напоменат Хараламбос и Холборн, промените во општествените вредности значат промени и во функционирањето, а особено во структурата на семејството. Затоа се` почести се новите и алтернативни облици на семејства од типот: еднородителски и истополови.

Промените ги имаат зафатено и други елементи на семејната структура, како што се: бројот на членови во семејството и бројот на деца. Денес преовладува нуклеарното семејство кое го сочинуваат родители и нивните деца, но *чести се и непотполните семејства* кои немаат деца или пак семејствата само со еден родител.

И покрај ова се` уште постои и т.н. *проширено семејство*, кое го сочинуваат блиски и далечни роднини кои живеат во исто домаќинство. Бројот на вакви семејства значително е намален, што укажува на промена во динамиката на семејните односи. И како што промените во општеството носат и промени во стилот на живеење и промени во функционирањето на семејството, така истите тие понатаму повлекуваат и промени во начинот на социјално функционирање т.е. однесување на членовите на семејството, првенствено, однесувањето на децата.

4.1. Нуклеарно семејство

Нуклеарното семејство е составено од маж, жена и нивните деца (биолошки или посвоени), а кои живеат во исто домаќинство (N.J. Klossner, 2006).

Нуклеарното семејство се смета за традиционална семејна форма во повеќето индустриски општества и се состои од брачен пар и нивните биолошки деца. Во САД брачни парови кои живеат заедно со нивните биолошки деца се 40% од семејствата. Овој процент се одржувал се` до 1970г, за веќе во 2003 да опадне на само 23% ; во Азија тоа се дури 83% од сите семејства; во Европа тој процент е некаде околу 76%, а кај Афро-американските семејства 34,8%.

Нуклеарното семејство се соочува со многу предизвици. Во еден историски период, проширеното семејство се сметало за традиционална форма. Оваа структура овозможувала одлична поделба на обврските меѓу членовите на семејството. Овие обврски подразбираат: одгледување и воспитување на децата, заработка на пари, извршување на домашните обврски и сл. Меѓутоа, со настапување на нуклеарното семејство, овие обврски се поделуваат меѓу двајцата возрасни членови. Стресните економски околности, различни работни места, притисоците кои ги носи родителството, и потребата да се воспостави кохезивно партнерство, предизвикуваат стресни и фрустрирачки нуклеарни семејства. И покрај тоа што финансискиот стандард за живеење во нуклеарното семејство е повисок од другите семејни структури, сепак и нивото на стрес е повисоко, зашто подалечните членови на фамилијата не се во можност да помогнат финансиски, но и во подигање на децата. За да се направи баланс и да се задоволат потребите на нуклеарното семејство, се воведуваат нови и модерни начини на „проширување“ на семејството. Може да стане збор за ангажирање на лица за чистење и одржување на домот и дворот; лица-бејбиситерки кои се грижат за децата; Но многу од паровите ги делат обврските меѓусебно и со тоа и вниманието за децата.

➤ *Традиционалното нуклеарно семејство* – родители и две или повеќе деца, со еден родител кој останува дома и се грижи за децата, најчесто мајката, е *семејна структура која не е карактеристична за различноста и комплексноста на денешниот животен стил. Постмодерното семејство* (мешани семејства, посвојувачки семејства, еднородителски, и сл.) е *пофлексибилно*, но и поподложно на притисоците кои доаѓаат надвор од семејството. Бројот на алтернативни семејни форми е во постојан пораст. Тоа подразбира: разведени парови, самохрани родители, напуштени семејства, еднородителски – ако еден од родителите никогаш не стапил во брак, хомосексуални, постари родители, парови со деца кои ги добиле по вештачки пат и сл.

➤ *Модерното нуклеарно семејство* во суштина е *семејство на прокреација*. Се именуваат како модерни бидејќи тоа е *облик кој преовладува* во денешните општества (Macionis, J., 1991). Но, модерното семејство денес добива нови облици и подвидови. Со оглед на тоа дека бројот на разводи расте, расте и бројот на распаднати семејства кои сеуште се сметаат за нуклеарни.

4.1.1. Положбата на жената во модерното нуклеарно семејство

Во модерното нуклеарно семејство положбата на жената е во зависност од состојбата на општеството. Кај нас патријархалниот однос сеуште е многу јак фактор во семејните односи, а ова е така и на други места во поголема или помала мера.

Според истражувања вршени на американски парови, установени се четири типа на бракови во модерното општество:

1. *традиционален брак* – во кој мажот заработува, а жената се грижи за домот и децата;

2. *брак во кој и двата сопружници работат, но не од задоволство*, туку од економски причини. Во ваквиот брак мажот не сака жената да работи. Жената покрај работата, ги извршува и домашните обврски и се грижи за децата;

3. *брак во кој двата сопружници работат и од задоволство и за зголемување на приходите*. И на жената и на мажот им е драго што другиот има свое работно место. Жената и понатаму се грижи за децата и ги извршува домашните задолженија;

4. *брак во кој сопружниците работат, ги делат домашните обврски, но и грижата за децата*.

4.2. Проширено семејство

Тоа е уште еден традиционален тип на семејна структура. Опфаќа неколку генерации од семејството, вклучувајќи го нуклеарното семејство, баби и дедовци, понекогаш тетки, чичковци, и други роднини. Во суштина, проширено семејство се нарекуваат единиците кои се поголеми од самостојното семејство. (Петровски, В, 2006). Иако секое нуклеарно семејство е дел од проширеното семејство, сепак многу мал дел од нив одлучуваат да живеат со членови од поширокото семејство.

Таквите семејства можат да се сфатат како проширување на основната единица, нуклеусот, без разлика дали станува збор за вертикално проширување, додавање на припадниците на третата генерација, или, хоризонтално проширување, додавање на припадниците на иста генерација.

Во минатото, самото општество препорачувало и често предлагало повеќегенерациски семејства; се мисли на *аграрните општества* кои имале потреба од помногубројна работна сила за одржување на семејната економија. За возрасните деца не било невообичаено да живеат со своите родители и во период кога тие самите се родители. Но, со *индустријализацијата*, доаѓа до смалување на бројот на членови во семејството и *висока вредност добива нуклеарното семејство*. Сепак, врските со подалечните членови не се прекинуваат, туку тие и понатаму остануваат да учествуваат во процесот на социјализација на децата и заедничко споделување на посебни моменти. Тука се мисли на потребата за подигнување на децата, нивна социјализација, воспитување и социјално учење.

Проширеното семејство многу полесно се адаптира на промените на економски и социјален план. Истражување на Murdock покажува дека проширеното семејство преовладува во сите претходници на модерното

општество. Главните предности на проширеното семејство пред сè се од економски карактер; тоа полесно може да обезбеди голем број работници, за разлика од нуклеарното семејство. Ја штити земјата од надворешните закани, и со тоа му пружа сигурност на семејството. Сепак, треба да се истакне дека иако домаќинството не секогаш било составено од поширокото семејство, во секојдневното функционирање односите меѓу роднините и членовите на фамилијата биле пресудни; освен тоа, комуникацијата и интеракцијата меѓусебно била на релативно високо ниво. Затоа проширеното семејство многу почесто се поистоветува со функционални односи, отколку со домаќинството како структура (W.S. Tseng & J. Ху, 1991).

4.3. Непотполни семејства

4.3.1. Непотполност поради развод или напуштање на еден од родителите

Разводот е главен начин за поделба, раскинување на нуклеарното семејство во западните општества подолг период, но во исто време и најчест резултат и начин на решавање на конфликтите меѓу сопружниците. Понекогаш тој се јавува и пред почетокот на сериозни конфликти, за тие да може да се спречат. Има многу можни причини за конфликти, па со тоа и разводи. Многу често тоа се *социјални проблеми кај партнерите или разидување во кариерата* и сл. Macionis нагласува дека романтичната љубов е многу важна ставка при изборот на брачен партнер. Таа се состои од сексуална привлечност, која со времето опаѓа. Со исчезнување на романтичната љубов која ја разубавува целокупната слика, партнерите

откриваат дека не се склони кон компромиси. Тоа е корен за конфликтите во модерните семејни средини, каде жената е еманципирана и може да си дозволи развод. Затоа тој понекогаш е превентива од можните идни конфликти меѓу нив (Macionis, 1991).

Во претходниот период тоа и не било така: сопругниците останувале заедно и покрај нетрпеливоста - од верски или финансиски причини (ова важи за жените бидејќи тие биле издржувани од мажите). Децата, исто така, биле голема причина за жената да не го напушти мажот, бидејќи сама со нив не можела да оди никаде. Вакви ситуации има и денес, зашто се` уште постојат мажи-ловци и жени-мајки. Во овие семејства жената се труди да го сочува бракот по секоја цена, наведувајќи дека главна причина поради која останува се „децата“. Но, семејство полно со насилство не е ни малку здраво опкружување за децата, ниту пак, нешто подобро од семејство со разведени родители. Едно вакво истражување е LONGSCAN лонгитудинално истражување вршено на деца од 4 до 18 години кои растеле во семејства со насилство. Студијата покажала дека овие деца подоцна имаат некое пореметување во социјалното однесување, најчесто се агресивни кон околината, или покажуваат некое ментално или социјално пореметување.

И покрај тоа што судовите при одлучување за доделување на децата во разводните парници, исцрпно ги испитуваат условите за што подобра заштита и воспитување на детето, самиот факт: непотполна семејна средина во повеќето случаи, се одразува негативно на развојот на детето. Пореметени брачни односи, караници меѓу родителите, изразена и зголемена нетрпеливост и често пати непријателство меѓу родителите, се од пресудно значење за развојот на детето како член на општествената заедница. Прашањето за разведените бракови претставува сериозен проблем. Во ваквите ситуации, девојчињата реагираат со тага и повлекување во себе, но затоа кај момчињата се манифестира со тепање,

грубост, изразена агресија и други слични облици на неприфатливо социјално однесување.

Во случаи каде родителите се разделиле разумно, разводот не остава толку тешки последици на развојот на детето, вели Демајо. Но, несомнено разводот влијае негативно од една страна поради непотполната семејна средина, а од друга страна поради тоа што родителите се зафатени со решавање на личните проблеми и ја запоставуваат својата основна должност – правилно воспитување на детето.

Еднородителски семејства (Single-hood parenting)

Се повеќе станува јасно дека со повисоките стапки на бракоразводи и со стареењето на населението, нуклеусното семејство престанува да биде норма, како во Америка, така и во Европа.

Многу деца, во некој дел од својот живот, живеат во еднородителски семејства и затоа е штетно ваквите семејства да се сфаќаат како патолошки или како девијантни (Петровски, В. 2006). Во текот на втората половина на 20 век драматично пораснал бројот на еднородителски семејства. Социјалните истражувања може да играат голема улога во откривањето на начините на кои општеството може да им помага на овие семејства да се приспособат и опстанат.

Повеќето деца кои растат во еднородителски семејства се среќни и здрави личности. Но, неспорен е фактот дека *овие деца се соочуваат со значително повеќе тешкотии отколку децата кои растат во комплетно семејство, со двајца родители*. Некои проблеми кои се јавуваат се поврзани со социјалното однесување на децата. Кај машките деца особено

е изразена агесијата, а кај девојчињата таа е изразена во многу помал степен. Еднородителските семејства најчесто се економски понестабилни, особено самохраните мајки, што се претпоставува дека е причина за ваквото однесување. 80% од еднородителските семејства се само со мајка, додека само со татко се останатите 20%, при што таткото секогаш има дополнителна помош од друго лице, најчесто баба или тетка.

Во поголемиот број случаи на еднородителски семејства, децата живеат со мајката поради општата идеја дека мајката треба да ги одгледува децата, додека само со татко живеат единствено во исклучителни случаи, на пример, при дисфункционално и несоодветно однесување на мајката или нејзина смрт. Следствено на ова, ако се разгледа видот на семејна непотполност, се гледа дека најголем процент од децата се без татко. Овој податок е интересен бидејќи се смета дека на детето му е повеќе потребна мајката, но всушност се мисли дека на детето му е потребна таа само во процесот на физичкиот раст и развој, а во поглед на формирање на личноста, особено кај момчињата, таткото игра необично важна улога. На пример: Од 75 анкетирани деца кои доаѓаат од еднородителски семејства, само 9% живеат со таткото, а останатите со мајката, што е и природно, зашто мајката пружа поголема грижа и е поповрзана со нив. Но и контактот со таткото е многу важен, особено за момчињата. Таткото служи како идеал за стекнување особини кои тој ги има. Исто е и со женските деца кои се угледуваат на мајката.

Истражувања на семејството во високо развиените индустриски општества покажуваат дека кај средните класи е доминантно целосното нуклеарно семејство, додека непотполното и проширеното семејство се карактеристични за ниските класи. Во одредени студии во кои се опфатени самохрани мајки (Moynihan, 1965) тие биле прикажани како проблем, а не како општествен факт. Овој конзервативен став подоцна е критикуван од страна на други истражувачи, но сепак повеќето од самохраните мајки во

сите општества се немажени (се изјасниле дека е подобро никогаш да не се омажат, отколку да се разведат).

Освен семејствата на самохрани родители, денешното нуклеарно семејство го карактеризира структурална разновидност. Според американските истражувања, *најголемиот број семејства се составени од родители и две деца*, а најмал процент се самохрани татковци со деца; во најново време и многу мал процент се хомосексуални семејства кои предизвикуваат жестока реакција на јавноста.

5. Нарушување во однесувањето кај децата – реакција на семејната атмосфера

Семејството е токму местото во кое на зависните им се обезбедува потребната грижа; тоа претставува една добра општествена технологија за подигање на зависните. На децата им е потребен близок допир со личности кои ќе го сосредоточат вниманието врз задоволувањето на потребите кои тие самите не можат да си ги задоволат, па дури не можат ни да ги изразат и со кои ќе ги развијат љубовните врски кои се нужни за овој степен на расположливост. Но, она семејство во кое има само еден возрасен е сериозно загрозено кога нема кој да му помогне на старателот финансиски, емоционално или социјално. Покрај тоа, дури и на оние семејства во кои има двајца возрасни, им е потребна некаква поширока заедница, ако не за финансиска помош, барем за водство, емоционална поддршка и оддишка, особено кога семејството е во несигурна емотивна ситуација и не е во некоја поголема роднинска група. *„Доколку децата се воспитуваат добро, тие се богатство за целата заедница“.* (Е.Ф. Китај)

Децата се несомнено ранливи, а возрасните се помалку ранливи. Штом семејството се најде во неволја, обидот да се спасат децата може да предизвика тешки последици – вели Китај. Ова би значело дека е многу тешко да се балансира меѓу една здрава средина за интегритетот на семејството и јавниот интерес на децата да се безбедни и да се развиваат, особено кога семејствата веќе се соочуваат со проблеми.

5.1. Позитивна емоционална клима – љубов и разбирање

Семејството има најважна улога во формирањето на личноста. Посебно значајни се односите во семејството и положбата што ја има детето во него. Во семејството преку социјалното учење, детето ги стекнува првите навики и ги развива првите особини на личноста. Современите психолози се согласни со мислењето дека условите во семејството имаат најголемо влијание во раното детство. *„Детето е татко на човекот“* – сметаат психоаналитичарите, истакнувајќи дека раното детство одлучува каква личност ќе биде возрасниот човек. За правилен развој на детето е неопходно тоа да се чувствува сигурно, да чувствува дека родителите го сакаат и се грижат за него. Недоволната грижа за детето или непостоењето љубов спрема него се основни причини за јавување општествено непожелни особини, како што се агресивноста и непријателскиот став спрема околината. *Поволната атмосфера во семејството, љубовта на родителите и умерената строгост или попуштање* кон постапките на детето од страна на родителите се *најважни фактори кои влијаат во формирањето на позитивни особини кај детето* (В.Стаменкова -Трајкова, 1995). Таквите деца ќе се развијат во независни, сигурни во себе и урамнотежени личности. Основна причина за појавата на негативни особини кај поединецот се неисправниот начин на воспитување на детето и недоволната љубов кон него. Родителите се основниот агенс на социјализација на детето. Тие се и првиот модел што детето го поддржува, со кој се идентификува. Преку нив врз детето се пренесуваат општествено прифатените сфаќања и пожелните особини и очекуваното однесување.

Во адолесцентниот период, младите пројавуваат желба за самостојност и независност. Доколку родителите тоа го спречуваат или одбиваат кај децата, ќе се јави нарушено однесување изразено во зголемена агресивност или затвореност во себе.

Најважен момент во односите помеѓу родителите и детето е покажаната грижа и љубов за него. *Без достапна љубов детето не може да има чувство на сигурност, безбедност, а ова чувство е најважна социјална потреба на човекот.* Од семејната атмосфера, во голема мера зависат стабилноста и зрелоста на личноста. Однесувањето на детето, станува функција на семејната атмосфера која детето ја чувствува во процесот на неговото социјализирање.

Во литературата се истакнува дека неадекватното семејство, односно, неадекватната примарна социјализација на единката во него, е еден од главните фактори за неприспособено однесување. Недоволната грижа за детето и недостигот од љубов спрема него се првенствени причини за агресивно и неприлагодено однесување.

Не може доволно силно да се истакне, ни доволно често да се повтори: љубовта е најважниот момент! Не како сентимент и емоција, како вљубеност и нежност - туку како јасна, силна внатрешна одлука, даден збор, за целосна взаемна доверба, со која во корен ќе биде пресечена секаква лоша постапка, анимозитет, дистанца.

Доколку постои недостиг од емоционална поддршка и недоволна или неправилна грижа за детето, во најраната возраст, тогаш шансите за нарушување во однесувањето со поаѓање на училиште се многу големи. *Децата кои растат во семејни средини со посиромашно емоционално искуство, покажуваат пореметување во љубовта, самопочитта и покажуваат недоверба кон другите и агресија* (N.N. Singh, T.H. Ollendick, A.N. Singh, 2002). Многу родители потфрлаат во процесот на социјализација и одгледување на децата, заборавајќи да ги охрабрат и поттикнат нивните позитивни карактеристики, а нели здравите семејства преземаат чекори за да обезбедат љубов и емоционална поддршка, здраво опкружување, сигурност, нега и грижа за идното поколение.

Традиционалната визија за семејниот живот на *Baloyannis S.J* подразбира *длабока љубов, сочувство и разбирање меѓу членовите* и притоа се базира на *морал, духовност, психолошка стабилност, солидарност, взаемна почит и милост*. Позитивната емоционална атмосфера во семејството подразбира и *внатрешна хармонија и почитување на достоинството на другите членови* и е од суштинско значење за психолошкиот развој и зрелост кај децата. Хармоничен интерактивен однос меѓу родителите, високо ниво на духовни и морални вредности, се првиот и најважен модел на однесување од кој децата учат. Во спротивност, семејна клима во која преовладува себичност, иронија, контрадикторност и меѓусебно негодување, води кон психолошка нестабилност, очај и разочарување.

Доживувајќи искрена и правилно насочена љубов од родителите, детето почнува да возвраќа на истата и постепено учи да сака. Само природната и разумна љубов делува позитивно на детскиот развој. Претераната љубов може да доведе до развој на негативни особини од типот на разгаленост, егоизам, завист и сл. Но, и недостиг од родителска љубов делува штетно. Ако не се задоволени овие потреби внатре во семејството, децата почнуваат да чувствуваат одбивност, прво кон родителите, а потоа и кон целата социјална околина. Овие деца задоволство пронаоѓаат во искривените облици на однесување. Тие се недисциплинирани во училиште и често бегаат од истото. Поради заладените односи во семејството, тие сметаат дека угнетувањето и напаѓањето на другите деца се дел од нормалните меѓучовечки односи. Во текот на казнувањето, овие деца најчесто се рамнодушни, бидејќи не ја сфаќаат тежината на казната, но се и бесчувствителни.

Зад недоволната родителска љубов се кријат повеќе и различни мотиви. Љубовта не се искажува на природен начин, туку нејзините манифестации се извештачени. Ваквите родители најчесто се борат за поврзаност со детето не бирајќи средства, со што себе си пружаат

задоволство, а го оневозможуваат процесот на осамостојување на децата (M.Rečić). Така и децата покрај родителите стануваат емоционално незрели и нестабилни личности.

Ведрата семејна атмосфера, како резултат на складните семејни односи, е *одлучувачко воспитно средство* и подготвување на младите за социјален живот. Тоа подразбира заедничка работа во домот со останатите членови на семејството, патувања, летувања, соработка со училиштето и општествената средина и вклучување на децата во разни општествени организации, кои ќе допринесат за формирање на свест и морални квалитети. *Не се воспитува само со зборови, туку и со постапките кои се во склад со говорот и мислите.* Ако родителите во домот се во доволна мера учтиви, културни, достоинствени, доследни во однесувањето, дисциплинирани, емпатични, искрени и срдечни, тогаш сите овие позитивни особини ќе ги следат и децата. За да не дојде до усвојување на негативни облици на однесување, потребно е да се применува признавање, одобрување и пофалба за постапките на децата.

Во здравите семејни системи членовите отворено признаваат за својот проблем, дискутираат за истиот и активно бараат соодветно решение, но и помош од другите. Децата се слободни да ги искажат своите желби и потреби. Имаат дозвола да го искажат гневот во себе, но на соодветен и прифатлив начин. Во состојба се да воспостават мрежа на интимни односи и пријателство во кое можат да доживеат љубов и припадност. Имаат капацитет да ги прифатат сопствените гршки и да учат од нив; да се смеат и забавуваат; кон напредок ги води внатрешна сила и надеж.

5.2. Дисфункционално семејство

Грижата која денес нашата општествена заедница и` ја посветува на нашата младина е неспорно голема, но таа грижа била многу мала во блиското и подалечно минато на нашите народи и токму тоа наследство силно го спречува брзото решавање на младинските проблеми (Pavcic M. & Kolar Z., Zagreb).

Семејството е основен фактор за интегрален развој и правилно воспитување на детето. Но, тоа не е секое семејство. Семејство во кое има неслога и физички пресметки и во кое атмосферата е затворена и се наоѓа на ниско морално ниво, има обратно дејство на децата. Тоа може поразно да делува на нив и тие да станат деструктивни личности.

Дисфункционално семејство е она во кое конфликт, несоодветно однесување и злоупотреба, се случуваат често од страна на поединечни членови на семејството, така што останатите во домот се приморани да се приспособат на ваквите акции (D.Stoop & J.Masteller,1997). Децата кои растат во вакви семејства понекогаш си мислат дека ова е сосем нормална состојба. Причините за дисфункционалност на семејството се зависност од алкохол, дрога или други супстанции, на некој член; присуство на одредени ментални болести; емоционална нестабилност и сл.

Голем број психолошки истражувања покажуваат дека пореметувањата во однесувањето кај децата се резултат на неадекватната средина на живеење т.е. семејството во кое живеат. Направено е истражување со кое се покажуваат основните фактори кои влијаат на пореметување во однесувањето – асоцијално, антисоцијално однесување, агресивност. Предмет на истражување се 64 деца кои претставуваат проблем за социјалната средина. Групата се состои од: 24 момчиња на

возраст од 9 - 14г., 24 девојчиња од 9 до 18г., 11 момчиња од 13 – 18г. и 5 девојки над 16 години.

Во психолошко-психијатриската литература, детскиот психолог Ејер, вели дека во 83% од случаите виновно е дисфункционалното семејство; во некои истражувања, овој процент се однесува дури на 90% од испитаниците. Во оваа група, родителите на 64% од децата-испитаници припаѓаат на пониските социјални слоеви и работат на помалку атрактивни работни места.

При анализа на семејството, дури 85% од децата рекле дека живеат само со еден родител (поради развод или смрт), а останатите 15% *иако* живеат во *потполни* семејства, сепак *тие се дисфункционални*. Во повеќето семејства утврдено е дека има: тепачки, караници и алкохолизам, а во дел од нив таткото е претерано авторитарен.

Помала група се оние деца чии родители се разведени. Секое пореметување на односите делува негативно на развојот на личноста. Што значи дека и самата атмосфера на нетрпеливост и нехармонични односи делувала негативно и пред разводот, што, пак, докажува дека исто толку децата се однесуваат агресивно-социјално неприфатливо и во непотполни семејства и во дисфункционални семејства.

Неопходно е уште во најрана возраст детето да стекне чувство на сигурност и самодоверба, а децата кои растат во нефункционални семејства, се лишени од ова и се чувствуваат несигурни. Затоа кај нив се јавува желба за прерано осамостојување, стануваат агресивни кон околината се додека нивното однесување не премине во антисоцијално. Затоа, како што упатува Милица Петровиќ, *пореметувањата во однесувањето кај детето треба да се сфаќаат како реакција на околината во која живее и е неопходно да се испита и детето, но пред се`, семејните односи и социјални прилики.*

Според Mod Meril, повеќето воспитно запуштени деца се од семејства во кои се нарушени меѓусебните односи и затоа овие семејства се сфаќаат како разбиени, односно, дисфункционални семејства.

Од *структуралистички аспект*, дисфункционален семеен систем постои кога проблемите во хиерархијата на моќта, поставувањето на граници или усогласувањето на сите елементи во структурата, имаат проблем во процесот на адаптација во средината (Goldenberg & Goldenberg, 2004). Кога механизмите на адаптација се преоптоварени, семејниот систем не може успешно да се справува со секојдневниот стрес и не може адекватно да го следи растот и развојот на поединечните членови (Colapinto, 1995). Ваквите оштетувања на семејната структура делуваат штетно на децата кои треба да се потпираат на семејството кое им дава поддршка и упатства за преживување и здрав развој.

А) Дисфункционалност во хиерархијата на моќта

Дисфункционална хиерархија настанува кога родителите не успеваат да ја исполнат одговорноста на лидери во семејството (Kilpatrick & Holland, 2006). Причините за неуспехот на родителите во преземање на раководна улога во семејството се бројни: злоупотреба на супстанции (наркотици и алкохол), ментални болести (нарушено ментално здравје), брачни несогласувања, проблеми поврзани со работата и недостиг од родителски вештини. Без оглед на причината, неправилното родителско лидерство предизвикува агресија кај децата, особено ако тие се запоставувани, злоупотребени или се сведоци на агресивен однос меѓу своите родители, па подоцна тие тоа го инкорпорираат во своето однесување во интеракција со другите луѓе (James, 1995).

Б) Негрижа, занемарување

Децата на несовесните родители најчесто негираат дека им е потребно да се чувствуваат безбедни. Без доследно родителско насочување во секојдневните задачи, децата најверојатно доживуваат чести и безуспешни обиди, што на крајот создаваат слика за себе како неспособно и некомпетентно дете. Без соодветна родителска поддршка и утеха кога се доживува пораз, децата нема да развијат способност да се само-смируваат во состојба на емоционален стрес (Gallop, 2002; Winnicott, 1972).

в) Злоупотреба

Злоупотребата на родителската моќ е дефинирана како употреба на казна од страна на родителите, но не како инструмент за менување на несоодветното однесување, туку како начин да се искаже сопствената лутина и одговорност (Patterson, 1982). Кога родителското однесување ќе стане закана за детската безбедност и добросостојба, децата страдаат од т.н. збунувачки колапс. Поради неможноста да ги контролираат условите и да се зближат со своите родители, злоупотребуваните деца реагираат со дезорганизација, дезориентираност и обиди да ја компензираат загубата на контрола преку физичка контрола на непосредната околина (McAdams & Foster, 1999).

г) Негативен пример

Како што е претходно напоменато, преку интеракција со родителите, децата научуваат да прифаќаат авторитет и да преземат одговорност за своите постапки. Преку истата таа интеракција може да научат и да ја

злоупотребуваат моќта, на истиот начин како што тоа го правеле нивните старатели во процесот на воспитување. Децата кои се сведоци на закани и акти на насилство меѓу родителите или на родителите врз децата, и самите стануваат насилни и агресивни (Erdiller, 2003; James, 1995).

д) Дисфункционални граници

Функционирањето на границите во семејството зависи од степенот на попустливост и флексибилност. Под услов границите да се јасно поставени, семејството постигнува баланс и автономија и голема поврзаност меѓу членовите на семејството. А премногу строги, ригидни или дифузни, нејасни граници може да бидат штетни за развојот на детето (Minuchin, 1982).

Децата од семејства кои општествената заедница ја гледаат како опасна и непријателски настроена, имаат поголема веројатност и тие да се однесуваат на ист начин кон заедницата. Овие деца имаат предиспозиција за агресивно однесување, како средство за преживување во суровиот свет. Кога во домот има конфликти, децата се лишени од позитивни примери и тоа води кон психолошка и емоционална штета.

ѓ) Отуѓување

Отуѓувањето меѓу семејните членови и емоционално напуштање се основни предиспозиции за нарушено социјално однесување кај децата. *Отуѓувањето значи отфрлање на децата од страна на родителот* со што на истото му се скратуваат условите на заштита и удобност (Gardner, 1998). Во семејства каде постои голема неслога, доаѓа до сепарација и одделување на еден од родителите од семејството, при што доаѓа и до отуѓување на децата од тој родител. Отуѓувањето е поголемо ако родителите користат и навредливи зборови еден кон друг; во овој случај

нарушеното однесување на децата не доаѓа како спонтана, туку како сосема очекувана емоционална реакција.

е) Емоционално запоставување

Емоционалното запоставување е во перцепцијата на децата дека тие се одбиени или запоставени од страна на возрасните личности кои се важни за нивното живеење (Anderson, 2000). Најверојатно тоа е ситуација во која родителите даваат постојан отпор кон децата, во подолг временски период, ускратувајќи им ја потребната удобност и заштита. Со текот на времето, запоставените деца ја губат сета надеж дека бараната родителска грижа ќе ја добијат. Во отсуство на родителска контрола, овие деца се приморани „да успеат“ сами и често пати „на штета на другите луѓе“. Децата кои се емоционално запоставени се склони кон отклонувања и нарушувања во однесувањето од две причини: манифестација која е резултат на фрустрацијата, гневот и незадоволството; механизам со кој се заштитуваат себеси и својата автономија од влијанието на другите (Mayseless, 1996). Агресивното однесување најчесто е намерна, однапред утврдена активност која служи за задоволување на одредени лични потреби, а не е директен одговор на непосреден предизвик или закана.

Децата што растат во дисфункционални семејства, стекнуваат трауматични и болни искуства од делата, зборовите и ставовите на родителите. Поради овие трауматични искуства, тие деца кога ќе пораснат, се различни од другите врстници.

Дисфункционално семејство е она во кое односите меѓу родителите и децата се заладени и неприродни. Ова најчесто се случува како резултат на тоа што некој член од семејството има сериозен проблем кој влијае на другите членови од семејството, а пак секој член од тоа семејство се

чувствува принуден да се прилагоди на нетипичните семејни услови за да може да преживее.

❖ Видови на дисфункционални семејства

Д-р Џенет Кициар издвојува четири типови на дисфункционални семејни системи:

- семејства со членови кои се зависници од алкохол или хемиски супстанции;
- емоционално или психички нарушени системи;
- семејства во кои има емоционално или физичко злоупотребување;
- семејства кои строго веруваат во одредени религии.

Најчести последици во ваквите семејства се:

- тешкотии во идентификување и изразување на чувствата;
- проблеми во формирање и одржување на блиски односи со семејството;
- имаат нереални очекувања од себеси; премногу строги кон себе;
- ригидност во ставовите и однесувањето;
- отпор кон можни промени;
- имаат постојана потреба за внимание од луѓето околу себе;
- чувство на срам и безвредност, ниска самодоверба;
- агресивно настапува за да ги задржи другите на дистанца;
- неможност да се биде трпелив;

Децата кои живеат во овие семејства имаат искривена перцепција за она што е соодветно однесување и со тоа нереални очекувања за однесувањето на другите луѓе, а особено своето. Ова понатаму

придонесува да се развива негативен став кон околината, да се биде завидлив, критички настроен, зајадлив дури и насилен.

Родителите не ја почитуваат личната слобода и приватност на своите деца, нивните обиди за независно размислување и донесување одлуки, можноста да се изрази креативност и духовност.

До пред неколку децении, концептот на дисфункционално семејство не беше сериозно сфатен од страна на професионалците (социјални работници, учители, психолози, педагози, терапевти, свештеници), особено во повисоката и средна класа. Каква било интервенција се сфаќала како нарушување и навлегување во светоста на бракот и со тоа зголемување на можноста за развод. Од децата се очекувало безрезервно да ги почитуваат родителите, особено таткото, и сами да се справат со ситуацијата.

Често пати се поставува неправилна перцепција и погрешно верување за дисфункционалните семејни системи, а тоа е дека се на чекор од развод или разделување. Иако во некои ситуации исходот е тој, сепак во повеќето семејства брачните врски се многу посилни од што се мисли, а родителите прават исти грешки, т.е. се надополнуваат меѓусебно. Но, ова не треба да значи дека состојбата во семејството е стабилна. Секој поголем стрес, болест, природна несреќа може да ја влошат и така непозитивната клима во домот.

5. 3. Распределба на авторитет

Темелно обележје на семејното воспитување, но и нужна потреба е родителскиот авторитет. Семејството го учи детето да се покорува на авторитетот на родителите, а со тоа и да го признае тој авторитет. Родителскиот авторитет е снага која родителите ја собрале претходно во

текот на личниот и општествен живот. Детето мора да се навикне на постепено на најразлични луѓе во општеството. Кај него треба да се вгради отпор кон лошите работи, а тоа може да се постигне ако родителите уживаат авторитет, ако постои дисциплина и ако се користат и награди и казни.

Родителите најчесто се разликуваат во воспитните стилови. Некаде мајката е поблага, таткото построг, а понекогаш обратно, и затоа во семејството мора да постојат две инстанци, висока и ниска. Кај Фројд доминантна фигура во семејството е мажот, а жената е во подредена улога и е сметана за инфериорно суштество. Ако мајката им посветува повеќе внимание на децата, тогаш таткото мора да биде овде како „резерва“ и при помали конфликти помалку да разговара со децата. Кога детето малку ќе погреша и ако тоа не е некој голем проблем, тогаш подобро е таткото да не се вмешува, т.е. да ја остави мајката со својот авторитет да се справи со ситуацијата. Но, кога детето ќе ги мине поставените граници, тогаш настапува авторитетот на таткото и неопходна е примена на награда и казна, но се разбира одмерено, смислено и квалитетно.

Ана Фројд истакнува дека детето анксиозно реагира и на родители кои казнуваат и на родители кои попуштаат. За да се чувствува заштитено потребна му е родителска контрола и авторитет. Ова значи дека за најповолно воспитување потребно е задоволување на основните потреби, но и соодветна општествена контрола која се спроведува преку авторитетот на родителите. Фројд акцент става на односите меѓу родителите и децата. Таткото е висок авторитет кој штити или се заканува, дава снага или кастрира. Мајката дарува или лишува и господари со безграничната сила на давање или ускратување љубов и одобрување. Тоа е големиот триаголник мајка, татко и дете.

MacKinnon, Curtner & Baradaran (1991) спровеле вкрстено-контекстуална анализа на мајки и момчиња (7-9 години) кои пројавуваат

проблематично однесување. Синовите се поагресивни во училиште во оние случаи каде е утврдено дека постои агресивност во односот мајка-син.

❖ Социјална когниција на родителите и децата

До слични заклучоци дошле и Reinold & Lochman (1991) кои извршиле анализа и испитување на 63 момчиња; дел од нив манифестираат нарушено однесување, а останатиот дел не. Во истражувањето и анализите од страна на наставниците, вклучени се и нивните мајки. На момчињата им се прикажани 12 видеоснимки, на кои има момчиња кои се провоцирани од страна на врсници или прекорувани од наставниците. Мајките се интервјуирани дома и им се покажани серија снимки во кои мајката е провоцирана од таткото или синот, односно од некој машки авторитет (претпоставен на работа). Мајките на агресивните момчиња увиделе негативни намери и во ситуации кои не се непријателски поставени. Истите тие мајки реагираат силно и негативно на снимки на кои жената е омаловажена од авторитетна фигура, без простор за сомнеж за авторитетната фигура. Reinold & Lochman заклучиле дека обработката на информациите за социјални предрасуди кај агресивните момчиња може да се научи дома (Schneider, 1993, Oxford,).

Мајките може да влијаат на независноста и постигнувањата на децата не само преку вредностите и очекувањата, туку и со средствата што ги користат за да влијаат на децата и социо-емоционалното опкружување што го ствараат, обезбедуваат. Направено е испитување во поглед на аспектите што мајките ги почитуваат во процесот на воспитување на детето, односно во што веруваат мајките: кои се добрите начини за да се контролира и влијае на детето? Како што утврдил Брофенбренер во повеќето студии, практиките кои се користат во воспитување на детето се

разликуваат според тоа на која класа припаѓа семејството. Тоа значи дека во семејства од пониска социјална класа, родители-работници, за дисциплинирање на своите деца најчесто посегнуваат по физичката казна. За разлика од нив, родителите кои припаѓаат на средната или високата класа, почесто посегнуваат по техники како што се расудување, изолација, признавање на вината и други слични, а кои се базираат на „ускратување на љубов“ (Brofenbrenner).

Емпириските резултати покажуваат дека техниките на наметнување на моќ почесто ги користат непријателски поставените родители, со што ја промовираат агесијата кај децата, која подоцна станува дел од нивното однесување, и најчесто како нормален начин за справување и снаоѓање во социјалните ситуации. Ваквите деца пружат отпор кон авторитетот, моќ кон другите деца и неретко екстремни реакции кон злосторство. Постојат докази дека конзистентна употреба на строги техники на дисциплина од страна на мајката, ги инхибира знаците на агесија, но сепак сеуште се генерираат знаци на непријателство (Becker).

6. Релации во семејството

Меѓусебните односи внатре во семејството

Делувањето на семејната интеракција на
нарушувања во однесувањето кај децата

Она што има најголемо влијание врз развојот на детето секако се семејните односи. Тие се најсуптилен процес во организацијата и функционирањето на семејниот живот и токму затоа се поле на проучување на повеќе науки. Современите толкувања на семејните односи ги категоризираат нив во специфичен систем на интерперсонална комуникациска динамика, кои се реализираат низ секојдневните контакти на супсистемите (членовите на семејството). Како што вели Марија Братаниќ: „Меѓучовечкиот однос не постои без интеракција...Секој однос претпоставува барем минимална интеракција, а од степенот и квалитетот на воспоставената интеракција, зависи и успешноста на меѓучовечкиот однос.“ (Bratanić, 1990)

Квалитетот на интеракцијата во голема мера зависи од меѓусебното разбирање и почитување, од емотивната компонента како фактор кој ги поврзува супсистемите во семејниот комуникациски систем, како и од реципрочитетот и партиципацијата во реализацијата на интеракцијата. Сето тоа, семејната интеракциска и воспитна клима во семејството ја прави конструктивна.

Интеракциско-комуникациските односи во семејството, експлицитно, континуирано или периодично подлежат на дихотомија. Тие можат да бидат: активни или пасивни; променливи или статични; вербални или невербални; комплементарни или паралелни; еднострани или реципрочни;

еднонасочни или повеќенасочни и сл. Сето тоа зависи од повеќе објективни или субјективни фактори (Brajsa, 1990).

Семејството е една од најтешките средини каде човек би можел да ја изрази својата индивидуалност. Внатре во него, за децата е од пресудна важност да воспостават врски со возрасните кои ги сакаат. Тие можат многу да страдаат доколку во раните години на животот немаат барем една личност чија улога во однос на нив ќе биде постојана или како што велат психоаналитичарите: *„секое дете има потреба од однос на љубов и поттикнување со возрасен, а кој однос нема да се прекинува.“*

Овој однос подразбира грижа не само за потребите на детето, туку и за комплексниот сплет на емоции и развојот на доверба. Психолошкото здравје зависи од учењето дека врските со родителот ќе ги преживеат овие силни мигови на негативност. И за ова е пресудно гледиштето на детето: нему му се потребни луѓе кои ќе ги сака, од кои ќе добива љубов и кои ќе бидат безопасни цели на изливите на детски бес и насилство. Само она дете кое има барем една личност која ќе ја сака и кое ќе се чувствува сакано и почитувано од таа личност, ќе развие здраво чувство на самопочит. Потем, може да поверува во сопствените изгледи да постигне нешто во животот и да се увери во својата човечка вредност (дел. 2).

„Родителите и децата си служат едните на другите на сложени начини“ вели Вилијам А. Галстон и притоа имаат право да ги воведат децата во она што тие го сметаат за животен извор на смисла и вредност и да се надеваат дека децата ќе ја споделат истата таа ориентација. Тврдењето дека родителите особено добро ги познаваат своите деца, се става под знак прашалник. Децата се многу еластични и неретко можат да ги пребродат себичноста, кусогледоста, грешките, пристрасноста или некадарноста на родителите. Одредени одлуки на родителите може да создадат хендикепи и да му оневозможат на детето да влезе во

секуларниот и сложен свет во кој мора да живее и функционира како возрасен.

6.1. Односот меѓу родителите - сопружници

Во оваа прва декада од 21-от век се соочуваме со криза која влијае на општеството многу подлабоко и посилно и од големите војни и од големата депресија, дефинирани во изминатите сто години. Ова е криза на семејството. Дури и терминот „семејство“ го губи вистинското значење. Сликата на среќно семејство, со насмеани мајка и татко, неколку среќни деца и можеби баба или дедо во позадина, исчезнува, се губи. Сега се „во тренд“ еднородителски семејства, семејства со поделено старателство, згрижувачки семејства, посвојувачки семејства, сите обидувајќи се повторно да ги спојат парчињата од разбираната семејна заедница. Ги надминавме кризите кои ни ги донесоа непријателите. Ја надминавме кризата на материјален просперитет. Можеме ли да ја надминеме кризата на духовно затајување?

Во оваа криза не се среќаваме со непријателот на бојното поле. Ова е криза со која мора да се соочи секој од нас, зашто се случува во нашите домови и нашите срца.

Тајната на успехот според Dr. Taniguchi е во почитување на другата личност. Кога мажот ја почитува и пофалува својата жена, и обратно, не може да се појави раздор и атмосферата во домот е позитивна. За да се разбере односот на честа, мора да се сфати дека мажот не е како жената, ниту жената е како мажот. Тие се две половини, кои споени заедно прават едно цело и секој од нив има вредносни атрибути кои му недостигаат на другиот. Потребно е да се препознаат есенцијалните вредности што секој член од врската ги има, а кои се основа на брачната хармонија. Понекогаш

премногу тесно го дефинираме она што е важно во еден однос, притоа ставајќи акцент на материјалниот аспект, заборавајќи го духовното. Одеднаш, забележуваме дека се изгубил, за жал премногу доцна.

Dr. Taniguchi не` учи дека таткото е централна фигура во семејството. Тој е како Сонцето. Мајката е извор на виталност. Прима светлина, и како водата, на мирен начин го збогатува целото семејство. Едниот не е поважен од другиот, едноставно нивните улоги се различни. Без земјата и водата, сонцето е само голем глобус кој пламти на небото. Земјата и водата без сонце се фрлени во мрак, мраз и очај. Кога дејствуваат заедно, прават рај во домот. Најважно за мажот е да добие почит и поддршка од жената, а за возврат да добие љубов и благодарност. Ако дел од ова недостига, семето на незадоволство е посеано.

Никогаш не може да се расветли до крај односот меѓу мажот и жената. Но, основа за успех е во другата личност да се препознава само доброто, а да се заборават грешките. Колку повеќе критикуваме некого, толку повеќе предизвикуваме дисхармонија во односите со таа личност.

Кога родителите имаат воспоставено хармоничен однос, децата се среќни и сигурни, растат да бидат добри граѓани и прекрасни луѓе. Богато семејство не е она кое живее во палата и има многу пари. Богато е она семејство за кое агесијата, дисхармонијата и отуѓеноста се непознати поими.

6.1.1. Како да се воспостави добар однос меѓу мајката и таткото

Многу мажи и жени се однесуваат еден кон друг како кон непријатели, наместо како кон партнери. Мажот се чувствува како шеф и мора да се почитуваат неговите одлуки. Жената се чувствува потисната и како реакција

на тоа се обидува материјално да го искористува мажот. Многу од нив никогаш не ги покажуваат вистинските чувства за сопругот, дури прават и тој да се чувствува неуспешен. Некои мажи зборуваат лошо за своите сопруги, ги понижуваат, па дури и физички злоупотребуваат. Но, ова не е начинот на кој бракот би требало да функционира.

Мажите не би требало да бидат тирани и диктатори. Треба да бидат партнери во процесот на донесување на одлуки. Кога одлуките не се наметнати од едно лице, во семејството владее хармонија и секој член се чувствува одговорен и активен учесник во решавање на семејните проблеми.

Потребна е внимателност со зборовите и што ќе се каже во моменти на вознемиреност. Понекогаш може да се кажат нешта што никогаш не би ги кажале во поинакви околности. Брачните другари треба да си покажат љубов, нежност и трпеливост, зашто тогаш и децата ги чувствуваат позитивните вибрации и бараат начини за да возвратат на тоа.

Многу често луѓето живеат во иста куќа, а не знаат ништо еден за друг. Наместо тоа, треба да си бидат најдобар пријател еден на друг и да покажат интерес за животот на другиот. И на крајот, секој очекува благодарност за она што е направено, првенствено за семејството. Недозволиво е однесување на незадоволство за она што тој или таа го направиле за и во домот; за возврат доволно е да се покаже дека се цени туѓиот вложен труд и време.

Комуникација, комуникација, комуникација! Децата учат како да комуницираат гледајќи ги нивните родители. Ако комуникацијата меѓу родителите е отворена и ефикасна, тогаш голема е веројатноста и нивните деца да комуницираат така. Добрите комуникациски способности на децата ќе им бидат од корист цел живот. Родителите треба да разговараат постојано. Подобро е проблемите да се решаваат навремено и искрено, отколку да се остават да се таложат, по што ќе дојде до експлозија и големи несогласувања. Ова значи да се заборават проблемите од минатото,

односно да не се споменуваат проблемите од минатото кои веќе еднаш биле решени.

За да се одржи семејството цело, во денешното стресно време авторите секогаш „препорачуваат“ едноставно живеење. Тоа значи дека мајката и таткото не смеат да си дозволат да станат љубоморни на оние што ним им се чини дека живеат подобро и полуксузно, зашто фрустрациите и љубомората ги пренесуваат на останатите членови во домот, првенствено децата. Најважно за правилна комуникација е секој кој погрешил да ја признае својата грешка и за истата да се извини. Ако едниот направи грешка, треба да се прости. Непотребно е да се всадува гнев.

Важно е да има физичка поврзаност, заеднички активности во домот, време за заеднички оброци, заеднички теми за дискусија. Добриот однос меѓу родителите-партнери бара: трпение, љубезност, понизност, жртва, емпатија, љубов, разбирање, простување и напорна работа.

6.1.2. Комуникацијата во семејството

Комуникацијата, лат.*communicatio*, *comunico* – соопштување, е размена на содржината на пораката меѓу субјекти. Најважен и најраспространет облик на комуникација е пишаниот и говорен јазик. Тоа е т.н. вербална комуникација, која е спротивност на невербалната комуникација (мимики, гестови, трепкање, пантомима, говор на телото и сл.) Семејството е најважен фактор за воспитување на младата личност, зашто тоа е првата средина за детето воопшто, и прва средина во која тоа остварува комуникација. Овде се удираат темелите на целокупната структура на личноста. И затоа со право се прашуваме: има ли поважна улога во општеството од улогата на добра мајка и добар татко? Има ли

повредна професија од професијата родителство. Тоа е човечка, топла, со љубов проткаена, вредна за почитување, но и многу одговорна професија. Среќен живот во родителскиот дом е важен за развојот на секое дете. Децата кои растат во среќно семејство, семејство во кое комуникацијата меѓу членовите е на високо ниво, во дом каде родителите се внимателни еден кон друг, сложни, се почитуваат, имаат поголеми шанси да израснат во такви личности. *Семејното воспитание е ефикасно ако се воспоставени складни семејни односи. Здрав живот во семејството без комуникација е речиси невозможен.* Добрата комуникација меѓу таткото и мајката им овозможува можности за повеќе и подобро да внимаваат на децата, нивните активности и однесување. Добрата комуникација овозможува разбирање, поддршка, соработка и навремено решавање на проблемот.

Во семејството се остваруваат првите социјални контакти, а во тој процес на социјализација, личниот пример игра голема улога. Тоа го остваруваат само оние семејства со уважување, почит и хармонија меѓу членовите.

Повеќето автори се сложуваат дека *нарушувањата во однесувањето, се последица на лошото воспитување на детето и лошата комуникација меѓу членовите.* Нарушувањата во социјалното однесување се јавуваат во мигот кога детето не може да ги задоволи своите потреби на мирен начин и се јавува фрустрација. На пример: во семејство каде има некоординиран воспитен однос, односно мајката и таткото не можат да ги усогласат своите воспитни постапки, каде има непријатна педагошка атмосфера, чести караници меѓу родителите, физичка и вербална злоупотреба, пасивност на родителите, сето влијае на однесувањето на децата.

Според „Европското истражување за вредности“ во бракот, а со тоа се мисли на вредностите остварени помеѓу брачните другари, најважно е да се има: почитување, уважување, верност, разбирање и толеранција. Бракот

денес е институција од која многу се очекува, а во која многу малку се вложува.

6.2. Интеракција родител – дете

Приврзаниците на бихејвиоризмот му пристапуваат на прашањето: *како најдобро да се разбере врската родител – дете* (родителска улога – барања на детето), и тоа го прават преку проучување на интеракцијата родител – дете. Овој метод се фокусира на дуалистичноста на односот меѓу еден родител и едно дете. Од семејна перспектива, двојниот однос претставува еден дел од големата загатка. Сепак, акцентот ставен на двојноста на односот е плоден и е дел од литературата за родителство повеќе децении.

Истражувањата за интеракцијата родител – дете покажуваат дека интеракцијата помеѓу родителот и детето е поврзана со мноштво социјални последици, вклучувајќи агресија, достигнување и морален развој и нарушено социјално однесување. Поврзаноста меѓу интеракцијата родител – дете и самото дете е значајна. Резултатите се импресивни, не поради големината на поврзаноста, која најчесто е мала, туку поради влијанието на оваа врска врз развојот на детето, како што тоа го прават семејството, училиштето и социјалната заедница. Бихејвиористите „превртеа многу камења“ во потрагата по влијателни родителски карактеристики. Примери за родителски квалитети кои постојано биле идентификувани како основа за позитивен развој на настаните се: родителска одговорност, отсуство на непријателство, контролирачко родителство и позитивен родителски ефект.

При истражувања спроведени во 90-тите години на 20 век, откриени се ефекти од интеракцијата на таткото со детето, различни од оние при интеракција на мајката со детето, се разбира со почит кон когнитивниот и социјалниот развој. Така, она гледиште дека таткото е само дел од домаќинството и негов инструмент, а мајката влијае на емоционалниот развој на детето, се отстранува. И покрај помалата можност, сепак татковците поминуваат време со своите деца што придонесува за зголемување на неговата улога во емоционалниот развој на детето. Понатаму, истражувањето на интеракцијата родител – дете еволуира од едноставно однесување од страна на родителите, до копирање на однесувањето од нивните деца. Современата работа се фокусира на психолошките процеси кои придонесуваат за поврзување меѓу родителите и детето како што се: емоционално разбирање, емоционално регулаторни вештини, ментални репрезентации, атрибуции и верувања и вештини за решавање на проблеми.

6.2.1. Подобрената комуникација меѓу родителите и децата е најдобро решение за проблемот на агресивно однесување

Новите знаења од областа на психологијата, педагогијата, медицината и другите науки укажуваат на тоа колку воспитувањето во раното детство влијае на развојот на детето, но и на тоа колку е развиена свеста кај родителите и воспитувачите за развојот на детската личност и пред се` неговите потреби. Односот меѓу возрасните и детето особено се изменил, во позитивна насока. Детето веќе не е подреден член во оваа релација како што било случај во патријархалното општество. Иако е физички послабо и помалку богато со искуства сепак е посебна личност со

вредност сама по себе. *Егалитарноста меѓу половите е обележје на современото општествено движење и е усвоен рамноправен пристап и кон момчињата и девојчињата. Новото општество се менува брзо и пред човекот поставува барања за сестран развој. Затоа децата треба да се подготват за иднината, пренесувајќи им максимално количество на знаење кое можат да го усвојат* (Лукович И. 2004).

Најдобро решение за проблемот нарушено однесување меѓу учениците е подобрена комуникација меѓу родителите и децата. Ова е докажано по спроведеното истражување од страна на Alpha Research polling агенсу, каде како испитаници се родителите и нивните деца на возраст од 15 до 17 години.

Дури 79,3% од родителите и 77,4% од децата се изјасниле дека треба да ја подобрат комуникацијата меѓу нив. Засилена училишна дисциплина и поголема контрола од страна на родителите се предложените мерки за спречување на агресијата. 80,2% од родителите изјавиле дека често или понекогаш разговараат за социјалното однесување со своите деца. $\frac{3}{4}$ од родителите знаат дека нивните деца отсутуваат од училиште; 68,9% се информирани за оценките и дисциплината на своите деца.

Половина од родителите сметаат дека на децата кои се однесуваат проблематично прво треба да им се помогне во училиштето. Скоро 55% од родителите и 37% од децата велат дека помош од социјални установи треба да се бара само за малолетните лица.

Испитаниците ги навеле: лошата семејна атмосфера, недостигот на дисциплина во училиштето и материјалните разлики меѓу децата, за главни причини во повеќето случаи на нарушено однесување.

Речиси $\frac{2}{3}$ од децата и 54,3% од родителите рекле дека присутноста на агресијата во последните десетина години е зголемена, за разлика од порано. Скоро 70% од децата дале позитивен одговор на прашањето дали можат да се сетат на неколку случаи на агресија во училиштето.

Интересно е што дури 57,2% од родителите покажале незаинтересираност и негрижа дека нивното дете можеби манифестира или во иднина ќе пројави проблематично или нарушено однесување.

Слично истражување, на тема колку време поминуваат заедно родителите и децата, е направено во 12 западно-европски земји и САД и заклучено е дека родителите и децата поминуваат малку време заедно. Вработениот татко поминува во просек 2 часа седмично, во директна интеракција со своите деца (иако дури 20 часа е во нивно присуство, гледајќи ТВ или за време на оброците); просечно вработена мајка поминува 5-6 часа во директна интеракција со своите деца. Интересно е што невработените мајки поминуваат само 12 часа седмично со децата (во игра, разговор или соработка со нив) (Szalai, 1972).

Одредени автори, пак, нарушувањата во однесувањето кај децата ги поврзуваат исклучиво со социјалното однесување на мајката и нејзиниот однос кон самото дете, а улогата на таткото ја минимизираат. Од бројните истражувања на оваа тема, се дошло до слични заклучоци: мајките на децата со нарушено однесување имаат затворен карактер. Кога остваруваат контакт, со детето нагло го грабаат за раката; по враќање од училиште, ја испитуваат состојбата на гардеробата на детето, но и физичката состојба на детето. Кога разговараат со наставниците и ако при тоа дознаат нешто за своето дете, а што тие сметаат дека е неправилно, на тоа реагираат со тепање и погрдни зборови. Нетрпеливи се, постојано брзаат и немаат време да слушаат. Тоа се жени кои работат, често на присилен начин: во фабрика за производство, докторки, стоматолози, секретарки, директорки или мајки кои имаат проблем со здравјето, проблем во бракот, материјални проблеми.

Во секој случај, треба да се работи на подигнување на нивото на комуникација меѓу членовите на семејството, да се посветува доволно

време за разговор со децата и зголемена блискост за да може да се предвидат можните нарушувања во социјалното однесување на децата. Секој родител мора да работи постојано врз еден вид критичка интроспекција, за да ја контролира сопствената посесивност. Колку помалку посесивност, толку повеќе простор за вистинска љубов и доверба. Ова важи, колку за односот кон децата, толку и за односите меѓу сопружниците.

6.2.2. Остварување на комуникација меѓу родителот и детето

Неколку основни родителски вештини

Комуникацијата подразбира праќање на пораки од еден човек на друг. Комуникацијата може да биде вербална, кога едно лице му зборува на друго, или невербална, израз на лицето кој на другите луѓе ќе им каже дека таа личност е лута. Комуникацијата може да биде и позитивна или негативна, или пак, ефикасна и неефикасна.

За родителите е многу важно да умеат да комуницираат со своите деца на отворен и ефикасен начин. Отворена и ефикасна комуникација им користи не само на децата, туку и на целото семејство. Односите меѓу родителите и нивните деца се подобруваат кога постои не само ефикасна, туку и ефективна комуникација. Во принцип, ако родителите и децата воспостават добра комуникација, тогаш и нивниот однос подоцна ќе биде добар.

Децата формираат идеи и верувања за себе, базирајќи се на комуникацијата која родителите ја остваруваат со нив. Кога има успешна и позитивна комуникација, тоа резултира со почит кон родителот. По ова децата почнуваат да чувствуваат дека се разбрани и слушнати од родителите, што пак, е поттик за зголемена самодоверба. Кога пак се

воспоставува негативна или неефикасна комуникација, децата добиваат чувство дека родителот не ги слуша, не ги разбира или воопшто не му се важни. Таквите деца на родителите гледаат како бескорисни и со намалена доверба.

Родителите кои ефективно комуницираат со своите деца, имаат зголемени шанси нивните деца да ги слушаат и да се подготвени да го направат она што тие ќе го кажат. Таквите деца знаат што да очекуваат од своите родители, но знаат и што се очекува од нив. Вака децата се учат да живеат со овие очекувања. Тие се чувствуваат сигурни во семејството и се покооперативни од останатите.

А) Како да се воспостави позитивна комуникација

Ефективната комуникација започнува уште додека децата се мали. Пред да започне комуникацијата и интеракцијата родител – дете, и родителот и детето треба да се чувствуваат доволно удобно еден покрај друг. Уште додека децата се мали, родителите се тие кои треба да креираат сцена, ситуација на отворена комуникација. Родителите ова може да го направат со тоа што ќе им бидат достапни на своите деца кога сакаат да им постават некое прашање или пак сакаат да разговараат на која било тема. За создавање на клима за отворена комуникација потребно е многу љубов, разбирање и прифаќање. Кога децата се чувствуваат сакани и прифатени од родителите, можат да се отворат и да ги споделат своите мисли, чувства и ставови.

Прифаќањето на детето понекогаш е полесно да се почувствува, отколку да се покаже во реалноста, но сепак родителите се должни да го направат тоа. Ова може да се направи и на вербален и невербален начин. Вербалниот начин е со тоа што ќе му се стави до знаење на детето дека се

прифаќа она што тоа го кажува или прави. На пример: кога детето ќе ги собере играчките после играта, родителот може да му каже дека го ценат тој гест во стилот: *навистина го ценам тоа што ги собираш играчките после играта, без да ти кажам*. Кога се разговара со децата, родителите треба да внимаваат што ќе кажат и начинот на кој ќе го кажат. Се` што родителите ќе им кажат на децата, праќа пораки повратни со нивните чувства за таа ситуација. Ако родителот каже нешто како: *не ме вознемирувај, зафатен сум*; децата може да сфатат дека нивните потреби и барања не се важни, а сето тоа подоцна се одразува на однесувањето на детето.

На децата може да им се покаже дека се прифатени и сакани и со невербално однесување, мимики, гестови и фацијална експресија. При тоа треба да се редуцираат или отстранат ситуациите на викање или необрнување внимание. Ваквото однесување е пречка на патот кон успешна комуникација. Во секој случај, родителите треба да научат да покажуваат прифаќање на децата на начин на кој детето ќе го сфати тоа.

Тоа може да се направи на некој од следниве начини:

❖ Комуникација на ниво на детето

Кога родителите комуницираат со своето дете, важно е да знаат да се спуштат на ниво на детето и вербално и физички. Вербално, родителите треба да користат јазик соодветен на детската возраст, а кој полесно ќе го разберат; Со помалите деца ова се прави со користење на едноставни зборови. На пример: мало дете повеќе ќе го сфати значењето на фразата: *не удирај ја сестра ти*, отколку *не е дозволено да ја удираш сестричката*. Родителите треба да знаат што детето е способно да разбере, а да го избегнат начинот на комуницирање кој е недоволен или неразбирлив за таа возраст. Физички, родителите не треба да стојат над детето кога зборуваат со него, туку тоа треба да го направат со спуштање на висината на детето (

клекнување, седнување и сл.). Ова овозможува задржување на контактот со очите што, пак, на детето не му остава место за страв.

❖ Како навистина да се слуша

Слушањето е вештина која се учи и практикува. Тоа е важен дел од секоја успешна комуникација. Кога родителите ги слушаат децата, со тоа им покажуваат дека навистина се заинтересирани и се грижат за нив и за она што детето сака да го каже. Некои поважни чекори за да се стане подобар слушател:

а) Задржување и одржување на контакт со очите;

Родителите кои го прават ова, им покажуваат на децата дека се заинтересирани и во тек. При минимален контакт со очите, може да се добие и спротивен ефект – дека родителот воопшто не е заинтересиран за она што се случува.

б) Елиминирање на надворешни дразби;

Кога детето ќе изрази желба за разговор, родителот треба да му подари неподелено внимание, да го остави на страна тоа што го прави и да се соочат со децата. Доколу родителот и понатаму продолжува да чита весник или да гледа телевизија, детето добива впечаток дека родителот е незаинтересиран или тоа што ќе го каже е неважно. Ако се случи детето да сака да разговара во време кое навистина не му одговара на родителот, или тој е навистина зафатен, тогаш може да се договорот тоа да го направат малку подоцна.

в) Слушање со затворена уста;

Родителот да ги сведе прекините на минимално ниво додека детето зборува. Можат да го охрабрат детето, со насмевка или допир, но без прекинување. Прекините го нарушуваат текот на мислата, што доведува до фрустрации.

г) Децата да знаат дека навистина се слушнати;

Откако детето ќе заврши со зборување, родителот ќе му покаже дека слушал, ако накратко го повтори она што е кажано, но со малку поинакви

зборови. На пример: *ти навистина си имал добар ден во училиште*. Ова ќе биде доказ дека родителот навистина слушал, но и можност за разјаснување на погрешно разбраните пораки.

❖ Кратки разговори:

Колку децата се помали, толку им е потешко да седат мирни долго време. Едно добро правило за родителите со мали деца е да им говорат не подолго од 30 секунди, а потоа да се побара да се повтори барањето. Целта е да се пренесат информации во кратки веменски интервали, но во исто време да се добие и повратна информација за разбраното. Детето одлучува кога и колку е доволно, бидејќи можат да донесат заклучок дека е доволно, а всушност не е. Тука спаѓаат трепкање со очите, расеаност, итн. Родителот знае кога да почне со разговор, но и кога да заврши.

❖ Поставување на вистинските прашања:

Некои прашања го насочуваат разговорот кон некоја цел, а други прашања го водат во *слепа улица*. Родителите треба да поставуваат отворени прашања во разговорот, зашто тие прашања го одржуваат разговорот отворен. Прашањата може да започнуваат со зборовите *што*, *каде*, *како*, *кога*, *кој* и сл., а да се избегнуваат прашања кои даваат потврден или негативен одговор со *да* или *не*. Премногу прашања за кратко време не се препорачуваат, бидејќи ова може да го претвори разговорот во испитување и со тоа и затворање на детето.

❖ Експресија на своите чувства при разговорот со детето:

За да биде успешна комуникацијата, треба да биде двонасочна. Не само што родителите ќе ги слушаат децата, туку мораат да бидат подготвени да ги споделат своите мисли и чувства со нив. Родителот го учи детето на многу работи како што се: морал, вредности, изразување на мисли и чувства. Изразувањето на своите мисли и чувства не треба да биде како осудување, зашто само тие можат да ги научат детето на тие вештини.

❖ Распоред за редовни разговори во семејството;

Една многу корисна алатка за комуникација со постарите деца е закажано време за разговор. Семејството може да има закажани состаноци еднаш седмично или тогаш кога има за што да се разговара, најчесто детали од секојдневното живеење. На состаноците детето има право и да се пожали за она што не му одговара или да изнесе некој свој проблем, но може да се изнесат и некои позитивни случки или успеси. Она што е важно е дека на секој член треба да му се даде време за говорење, а другите треба активно да го слушаат.

Разговорите во семејството не мора да со одржуваат на формални состаноци. Тоа може да се направи за време на вечерата, додека се седи покрај ТВ, заеднички игри и сл., но во секој случај да се оддвои време за меѓусебна комуникација.

❖ Признавање кога не се знае одговорот;

Кога децата поставуваат прашања на кое родителите не знаат да одговорат, тоа треба да се признае. Ова се именува како учење на искуства. На пример: родителот го учи детето да бара информации носејќи го во библиотека; Тоа е многу подобро; и самото дете ќе сфати дека родителот не знае се`, отколку да го лаже за нешто што можеби не е точно.

❖ Целосно објаснување

При одговарање на прашање, потребно е да се дадат што повеќе информации, дури и ако темата му ствара неудобност на родителот. Тоа не значи да се оди во детали. Напротив, родителот треба да биде сигурен дека информацијата која му ја дава на детето е соодветна за неговата возраст. Децата треба да се охрабруваат, да поставуваат прашања; тоа овозможува да се дознае што се сака. Недоволно информации, можат да доведат до погрешни заклучоци.

Б) Комуникација во конфликтни ситуации

Сите семејства се соочуваат со конфликти на еден или друг начин. Иако конфликтите може да бидат вознемирувачки, не треба да ги нарушуваат односите. Постојат многу различни начини кои можат да им помогнат на родителите полесно да поминат во овие конфликтни моменти и да ги одржат отворени линиите за комуникација.

➤ *Решавање на еден проблем;*

За време на конфликти најдобро е да се решаваат проблемите еден по еден. Не е добро да се изнесат многу и различни прашања одеднаш. Ова може да биде збунувачко и за родителите и за децата. Ако се случи ова, може да се изгуби реалниот поглед на постоечките проблеми.

➤ *Креативни начини да се решат проблемите;*

При обидите за решавање на проблемот, треба се знае дека за секој проблем има повеќе од едно решение. Заедничката работа на родителот и детето значи и изнаоѓање на заедничко и повеќестрано решение. Тоа подразбира флексибилно учење. Ако едно решение не функционира, веднаш се бараат алтернативи.

➤ *Љубезност;*

Родителот не треба да заборави на едноставното правило на учтивост. За време на конфликт, родителот треба да се однесува со почит кон детето, како и кон секоја друга личност. Децата се личности и заслужуваат да бидат третираны со почит. За време на расправија, се кажуваат некои работи кои во поинакви услови не би биле кажани. Затоа треба да се вложат напори тоа да се избегне.

➤ *Јас-пораки;*

Кога се раговара за конфликти, се држи до тоа како се чувствува детето. На пример, наместо да се каже: ти никогаш не ја средуваш собата, се вели: се чувствувам фрустрирано кога треба да ја средам твојата соба. Со овие јас пораки наместо да се обвинува детето, се кажува колку фрустрирано се чувствува родителот поради однесувањето на детето. Овие јас-пораки им покажуваат на децата дека и тие треба да преземат одговорност (K. Zolten, & N. Long).

В) Како да се избегне негативна комуникација
и да се подобри односот со децата

За жал, многу родители не се свесни за тоа колку често користат негативни форми на комуникација со своите деца. Како резултат на тоа, кај децата *може да се всади семе на недоверба и ниска самопочит*. Ова е причината зошто е толку важно родителите да станат свесни и да ги исправат сите негативни форми на комуникација. Ова е листа за примери на негативна комуникација:

✓ *Повторување и предавање;*

Повторување на нешто што е веќе кажано. Предавање кое дава повеќе информации отколку што е потребно, без запирање и слушање на другите идеи и мислења. Ако нешто е кажано еднаш, не треба да се повторува повеќе пати. Ова предизвикува децата да престанат да слушаат и да станат заштитнички поставени или огорчени.

✓ *Прекинување;*

Кога зборуваат децата, треба да го завршат она што го почнале, па потоа зборуваат родителите. Ова се вика заедничка учтивост. Децата кои

чувствуваат дека не можат да дојдат до збор, можат да престанат да комуницираат.

✓ *Критикување;*

Да се избегне критикувањето на мислите на децата, нивните чувства, идеи и самите нив. Овие критики најчесто се доживуваат како директни напади, а резултатот е намалена доверба. *Кога е неопходно, родителите го критикуваат однесувањето на детето или што тоа направило, а не детето лично.*

✓ *Живеење во минатото;*

Кога еден проблем или конфликт е решен, родителите да се обидат да не го споменуваат повторно. Треба да се почне одново, со расчистени сметки. Родители кои постојано ги споменуваат грешките од минатото, ги учат децата да живеат со тие грешки. Но децата треба да знаат дека кога еднаш прашањето е решено останува во минатото.

✓ *Контролирање на детето преку чувството на вина;*

Ова подразбира обид децата да се чувствуваат виновни поради нивните мисли, чувства, идеи или дејства. Родителите кои ја користат вината за контрола, нанесуваат голема штета на нивниот однос со децата.

✓ *Користење на сарказам;*

Сарказам се користи кога кажуваат нешта што не ги мислат и тоа имплицира спротивни последици од она што е очекувано (особено преку тонот со кој се изговара). На пример: *не можеше подобро?*, кога нешто ќе се скрши. Употребата на сарказам ги повредува децата. Тоа никогаш не е корисна алатка за родители кои сакаат ефективно да комуницираат со децата.

✓ *Помош како да се реши проблемот;*

Ова се случува кога родителите ќе влетаат и ќе им го кажат директното решение за решавање на проблемот, наместо да им дадат само упатства за решавање на истиот. Вака децата стекнуваат впечаток дека тие немаат контрола врз својот живот, дека родителите не им веруваат и тогаш се спротивставуваат на насоките на родителот.

✓ *Разочарување на децата;*

Разочарувањето може да дојде во различни форми: исмевање, осудување, обвинување кои се на штета на добрата комуникација. Се намалува самодовербата, се чувствува отфрленост и дека не се доволно сакани.

✓ *Користење на закани;*

Заканите ретко кога се ефективни. Тие прават децата да чувствуваат немоќ и огорченост кон родителите.

✓ *Лажење;*

Без оглед на тоа колку некоја ситуација не` примамува да измислиме лага, на пример кога не сакаме да разговараме за одредени и непријатни теми, сепак ова родителите не треба да го прават. Подобро е да се биде отворен и искрен со детето, бидејќи тогаш и тоа е искрено со родителот. Многу деца имаат извонредни способности за перцепција и можат да забележат кога родителите не се комплетно искрени со нив. Ова води кон чувства на недоверба.

✓ *Негирање на детските чувства;*

Кога детето се исповеда на родителот за тоа што го чувствува, размислувањето на родителот не треба да се изнесува. На пример, ако некој како родител почувствува дека детето е тажно поради изгубениот фудбалски натпревар, ова не треба да му го каже на детето. Наместо ова,

треба да му возврати со зборови на поддршка како што се: *знам дека навистина сакаше да победиш; тешко е да се губи понекогаш*. Ако детето е помало, се користат поедноставни и конкретни зборови. Децата имаат свои емоции кои родителите треба да ги разберат и поддржуваат (Zolten & Long, 1997).

7. Воспитен стил на родителите

7.1.1. Стил на воспитување

Стилот на воспитување е воспитна постапка која се применува во процесот на социјализација во семејството. Тој е доследен, но не и непроменлив.

Стилот на воспитување е „особен и својствен за личноста на воспитувачот; одреден од неговата лична и педагошка култура, мотивите кои го поттикнуваат на активност и цел комплекс од останатите конкретни активности, воспитни услови и можности за работа. Стилот на воспитна работа се формира, изградува и усовршува на основа на усвоените животни филозофии и погледи за светот“ (Pedagoski resnik, 1967).

Под поимот *стил на воспитување* се подразбира „*карактеристичен начин на однесување меѓу учесниците на воспитниот процес; условен од филозофијата на воспитување и од институционалниот контекст кој ги одразува разликите и промените во начинот на употреба на комплексот на флексибилности*“ (Vogojević, 2002). Истиот автор, на одредени места во литературата, истакнува дека поимите ставови и постапки во воспитувањето се поклопуваат и се мешаат со поимот стилови на воспитување, т.е. дека ставовите се културно и историски условени, а постапките го одразуваат однесувањето на воспитувачот.

Во педагошко-лексикографската литература стилот на воспитување се одредува како *збир на дистинктивни црти карактеристични за воспитно-образовниот процес кој се одвива во социјален контекст меѓу различни актери* (родители и деца). Од една страна, воспитниот стил зависи од воспитната филозофија на воспитувачот – родителот, а од друга страна е одреден од контекстот во кој се одвива воспитниот процес. И

воспитната филозофија и контекстот содржат експлицитни и имплицитни вредности и затоа воспитниот стил се поврзува со културата на која учесниците во воспитниот стил и` припаѓаат (Pedagoski leksikon, 1996).

7.1. 2. Стил на семејно воспитување

Поимот стил на семејно воспитување има нешто потесно значење од поимот стил на воспитување. Стил на воспитување применуваат воспитувачи, учители, наставници, професори, тренери, рехабилитатори и сите останати поединци кои се бават со воспитување (превоспитување) на деца и млади.

Стил на семејно воспитување применуваат родители, старатели или одговорни личности со кои детето воспоставува емоционален однос, без оглед на крвното сродство и пол.

Постојат различни авторски и педагошки дефиниции за стиловите на семејно воспитување, односно воспитно делување на родителите.

Матејевич и Синдич, под стил на семејно воспитување подразбираат „релативно доследен начин на однесување на родителите, кои воспоставуваат односи со децата“ (Matejevic, 2000; Sindic, 2009). Таквото одредување не е потполно, бидејќи во тој случај стилот на семејно воспитување се сведува само на однесувањето на родителот, а се занемарува интеракцијата, комуникацијата, ефектите и сите др. компоненти на семејното воспитување.

Уште понеприфатливо е одредувањето на Бенет, кај кого семејното воспитување претставува *став кој го имаат родителите во однос на воспитувањето на децата*; кога и како ќе користат казна; кое однесување ќе биде поттикнато, а кое забрането и дали детето ќе биде во центар на семејството (Benet, 2007) Овде стилот на семејно воспитување е ограничен

само на ставот на родителите, на некои средства на воспитување (казна, забрана, поддршка) и на положбата на детето во семејството.

При дефинирање на стилот на семејно воспитување, одредени автори (Bogojević, 2002) ставаат акцент на техниките на дисциплинирањето – казна, награда, ускратување на љубов; тоа зависи и од традицијата, обичаите, културата, личноста на родителот и толерантноста.

Поврзано со претходните обиди да се даде дефиниција за стилите на семејно воспитување, може да се заклучи дека стилот е збир од карактеристични однесувања, средства, комуникација, односи, емоции, и меѓусебно поврзани компоненти, кои се условени од воспитната филозофија и педагошката култура на родителот.

7.1. 3. Типологија на стилите на семејно воспитување

Поаѓајќи од различни критериуми, различни автори даваат и образложуваат различни типологии и класификации на стилите на родителско воспитување.

Diane Baumrind нуди три стилови на родителско воспитување:

1. авторитарен;
2. авторитативен и
3. попустлив.

Таа, како критериум кој и` послужил за ваквата класификација нуди две клучни димензии на родителството: 1. емоционална топлина и родителско разбирање и 2. родителски барања и контрола (D. Baumrind, 1971).

Massobu и Martin прават комбинација на 4 претходно наведени спротивни димензии на родителското однесување и од таквата комбинација добиваат 4 стила на родителско воспитување:

1. авторитативен;

2. авторитарен;
3. пермисивен и
4. занемарувачки (Maccoby & Martin, 1983).

Matejević, пак, стиловите на воспитување ги поделил во пет помали групи на следниот начин:

I група: авторитарен, кој во себе ги содржи: 1. ладно-ограничувачки и 2. топло-ограничувачки;

II либерален – 3. ладно-попустлив и 4. топло-попустлив

III група – демократски стил.

Оваа поделба е резултат на вкрстување на две дихотомни димензии: 1. прифаќање (љубов, блискост, топли чувства) – одбивање (непријателство, оддалеченост, ладни чувства) и 2. контрола (Matejević, 2000).

Кај Bogojević се присутни 4 стила на воспитување и тоа: 1. демократски (контрола и толерантност), 2. авторитарен (контрола и нетолерантност); 3. манипулативен (контрола на личноста и нетолерантност) и 4. конгруентен (контрола на личноста и толерантност). (Bogojević, 2002).

Milivojević го измислил т.н. „мерцедес“ модел кој е определен според три димензии: пофалба и награда; казнување и критикување и барања и родителски очекувања. На таа основа издиференцирал шест стилови: 1. оптимален; 2. социјализирачки; 3. разгалувачки; 4. презаштитнички; 5. занемарувачки; 6. злоставувачки (Milivojević i saradnici, 2007).

Aleksandra Sindic додала три форми односно го дополнила и проширила „мерцедес“ моделот на Миливојевиќ. Сите девет стилови ги поделила во три поголеми групи:

I – недоволно социјализирачки стил на воспитување со четири форми: 1. занемарувачки; 2. злоупотребувачки; 3. пермисивен; 4. презаштитнички.

II – оптимално социјализирачки: 5. демократски стил; 6. урамнотежен стил; 7. конгруентен стил.

III – претерано социјализирачки: 8. социјално зависнички и 9. манипулативен стил на воспитување.

Сите нови типологии на стиловите на воспитување, се определени на основа на статистички анализи на фреквенции на искази, т.е. одговори на родители за воспитниот стил кој тие го применуваат.

И на крајот Илич, земајќи ги во предвид сите претходни варијанти на семејните воспитни стилови, наведува само три стилови на воспитување: 1. демократски; 2. автократски и 3. индолентен.

Согледувајќи го овој вариетет на поделби на стиловите на родителско воспитување, ние би ја прифатиле онаа поделба на три поголеми групи на семејно воспитување. Тоа, всушност, значи дека ќе посветиме внимание на следниве три типа на семејно воспитување:

7.2.1. Патријархално-авторитарно семејство

Кога се говори за патријархално-авторитарното семејство во ова време, од аспект на семејните односи и поединечните педагошки обележја, се зема во предвид дека тоа не е онаа семејна средина од најраниот период на развојот, а која најчесто ја сочинувале поголем број луѓе со посебни обележја. Првенствено се мисли на семејна организација, стил на раководење, ставови на родителите и однос кон децата.

Во овие семејни средини, семејните односи, воглавно, се засновани на хиерархиски распоред на моќта меѓу членовите на семејството. Овде доминира најстариот машки член на семејството, најчесто таткото. Тој ја задржува власта и настојува да обезбеди послушност од останатите членови на семејството: жената и децата. Авторитарниот став бара строга

покорност и послушност од страна на децата. Овој тип на семејство е затворен во себе и значајно оддалечен од современиот јавен живот. Овде, по секој цена се настојува да се одржи традицијата која потекнува од старото патријархално семејство.

Во овој контекст, во овие семејни средини често може да се слушнат следниве фрази: „Прави како што ќе ти кажам“, и ако детето покаже одреден степен на одбивање на наредбата на тоа веднаш се враќа со: „Од кого го научи тоа, од мене сигурно не“, „Што знаеш ти“ ... наместо оние поучни изрази „Размисли со своја глава“, „Размисли за тоа“, „Процени сам“. Овие родители го контролираат секој чекор на детето, му се закануваат, го уценуваат, му го одземаат правото на сопствено мислење и вршат притисок врз него. Тие забораваат дека постои и друга вистина и дека ваквите постапки го зголемуваат ризикот од нарушување во социјалното однесување.

Во некои семејства, но сепак многу поретко, ако детето живее со очув или маќеа, или со родители-старатели се` уште има искористување и злоупотреба на детето за тешки физички работи, кои не се во склад со способностите и можностите на детето. Или пак, е присутно физичко казнување: удари по телото со раце или нозе, тепање со помошни средства, влечење за коса, нос, употреба на омаловажувачки и погрдни зборови.

Во толкувањето на автократскиот воспитен стил, се чувствува потреба да се укаже на разликата меѓу него и авторитативниот воспитен стил. Согласно толкувањата на овој стил низ стручната литература, ние прифаќаме дека *авторитативниот стил почива врз позитивниот и природно стекнат авторитет на родителот*. Авторитетот е присутен и во демократскиот воспитен стил, што упатува на податокот дека и него можеме да го наречеме авторитативен. Додека, авторитарниот се толкува во негативна конотација и тој воопшто не подразбира доминација, исклучително на таткото. Надмоќен и авторитарен однос кон детето може да има и само мајката или и двајцата родители. Оваа карактеристика го

разликува него и од авторитативно поставеното патријархално семејство, каде, според природно сфатениот хиерархиски ред, надмоќен однос има најстариот член во семејството, односно таткото.

Оттука, овој стил претставува целосна спротивност на демократскиот воспитен стил. Имено родителите кои го преферираат овој стил, имаат строг однос кон децата и немаат слух за нивните потреби. Во контактите со децата покажуваат надмоќност и репресивност, служејќи се често со казната, па дури и со котекот како „воспитно“ средство. Во овој воспитен стил покрај казната, доминира контролата врз децата, честите критики, прекорот, наредбата, преголеми очекувања од детето и сл. Авторитарните родители, со своето однесување, и покрај строгите и превисоки очекувања кои ги поставуваат кон своите деца, не покажуваат доверба во детските можности и способности. Спречувањето е, исто така, честа постапка кај нив.

Автократскиот родител сака да владее со секоја ситуација во која се наоѓа детето и притоа да ги наметнува своите цели, сфаќања и потреби. Обично овие родители се доживуваат себе си како незаменливи, а децата ги доживуваат како нивна лична своина. Личноста на детето во ова семејство не е почитувана, со што кај нив постепено се задушува и природната потенцијалност за креативен однос кон животот воопшто.

7.2.1. А) Карактеристики на автократскиот воспитен стил

Автократскиот воспитен стил уште се нарекува авторитарен (Болдвин, Хорват, Станојловиќ, Белски и др.) или ригиден (Медиќ). Според етимолошкото значење на терминот, со него се означува неограничена власт и моќ, кои всушност, се типични за однесувањето на родителите од овој воспитен стил. Всушност, овој стил се карактеризира со строгост, рестриктивност во однесувањето, потоа со чести казнувања за евентуални

грешки од страна на децата и сл. Во овие семејства обично еден од родителите ја наметнува својата волја, владее со сите семејни ситуации и не ги почитува потребите на останатите членови, а особено на децата. Не ретко тоа го прават и двата родители во односот со детето. Тоа е потчинето на своите родители и од него се бара беспрекорна послушност. Во таа смисла, родителите поставуваат безусловни барања кон своето дете, не водејќи, притоа, сметка за детските индивидуални развојни особености.

Автократскиот стил на раководење се карактеризира со авторитарен став и однос спрема децата, односно желба на родителите да господарат со децата. Во оваа семејна средина не се уважуваат вистинските потреби и интереси на детето, не се почитува личноста на детето. Со примена на забрани и казни, родителите настојуваат детето да го заплашат, дисциплинираат и од него очекуваат тотална послушност.

Во вакво опкружување, децата се наоѓаат во тешка, и за нивниот развој, воспитување и учење, сложена животна ситуација. Авторитарните родители можат да влијаат на бројни негативни особини кај децата: страв, покорност, грубост, агресивност и нарушено социјално однесување. З.Голубовиќ истакнува дека „детето кое е воспитувано во авторитарна средина е склоно да формира хетерономен систем на вредности, односно да прифаќа пожелни стандарди од авторитетот, наместо да се учи само да врши селекција и да формира сопствени определувања“ (Golubović, 1981). Што значи, наместо детето да се поттикнува на што поуспешен развој, родителите во тоа го спречуваат и тврдат дека се однесуваат во склад со потребите и интересите на детето.

Автократските родители се ригидни, нефлексибилни и најчесто, интимно, немаат високо мислење за себе. Не ги покажуваат своите позитивни емоции и го лишуваат детето од манифестационите облици на родителската љубов. По однос на промените, немаат креативен и иницијативен став, а доколку треба да одлучуваат за тоа, тие не се задржуваат на мислењето на детето во стилот „тоа не е негова работа“.

Но, во автократскиот пристап има и нешто позитивно. Може да се обезбеди соодветно работничко воспитување, правилен однос кон работата, стекнување позитивни работни навики, некои пожелни социјални својства и бројни позитивни морални особини. Но, *сето ова има смисла само ако работните барања се приспособени на можностите на децата и ако се уважуваат потребите и интересите.*

Децата, чии родители се од авторитарен (автократски) тип, стануваат интровертни, без иницијатива и со големо нетрпение кон се`што ги опкружува. Тие и самите постепено се однесуваат ригидно без иницијативност и креативност во својот однос со околината. Нивната кооперативност е на пониско ниво, во однос на децата од демократскиот воспитен стил. Овие деца градат *недоверба кон самите себе*, која подоцна во животот се проектира во недоверба кон целокупната околина. Нивната слика за себе најчесто не соодветствува на реалните карактеристики на нивната личност, што развојот на децата го води кон две насоки: тие или стануваат агресивни и насилни, или се повлекуваат во себе, не можејќи да воспостават комуникација со опкружувањето. Со сигурност имаат проблем во односот со другите луѓе и околината. Овие деца стануваат лесно подводливи и, исто така, лесно се потчинуваат. Особено е карактеристичен нивниот страв од авторитет кој им претставува хендикеп во нивната самостојност.

Б) Престроги родители и нивниот однос и став спрема детето

Ретки се оние семејни средини во кои детето се негува, расте, се развива, воспитува и учи, а притоа родителите само малку или воопшто не ја покажуваат својата строгост кон децата. Некои родители ја искажуваат без оглед на староста на детето, неговите склоности, способности и

можности, а често и без потреба. Но, ако оваа „повремена строгост“ се одвива во рамките на педагошко прифатливите норми, тоа за детето не е погубно, напротив, дури и пожелно. Бидејќи, „строгоста не исклучува нежност, добрина и почитување на индивидуалноста и достоинството на личноста и обратно – добрината никогаш не исклучува одредени барања на целеисходна строгост“ (Станојловиќ, 1997:69). Строгоста може да се применува само ако за децата не претставува малтретирање, омаловажување, тортура, насилност и сл. Што значи, да се биде строг родител само во одредени животни и работни ситуации е нужно зло, кое е тешко да се избегне, но да се биде престрог родител, постојано е потполно неприфатливо, дури и погубно.

Кои се престоги родители? Тоа се оние кои постојано даваат наредби и кон кои детето се однесува со стравопочит. Најчесто се престроги, а понекогаш и многу сурови татковци, што не смее да се генерализира, зашто иако поретко, има и такви мајки. Тие на децата им поставуваат сложени и тешки барања, кои децата поради своите способности и можности не се во состојба да ги исполнат. Се` што ќе побараат мора да се исполни, не земајќи во предвид дека некои задачи можат да се исполнат на поинаков начин, поефикасно и поквалитетно.

Престрогите родители го забораваат фактот дека честата грубост и суровост ја разорува душата и психата на детето. Децата од ваквите семејни средини, во училиште или во друштво со врсниците, се склони да искажуваат нетрпеливост и агресивност. Со својата агresiја и ладниот однос спрема детето, престрогите родители ќе израснат агресивни, ладни, несигурни и невротични деца.

Овие деца постојано живеат во страв од можна казна, тортура или насилство, со што се гуши волјата за живот и уништува личноста на детето во развој. Се раѓа негативна слика за себе, ниска самодоверба и самопочит и немоќ. Се развива злоба, завист, чувство на повреденост, појачан гнев и незадоволство. Тоа станува грубо, недисциплинирано и во одредени ситуации агресивно. Детето својата грубост и агресивност ја искажува

надвор од семејството, најчесто во училиште. Прво доаѓа во конфликт со врсниците, а со текот на времето, станува голем воспитен и социјален проблем.

7.2.2. Современо-демократски стил

Без оглед на тоа што во различните полемики и расправи се повеќе се укажува на кризата во која се наоѓа семејството, се смета дека демократско-авторитативниот тип на семејство е се` поизразен и во иднина се` повеќе ќе се усовршува. И покрај современиот пристап и знаењата за негата, воспитувањето и развојот на децата, се` уште се воочуваат видни разлики. Тие разлики се условени од животниот стил, економската развиеност на семејството, нивото на образование на родителите, нивниот темперамент, карактер и културно ниво.

Во стручната и научна литература, демократскиот стил на раководење се смета за современ тип на воспитување. Авторитетот што родителите го поставуваат пред децата, се заснова на рамноправност, взаемно разбирање, уважување и помош во учењето и развојот. Во оваа семејна средина, детето е во улога на субјект и рамноправен член на семејството. Го карактеризира взаемна љубов и внимание меѓу родителите. Родителите се тие кои животот на децата, сакаат да им го направат што поразновиден и попријатен. Односите на мајката и таткото спрема децата се усогласени и рамноправно насочени во однос на полот, способностите и можностите на децата.

Со заеднички напори и одговорно, родителите влијаат на детскиот психо-физички развој и најчесто успеваат вистински да ги запознаат своите деца, да поттикнуваат позитивни особини, а да ги редуцираат негативните

постапки и особини. На децата воспитно делуваат со личниот пример и остварените резултати. Имаат доверба во себе и своите постапки, но и во своите деца. Настојуваат да делуваат авторитативно, а не авторитарно, уважувајќи ја слободата, но за возврат очекуваат одговорност.

Најчесто природно се однесуваат со децата, си играат со нив, се смеат, а комуникацијата ја воспоставуваат со благ емоционален тон; по потреба знаат и да „се налутат“ и понекогаш со „повишен“, но не и „злобен“ тон да укажат на неприфатливите постапки, кои мора да се исправат. Во состојба се да ги признаат и своите грешки, да кажат дека нешто не знаат или не се подготвени да одговорат на некое од „скокотливите“ детски прашања.

Ретко може да се слушнат фрази од типот: „Ќе видиш ти кога ќе дојде татко ти...“, „такво нешто си можела да научиш само од мајка ти“, „такво нешто може да се научи од другарчето, иако ти рековме да не се дружиш со него“ и сл. Овие семејства се живи, весели и среќни, што лесно се заклучува од нивните среќни и задоволни лица, во однос на децата од авторитарни родители, кои најчесто се нервозни. Имаат многу разбирање дури и кога се лути, тажни и загрижени.

Децата во своите родители гледаат близок соработник и најдобар учител, бидејќи ја почитуваат нивната личност. На децата им се даваат совети и насоки, но не се наметнува крута и сурова дисциплина. Децата најчесто отворено и смело говорат за своите успеси и неуспеси, за она што се случило во училиште, на улица. Кога детето сака нешто да објасни, овие родители ги слушаат и по потреба корегираат и воспитно насочуваат.

Демократскиот воспитен стил, подразбира почитување на детето, како рамноправен член, кој има свои права во семејството. Семејството во кое преовладува демократскиот стил на однесување, ја преферира пофалбата во однос на критиката, потоа, преферира трпеливост кон детските постапки, поттик, храбрење, мотивирање, заедничко решавање на појавените проблеми и сл. Овој стил не подразбира апсолутна слобода која

преминува во анархија, туку преферира взаемно почитување меѓу родителите и детето. Со него детето има свои права во семејството и се вклучува во донесување на семејните значајни одлуки. Овој стил на воспитување можеме да го сретнеме во категоризацијата на Гргин, Станојловиќ, Каган, Белски и др.

Демократскиот воспитен стил, подразбира взаемно почитување на членовите во семејството. Родителите кои преферираат демократски стил во односот кон своето дете се флексибилни, со голема способност на емпатија со него. Тие имаат слух и ги почитуваат детските развојни и индивидуални потреби. Односот на демократски расположените родители почива врз еднакви права и договорна поделба на обврските, што претставува позитивен пример во развојот на социјалната компетенција на детето.

Овој стил на воспитување се одликува со голема вклученост на децата во донесување на одлуки, поголема доверба во детето и подготвеност на детето да преземе одговорност во процесот на одлучување. Одлучувањето е децентрализирано и овој стил обезбедува меѓусебна соработка, флексибилност во организирањето и добри односи. *Демократското воспитување е одраз на личност, која е свесна и сигурна во себе и другите.*

Во семејството со демократски принципи, преовладува насмевката, пофалбата, толерантноста, со што за детето е обезбедена пријатна семејна атмосфера, која ветува сигурност и заштита. Родителите се отворени во покажување на љубовта кон децата и секогаш се подготвени за кооперативно надминување на семејните проблеми. „Семејството му дава и му овозможува на детето онолку колку што е здраво, цело и единствено, само тогаш доволно или потполно, ако двата родитела умеат и можат доволно да сакаат, разбираат и се грижат; да се доволно стрпливи и тука покрај него, во целосната потребна широчина, воспоставена доверба и дијалог“ (Ѓорѓевиќ, 1994, стр.93).

Кон грешките на децата се однесуваат објективно, без репресивни мерки и секогаш ја забележуваат добрата страна во постапките на детето. Тие се отворени за прогресивните и конструктивни промени, за чие одлучување го вклучуваат и почитуваат и детското мислење. Децата, во демократските семејства, се чувствуваат прифатени од страна на родителите и постепено градат креативен став кон новите почетоци. „Демократскиот тип на родител не го гледа своето дете како нешто посебно, прифаќа тоа да биде и неуспешно ако за тоа види објективни причини и тешкотии...“ (Ѓорѓевиќ, 1994, стр.104). Според Марион, исто така, родителите кои соработуваат, придонесуваат за подобра организација на животот во семејството, во која помалку го контролираат. Во овие семејства, секако дека се почитуваат и семејните традиции, но, токму поради нивната ненаметливост, тие се прифаќаат со љубов и разбирање.

Од воспитните средства, демократскиот воспитен стил ја преферира пофалбата и наградата како воспитно средство, но тоа не значи дека е целосно заснован на нив. Напротив, казните кај овие родители се поблаги во однос на автократските, и поефективни, со оглед на стекнатата доверба од страна на децата кон родителите.

Демократскиот однос кон децата обезбедува кај нив правилен селф-концепт, самодоверба, дивергентен приод во решавањето на проблемите, креативност, кооперативност, иницијативност, толерантност и сл. Педагошките и психолошките истражувања резултираат со податокот дека децата од средина во која родителите се однесуваат со почитување кон нив располагаат со повисок коефициент на интелигенција, за разлика од децата чии родители се однесуваат недемократски.

7.2.3. Анархично-стихиен стил

Во семејствата со анархичен воспитен стил, децата се препуштени на образовните институции, додека родителите покажуваат незаинтересираност или рамнодушност кон детското поведение и развој. Овие родители не се посветуваат доволно на своето дете, сметајќи се себе си за некомпетентни или пак, и покрај своите воспитни компетенции, немаат доволно временски можности. Воспитанието на детето во овие семејства е либерално до степен на неконтролираност и запоставеност што, како последица, доведува до анархија во организирањето на семејното функционирање или до „...хаотична комуникација“ (Медиќ, 1997). Согласно со етимолошкото значење на зборот, односно „безвластие“, сметам дека најпогоден термин за овој воспитен стил е терминот „анархичен“. *Овој стил уште се сретнува и како стихиен* (Гргин); *хаотичен* (Медиќ); *незаинтересиран или рамнодушен* (Станојловиќ).

Овој стил на раководење се заснова на препуштање на детето само на себе. Присутна е недоследна и недоволна дисциплина, која влијае на неодлучност и недоволност на самоконтрола. *Овие родители се препопустливи, па во литературата се именувани како педоцентристички стил на воспитување.* Детето е центар на семејството и околу него се вртат сите семејни членови. Му се задоволуваат сите барања, желби, дури и хирови. Поради претерана слобода на детето, родителите не го воспитуваат детето, туку тоа влијае на нив. На детето не му се овозможува да изгради сопствена личност, туку се поддржува неговата себичност, безобзирност, замисленост и доминантност (Rosić, 1998: 86).

Во овие семејни средини често се оди во крајности при воспитувањето. Анархичниот однос меѓу детето и родителот доаѓа од

овозможената потполна слобода и непоставување на адекватни барања. (Станојловић, 1997: 50). Ова се и одликите на анархичниот стил: *полна вклученост и потполна слобода на детето да постапува како сака*. Комуникацијата на родителите, од овој тип, со децата, е усиленa и постепено суштински и содржински се намалува од причините што родителите не се во тек со животот на нивното дете. Родителите кои го преферираат овој воспитен стил, се однесуваат незаинтересирано кон потребите и активностите на своите деца, најчесто се недоволно организирани и немаат меѓусебни хармонични односи. Таквото нивно однесување може да е иницирано од две причини: или се чувствуваат некомпетентни за воспитување на децата, сметајќи дека таа обврска и` припаѓа на воспитно-образовната институција, или, пак, се презаангажирани и сметајќи дека друг се грижи за воспитувањето на нивното дете, тие се препуштаат на други активности.

К.Гргин укажува дека стихижниот стил, во кој доминираат непожелните воспитни постапки – попуштање, лесно простување на грешките, занемарување, неконструктивни критики – негативно влијаат на социјалното однесување. Овој стил на раководење, раѓа кај децата чувство дека се` им е дозволено; кај нив е значајно пониска социјалната зрелост, која главно се развива под влијание на други различни фактори на социјализација (L. Grgin, 1982).

Ваквото воспитување доведува до многу лоши последици. Детето е во тешка положба бидејќи треба само да одлучува за своите постапки, но и само да расудува за одлуките за кои сеуште не е дораснато. Тоа во суштина е површен и неодговорен пристап на родителите спрема правилниот развој и воспитувањето на децата, зад кој тие се кријат. Овој однос не придонесува за правилен душевно-морален развој, туку се актуелизираат мноштво негативни својства: егоизам, неодговорност, недисциплинираност, агресивност.

Децата немаат чувство на самодоверба, од причини што не ја чувствуваат родителската грижа. Често пати стануваат сервилни за да го добијат она кое го немаат во сопствениот дом. Тоа ги прави често да бидат во потрага по љубов и нивното инфантилно однесување се продолжува во нивните возрастни години. *Во комуникацијата со другите, овие деца често пати се причина за започнати инциденти и најчесто со цел да го свртат вниманието кон себе си.* Со други зборови, во друштвото со врсниците или со возрасните, покажуваат голема доза на егоцентричност и проблематично однесување.

А. Презафатени родители и воспитната семејна атмосфера

Тоа се родители кои се презафатени со професионални и други активности и тоа го користат како изговор дека не се во состојба адекватно да влијаат на детскиот раст и развој. Постојано се во брзање и често се жалат дека немаат доволно време, не само за детето, туку и за заеднички семеен живот.

Ако родителите немаат доволно време и детето е препуштено на баба или дедо, тогаш треба да бидат свесни дека детето, всушност, е препуштено на самото себе. Ваквите родители забораваат дека децата бараат поддршка и имаат потреба што повеќе да бидат со родителите. Разговори, заеднички прошетки, посета на културни, спортски и други установи, организирани активности, им се потребни на децата. Детето ги сака и двата родитела. Сака со нив да ја подели радоста, тагата, да се дружи и разговара. А зафатените родители, и кога се дома, се нервозни, замислени, не можат да се опуштат и да креираат пријатна атмосфера (Р. Пејић).

7.3. Воспитниот стил и образовниот статус на родителите

Еден од параметрите на кои научниците, особено во поново време, посветуваат внимание, е влијанието на образовното ниво на родителите врз различни аспекти од развојот на децата. Низа резултати укажуваат на податокот дека образовното ниво зазема место меѓу другите семејни фактори кои влијаат врз детскиот развој. Најголем број од истражувањата на тоа поле се однесуваат на училишните деца и нивниот интелектуален развој.

М. Дервишбеговиќ: „...значително е поголем бројот на наспешни ученици од семејства со понизок степен на образование и семејства со недоволни материјални и станбени услови и со поголем број членови во семејството“.

„... колку се помалку средени односите меѓу родителите и колку е поголемо семејството, толку однесувањето на децата во училиштето е полошо“ (Станојловиќ, стр. 90).

По однос на социјалното однесување на децата, образовното ниво на родителите е само еден од можните фактори кои индиректно придонесуваат кон определен тек на споменатиот процес. До овие сознанија дошле и Гргин, Марјановиќ, Кшичек, Фрејзер, Ѓорѓевиќ и др.

Образовното ниво на родителите, врз развојот на децата влијае преку:

- односот кон учењето и кон книгата во семејството;
- примамливоста на професијата и работното место на родителот;
- повисоката свест кај родителите по однос на воспитните ефекти во семејството и потребата од педагошка култура и образование;
- поголемиот интерес на родителите кон успехот и однесувањето на детето, како и поголемата контрола што ја спроведуваат на тоа поле;

- повисока свест кај родителите за активна вклученост на децата во културно-социјални збиднувања;
- поповолниот говорен статус.

Сето ова укажува дека образовниот статус на родителите би имал поголемо влијание врз развојот на социјалното однесување на детето. Имено, социјалното однесување, во најголема мера зависи од создавање самодоверба, доверба кон другите, потоа себепочитување, развој на интерес, толерантност, трпение и сл, што е одраз на воспитниот стил или однесувањето на родителите кон детската личност во семејството.

Меѓутоа, денес во услови на рапиден развој на науката, културата, техниката, технологијата, особено со големото влијание на печатот и другите масмедии, не можеме да веруваме дека високообразованите родители користат подемократски воспитен стил, во однос на оние со понизок образовен статус. Имено, денес и средношколските родители стануваат свесни за семејната улога во развојот на детето, како и свесни за потребата од педагошка информираност во полза на нивните воспитни постапки. Од друга страна, пак, како што веќе е објаснето, влијае и личноста на родителот како детерминатор на неговото однесување кон детето и на степенот на почитување на детската личност. Имајќи ги предвид честите амбиции на високо образованите родители, би ја нагласиле нивната нетрпеливост кон детското однесување, која остава штетни последици по однос на детската личност.

Единствена предност, во овој случај на родителите кои се високо образовани, се одразува низ евентуално побогатиот говорен фонд кој овозможува и подобра социјална комуникација на децата со врсниците и со возрасните.

Причините, како што е претходно напоменато, за непостоењето предност во воспитните влијанија врз децата од страна на високо образованите родители, лежи повторно во високо изградената граѓанска

свест на нашето општество, развојот на културата и подигнатото општо ниво на образование во нашата земја. Со други зборови, не се негира влијанието на повисокиот образовен статус врз воспитниот стил на родителите, ниту пак неговото влијание врз социјалниот статус на децата во околината, туку тргнувајќи од низа фактори кои влијаат врз нив, само го доведуваме во тесна врска со влијанијата на општествено-културниот развој и влијанијата на личноста на родителот, кои се и детерминанти на начинот на експонирање на нивниот образовен статус.

Поголеми разлики во воспитниот стил на родителите со различен степен на образование и социјалното однесување на децата, во тој случај ќе се појави во пониско развиените култури, каде влијанието на факторите врз културата на родителите е драстично помало.

ВТОР ДЕЛ

МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТАП КОН ИСТРАЖУВАЊЕТО

Вовед

За повеќето родители раѓањето на детето претставува најголема можна радост, но истовремено и предизвик и одговорност, бидејќи првенствено треба да го израснат, уште поважно, да му бидат воспитувачи и учители. Затоа и со право во целата јавност и литература се истакнува дека најтешка професија е да се биде родител. Тоа е личноста која е обврзана да му го даде првото воспитување на детето, но и да се грижи за понатамошниот развој, учење и формирањето на здрава, одговорна, морална, слободна и критична личност.

Затоа за правилен психо-физички развој, а понатаму и прилагодено однесување на личноста во социјалната средина, многу е важно дали детето е родено во скромна семејна средина или во богат раскошен дом, во дом на работник, инженер, учител, доктор, уметник, но уште поважно е дали во тој дом владее позитивна воспитна клима, љубов и здрави односи. Важно е дали тоа ќе биде прифатено како рамноправен член на семејството, со прифатена индивидуалност и способности. Сето ова упатува на еден заклучок: дека за развој на здрава и социјално адаптивна личност, најважно е какви се родителите покрај кои расте и климата во семејството.

Подигнувањето и воспитувањето на децата е благороден, одговорен, комплексен и мошне сложен процес. За наши услови извонредно и тежок. Еден систем на вредности згасна, а новиот се` уште не е создаден. Општеството ни се наоѓа во длабока економска, социјална, но и морална криза. Не потценувајќи ги сите други фактори, клучна улога во профилирањето на младата личност, без сомнение, имаат родителите и семејството како столб на едно современо општество. Без малку сите се согласуваат дека однесувањето на децата е резултат на една комплетна

инертност и заспаност на најповиканите фактори во градењето на една стабилна и општествено корисна личност – семејството. Родителите се постојано зафатени со секојдневната трка по гола егзистенција и никогаш немаат доволно време за децата се` до моментот кога тие ќе дојдат во судир со законите или средината.

Безброј пати е потврдена тезата дека вистински модел за однесување кај децата е токму родителот. Поради тоа, како по правило, *воспитани родители имаат и воспитани деца*. И обратно. Убавото со убаво се враќа. Неспособноста на родителите да сфатат дека суштинската функција на семејната заедница е да ја стимулираат и охрабруваат индивидуалноста на своите деца, е практично основната причина за неснаоѓањето на децата во животот и нивното нарушено однесување. Претерано нарушеното или агресивното однесување на која било возраст, треба сериозно да се сфати. Тоа не треба да се отфрли како 'фаза' или како нешто од кое децата 'ќе се одвикнат'. Доколку трае, ќе стане толку сериозно, што ќе предизвика неповратни последици за општеството и личноста.

1. Дефинирање на проблемот и основните поими

Интересен пристап кон поимот пореметување во однесувањето имаат М. и Т. Kosicek (1967) кои нарушувањето во однесувањето го дефинираат како сите оние појави во однесувањето на младата личност со кои таа го искажува својот негативен став спрема воспитувачите, во семејството, но и надвор од него, односно:

- кон родители, браќа, сестри и соученици; кон работата, учењето; кон позитивните општествени норми и корисни правила за животот во заедницата.

Slobodan Uzelac вели дека нарушувањето во однесувањето е она однесување кое значајно се разликува од вообичаеното однесување на повеќето деца и млади во одредена средина, однесување кое е штетно или опасно како за личноста која го манифестира, така и за нејзината поширока околина. Повеќето автори тврдат дека нарушувањето во однесувањето е индивидуална појава, бидејќи носител е поединец, сепак во поново време индивидуалниот карактер доаѓа во допир со однесувањето на другите луѓе и општеството, правејќи го нарушеното однесување општествена појава (Bouillet & Uzelac, 2007).

Семејството, Vukasovic (1999), го дефинира како „најмала социјална станица, темелна установа за живот на секое општество“ која се темели на „заеднички живот на личности кои се во крвно сродство, најчесто родители и деца“, а која ја обележува „интимна атмосфера и емоционална поврзаност“.

2. Релевантни истражувања

Има многу докази кои ја поддржуваат премисата дека семејната средина најмногу влијае на однесувањето на детето. Оваа премиса е потврдена и по неодамна спроведено истражување со кое е испитана врската меѓу негативната семејна средина и агресивното однесување на децата. Во оваа студија¹ се опфатени околу 250 семејства кои имаат 8-годишни деца. При тоа е разгледуван семејниот контекст и агресивното однесување на децата. Подоцна, освен семејството, во истражувањето се вклучени и групата врсници, училиштето и пријателите, за да се испита и нивното влијание врз однесувањето на децата. По спроведеното истражување, дојдено е до заклучок дека децата кои манифестирале агресивно однесување, не растеле со родителите, туку биле одгледувани од страна на тетки или чичковци, баби или дедовци. А, фактори кои најмногу придонеле за ваквото однесување, а биле присутни во овие семејства се:

- отсуство на родителите од животот на децата;
- строга дисциплина спроведена само од таткото, но не и од мајката;
- ограничување – толеранција;
- воспитна нееднаквост (двојство во воспитувањето);
- стрес;
- перцепција дека има неправда при распределба на домашните задолженија;
- слаба почетна предиспозиција за татковство.

¹<http://theparentszone.com>

Со тоа се потврдува и искажувањето на голем број експерти од оваа област: *сè почнува во семејството*.

Истражување на тема: *Карактеристики на семејната структура и комуникацијата во семејства со деца со пореметување во однесувањето* спроведено од: J. Marković, D. Mitrović, S. Ivanović-Kovačević, V. Šobot, J. Srdanović.

Со ова истражување се опфатени 30 семејства, карактеристични по тоа што имаат најмалку два сина на возраст меѓу 12 и 18 години, од кои едниот манифестира агресивно однесување, а другиот не. Родителите и детето пополнуваат прашалници, чија анализа треба да ги претстави карактеристиките и структурата во семејството. Резултатите покажуваат дека семејствата ги карактеризираат: функционална кохезивност, низок степен на ригидност, просечно учество во конфликти, просечно образовно ниво на родителите, висок степен на хаотичност, низок социоекономски статус, лоши родителски вештини, еден од родителите употребува психо-активни супстанции, има психичко пореметување или манифестира насилно однесување меѓу останатите членови на семејството.

Методологија на истражувањето

1. Предмет на истражувањето

Предмет на ова истражување е *семејството како воспитна средина и неговите структурни карактеристики, односно колку тоа со својата структура може да влијае на појавата на нарушувања во однесувањето кај децата и младите.*

Често се дебатира и полемизира за начините на справување и поправање на оваа појава, но поретки се обидите да се истражува за причините кои доведуваат до нарушувања во однесувањето и манифестирање на неприфатливи облици на однесување меѓу децата/ученици.

Во оваа насока неодминливо е да се обработат прашањата: Која е улогата на семејството во процесот на воспитување на децата? Колку родителите со својот воспитен стил може да поттикнат или инхибираат некое непожелно однесување? Дали и колку структурата на семејството влијае на однесувањето на детето? Каква емоционална клима е потребна за правилен раст и развој? Интеракцијата меѓу членовите на семејството...

Одговорот на овие и други тесно поврзани прашања ќе биде предмет на теоретска расправа и истражување на овој труд.

Се надевам дека истражувањето и теоретската расправа ќе дадат значаен придонес во збогатувањето и унапредувањето на педагошката теорија и практика, ќе бидат претставени можните причини за нарушувања во однесување и со тоа ќе се подобри односот семејство-училиште-ученик, за да може на време да се интервенира, доколку тоа е потребно.

2. Цел и задачи на истражувањето

Ова истражување има за цел да ги испита структурните карактеристики на семејството и неговото влијание врз нарушувањата во однесувањето кај децата/ученици во основното образование.

Во согласност со дефинираната цел ги поставивме и следниве задачи:

- да се испита дали во семејства со различна структура постојат разлики во поглед на воспитниот стил на мајката и појавата на нарушувања во однесувањето;
- да се испита дали постои поврзаност меѓу стилот на воспитување на таткото и нарушувањето во однесувањето на децата;
- да се утврди дали постои поврзаност меѓу нарушеното однесување на децата и економската состојба на семејството (богати или сиромашни семејни средини);
- да се испитаат ставовите и мислењата на родителите за тоа колку позитивната семејна емоционална атмосфера делува превентивно за нарушувањата во однесувањето;
- да се испитаат мислењата и ставовите на наставниците и стручните соработници за тоа колку дисфункционалното семејство е причина за нарушување во однесувањето кај децата;
- да се утврди поврзаноста помеѓу образованието на родителите и појавата на пореметено однесување;
- да се утврди колку влијае времето поминато во заеднички семејни активности на социјалното однесување на децата.

3. Карактер на истражувањето

Ова е индивидуално истражување, кое го спроведувам јас како поединец-истражувач, со користење на искусвени факти и податоци.

Од методолошка гледна точка, ќе стане збор за мало, современо, дескриптивно, емпириско и развојно истражување.

4. Хипотези на истражувањето

Согласно целта, ја поставувам и следната *генерална хипотеза*:

Претпоставувам дека постои значајна поврзаност помеѓу структурата на семејството и појавата на нарушувања во однесувањето кај децата/ученици.

Овде се мисли на типот и структурата на семејството, односно дали е тоа нуклеарно, проширено или непотполно семејство (непотполност поради смрт на еден од родителите, развод или еднородителско семејство – singlehood parenting). Притоа ќе се разгледува и начинот на кој функционира семејството. Тоа значи: испитување дали семејството е дисфункционално и колку тоа нарушено функционирање поттикнува непожелно однесување; но и од друга страна, како изгледаат семејствата во кои владее позитивна емоционална клима, како воспитниот стил на родителите и односите меѓу членовите во семејството делуваат воспитно врз детскиот развој. Ќе се испитува образованието на родителите и економскиот статус на целото семејство.

Од генералната хипотеза, а согласно со претходно поставените задачи, произлегуваат и *посебните-помошни хипотези*:

- модерното нуклеарно семејство е најзастапена воспитна средина;

- високообразованите родители и родителите кои заработуваат повеќе, можат да го спречат непожелното однесување;
- со подигање на стандардот на семејството, ќе се намали проблематичното и нарушено однесување;
- висок степен на комуникација (отворена комуникација) меѓу членовите на семејството може да го спречи нарушеното однесување.
- позитивната семејна емоционална атмосфера е еден вид превенција за појавата на нарушено однесување;
- дисфункционалните семејства поттикнуваат нарушено однесување кај децата;
- мајките поредовно го контролираат однесувањето на детето и имаат поголемо влијание врз истото.
- повеќето од родителите денес применуваат демократски воспитен стил;

5. Варијабли на истражувањето

Независна варијабла во ова истражување е структурата на семејството;

Зависна варијабла е нарушеното однесување кај децата/ученици;

Останати варијабли кои произлегуваат согласно посебните хипотези:

- н.в. родителски воспитен стил;
- н.в. позитивна емоционална семејна атмосфера;
- н.в. дисфункционално семејство;
- н.в. образование и професија на родителите;
- н.в. семеен стандард;
- н.в. бројот на членови во семејството;
- н.в. релации и односи во семејството (интеракција во семејството).

6. Методи, техники и инструменти на истражувањето

Ќе се примени *дескриптивната метода* во облик на опис, анализа и генерализација. Ќе се направи анализа на влијанието на независните врз зависните варијабли. Поважните причинско последични врски ќе се откријат со помош на *каузалниот метод*.

За прибирање на податоци во процесот на истражувањето, ќе се користат следниве техники и инструменти:

Анкетирање - Оваа техника ќе се примени за добивање на мислења и ставови на учениците во училиштата, но и на родителите како воспитувачи. Ќе се добијат податоци врз основа на кои ќе се констатира за тоа колку родителите влијаат на однесувањето на децата, дали може да делуваат корективно, односно колку учениците сметаат дека нивното семејство може да поттикне за појава на нарушување во однесувањето. Како инструмент ќе се применат два *анкетни листа*, еден наменет за родителите, а другиот наменет за испитување на мислењата и ставовите на учениците во врска со ситуацијата во нивното семејство. Прашањата во анкетниот лист ќе бидат поделени во два дела. Во првиот дел ќе се содржат општи податоци кои се однесуваат на испитаниците и нивните семејства. Вториот дел се однесува на состојбата во семејството и начинот на воспитување.

Интервјуирање - наменето е за стручните соработници во училиштето, за нивни ставови, мислења во врска со случаи на ученици кои се однесувале проблематично во училиштето, односно за потеклото и нивните семејства. Како инструмент ќе се користи *неструктурирано интервју*.

При тоа, земам во предвид дека семејството е полуотворен систем со висок степен на интимност и ќе се обидам да не ја засежнам интимноста на семејното функционирање.

7. Популација и примерок

Во истражувањето се опфатени популациони категории од ученици, родители и стручни соработници.

Застапен е пригоден и репрезентативен примерок. Опфатени се три основни училишта од општина Штип и едно основно училиште од општина Берово. Појдовен критериум за избор на училиштата е нивната местоположба. Имаме основно училиште од централното градско подрачје во општина Штип – ОУ „Ванчо Прке“, ОУ „Тошо Арсов“ во нас. 8 Ноември и ОУ „Димитар Влахов“ – нас. Сењак и Баби; ОУ „Дедо Иљо Малешевски“ – Берово. За последново се определиме бидејќи се наоѓа во друга далеку помала и посиромашна општина.

Табела бр.1 Структура на примерокот ученици по училишта

Основно училиште	општина	број на ученици:	
		VII одд.	VIII одд.
„Ванчо Прке“	Штип	20	21
„Тошо Арсов“	Штип	20	19
„Димитар Влахов“	Штип	20	18
„Дедо Иљо Малешевски“	Берово	19	21
Вкупно:		79	79
	Вкупно:	158	

Во истражувањето се определивме за ученици од седмо и осмо одделение, зашто се доволно големи за да можат да ги одговорат прашањата и да ја согледаат состојбата во нивното семејство.

Примерокот на родители е поврзан со примерокот на ученици, односно на истите ученици на кои им беа поделени и анкетни листови кои треба да ги пополни еден од родителите. На мое големо изненадување, голем процент од родителите одбија да ги пополнат анкетните листови и воопшто не ги добивме назад. Од вкупно поделени 158 анкетни листови, назад се вратија само 60.

Табела бр. 2 Структура на примерокот во однос на бројот на родители

родители	
мајка	43
татко	17
Вкупно:	60

Примерокот на стручни соработници опфаќа лица вработени во истите основни училишта.

Табела бр.3 Структура на примерокот во однос на стручни соработници

Основно училиште	општина	стручни соработници	
„Ванчо Прке“	Штип	педагог	психолог
„Тошо Арсов“	Штип	педагог	психолог
„Димитар Влахов“	Штип	педагог	социјален работник
„Дедо Иљо Малешевски“	Берово	педагог	психолог

8. Обработка на податоците

Добиените податоци се обработуваат квантитативно и квалитативно. Квантитативна обработка се користи за анализа на прашањата од анкетните листови на учениците и родителите, а квалитативна анализа се врши на резултатите од неструктурираното интервју со стручните соработници.

Најпрво, добиените податоци се средуваат, групираат и табелираат. Збирните групирања се изведени со дистрибуција на податоците според фреквенција (зачестеност). Посебните групирања се изведени со пресметување на проценти за добивање просечни резултати.

Анализа и обработка на податоците

1. Карактеристики на семејството согледани преку примерокот на истражување

1.1. Структура на семејството

За развојот и формирањето на детската личност, голема улога игра комплетното семејство. Од друга страна, непотполното и разорено семејство, особено онаму каде родителите се разведени, мошне негативно се одразува на развојот на детската личност, а посебно на социјалното однесување на детето. Правилен развој и позитивно насочување на младите личности можат да остварат само комплетни семејства кои се „прав дом“.

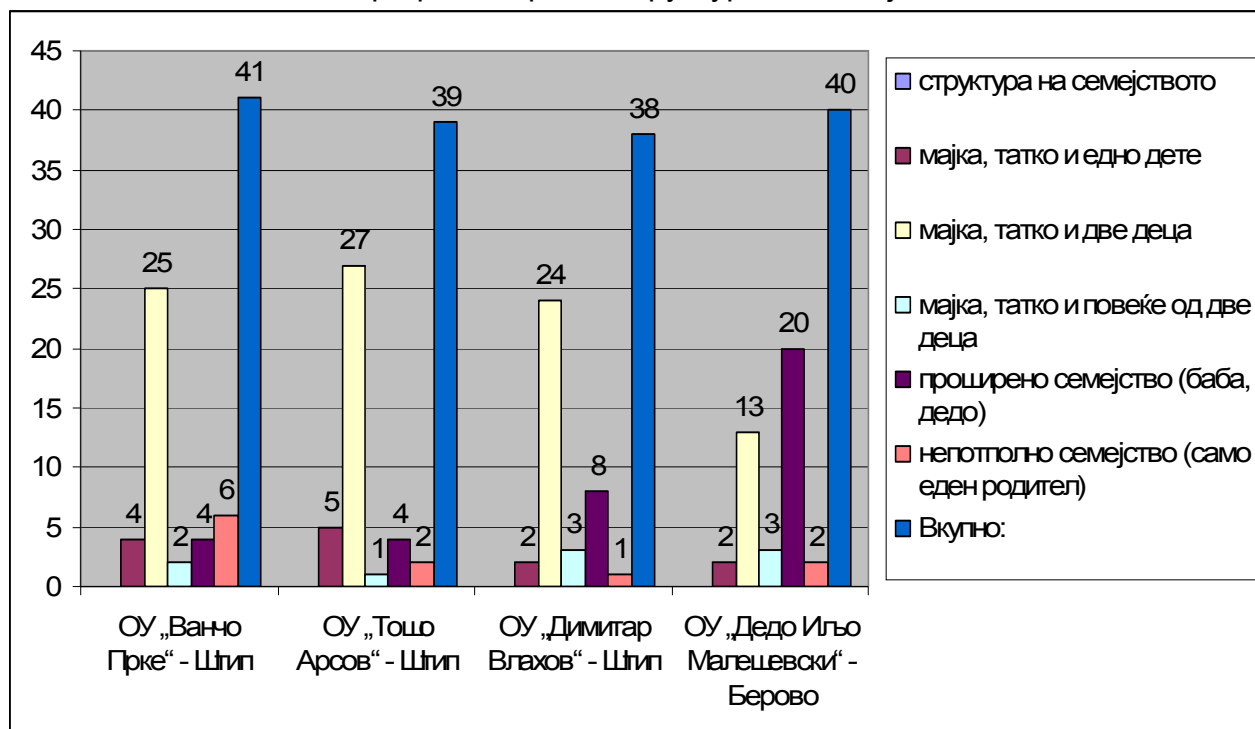
Семејната атмосфера во непотполно семејство негативно влијае на личноста, а посебно врз формирањето на вредности и начинот на однесувањето. Отсуството на авторитети и позитивни примери, се одразува неповолно и го насочува развојот во негативен правец. Колку порано во животот на личноста настанале причините што довеле до оваа несакана непотполност на семејството, толку подолго трае оваа неповолна ситуација и личноста станува пооттуѓена, а однесувањето има поголеми изгледи да прерасне во нарушено.

Анализата на одговорите на првото прашање, кое се однесува на структурата на семејството во кое растат испитаниците, не открива големи разлики.

Табела бр.1 Структура на семејството

	ОУ „Ванчо Прке“ - Штип		ОУ „Тошо Арсов“ - Штип		ОУ „Димитар Влахов“ - Штип		ОУ „Дедо Иљо Малешевски“ - Берово		Вкупно	
структура на семејството	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
мајка, татко и едно дете	4	9,75	5	12,82	2	5,26	2	5	13	8,22
мајка, татко и две деца	25	60,97	27	69,23	24	63,15	13	32,5	89	56,3
мајка, татко и повеќе од две деца	2	4,87	1	2,56	3	7,89	3	7,5	9	5,69
проширено семејство (баба, дедо)	4	9,75	4	10,25	8	21,05	20	50	36	22,78
непотполно семејство (само еден родител)	6	14,63	2	5,12	1	2,63	2	5	11	6,96
Вкупно:	41	100%	39	100%	38	100%	40	100%	158	100%

Графикон бр. 1 - Структура на семејството

Од добиените резултати се увидува дека најголем дел од испитаниците, 56,3% живеат во потполно семејство – мајка, татко и две деца, што значи дека основа за соодветно однесување на децата има. Интересно е тоа што во општина Штип овој процент е приближен во сите три училишта, за разлика од помалата општина Берово, каде тој е далеку помал – само 32,5% од сите испитаници. Меѓутоа и во двете општини се забележува тенденција на пораст на семејства со само едно дете, а процентот на семејства со повеќе од две деца е во опаѓање. Како се движиме од централното градско подрачје кон периферијата на градот и кон помал град, се зголемува бројката на деца кои живеат во проширени семејства. Обратно пропорционално е со непотполните семејства кои се почести во централното градско подрачје. А токму тие, поради отсуство на еден родител и авторитет, може да иницираат нарушување во однесувањето кај децата.

* По однос на првото прашање заклучуваме дека во пораст е бројот на непотполни семејства, но и оние семејства со само едно дете. Сепак доминираат семејни средини со мајка, татко и две деца, односно модерните нуклеарни семејства, со што ја потврдуваме нашата прва хипотеза.

1.2. Образование на родителите

Се претпоставува дека ниското образовно ниво на родителите создава проблеми во социјализацијата и воспитувањето на младото поколение. Најчесто овие родители не се доволно информирани, несигурни се во вредностите кои треба да ги пренесат на своите деца и настојуваат да ги задржат старите сфаќања за животот, како и вредностите кои веќе не одговараат на современите процеси во општеството.

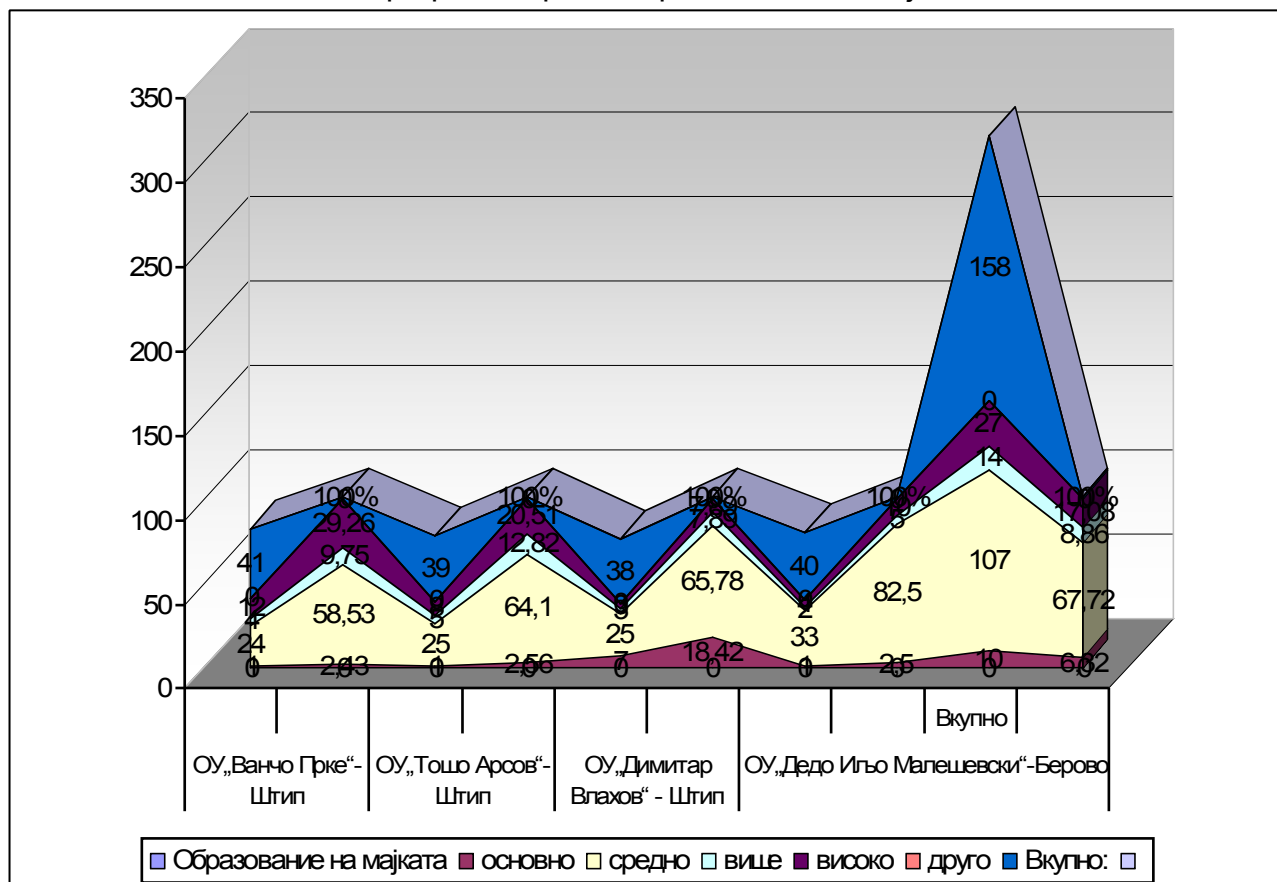
Мајката за детето е личност на која учи да се однесува кон другите. На мајката и е доверена задачата да го всади чувството на заедница. Грешките во воспитувањето можат да вродат со тешки последици.² Родителите треба да научат некои вештини и техники со кои ќе го поттикнат позитивното однесување, а кога ќе се одлучат да применат казна да бидат сигурни дека тоа е најдобрата варијанта. Многу истражувачи увиделе дека родителите со повисоко образование поседуваат лингвистичка компетентност и се стремат да бидат строги и да го потиснат агресивното однесување кај своето дете; истите тие мајки користат систематски начини на награда и казна и имаат воспоставено успешна интеракција со децата.

² Adler, A.: *Poznavanje Coveka*, Prosveta, Beograd, 1984.

Табела бр.2
Образование на мајката

	ОУ „Ванчо Прке“ - Штип		ОУ „Тошо Арсов“ - Штип		ОУ „Димитар Влахов“ - Штип		ОУ „Дедо Иљо Малешевски“ - Берово		Вкупно	
Образование на мајката	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
основно	1	2,43	1	2,56	7	18,42	1	2,5	10	6,32
средно	24	58,53	25	64,10	25	65,78	33	82,5	107	67,72
више	4	9,75	5	12,82	3	7,89	2	5	14	8,86
високо	12	29,26	8	20,51	3	7,89	4	10	27	17,08
друго	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Вкупно:	41	100%	39	100%	38	100%	40	100%	158	100%

Графикон бр.2 - Образование на мајката

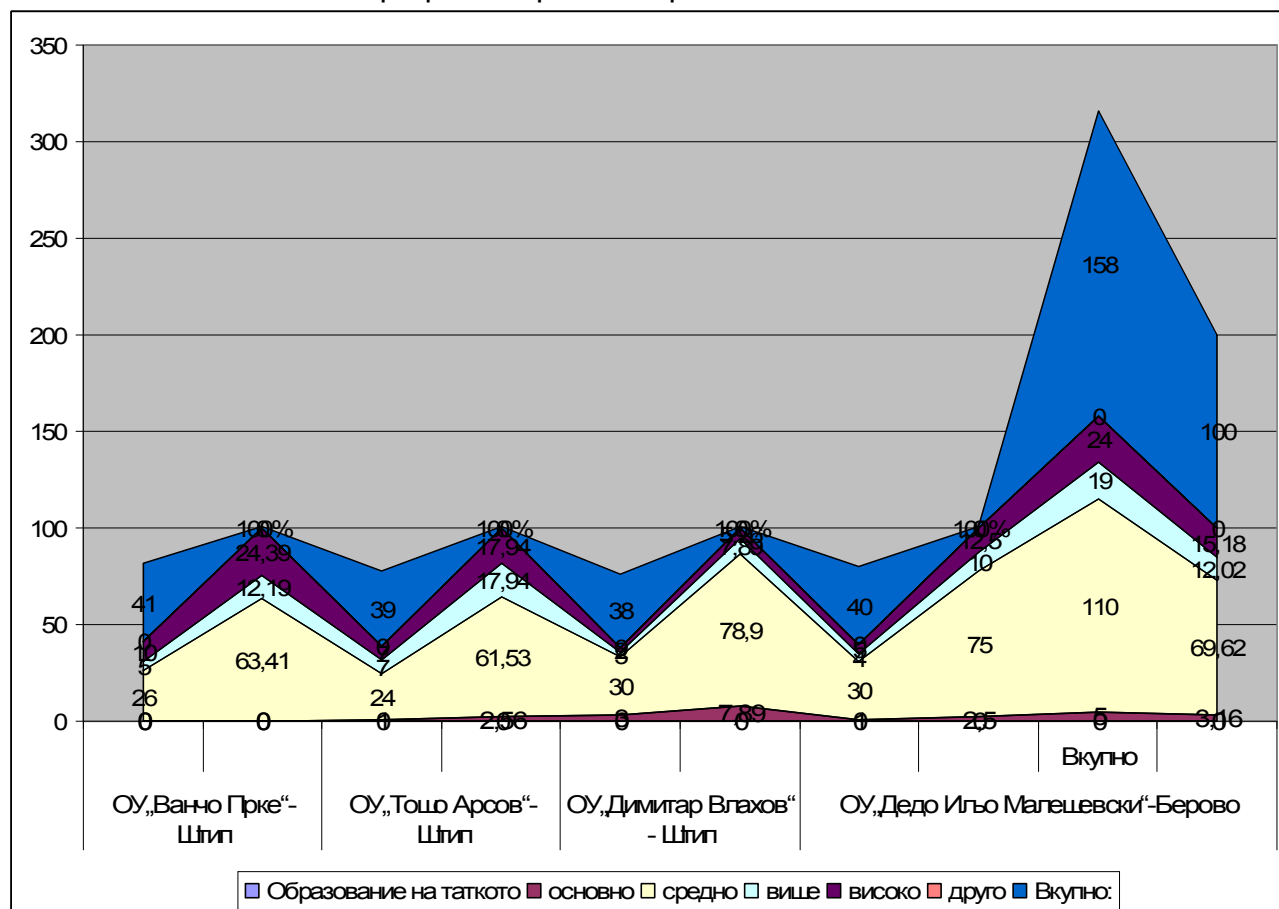

Од табелата се гледа дека најголем процент од мајките, 67,72% имаат завршено средно образование, а најмал е процентот на мајки со основно образование. Бројот на мајки со вишо образование изнесува 14, односно 8,86%, а високо образовани се 17,08% од вкупниот број. Потребно е да се напомене дека постои тенденција на пораст на мајките со високо образование, што претпоставува основа за подобро воспитание на децата и поголема контрола на однесувањето на децата. Најголеми шанси за нарушување во однесувањето имаат децата чии мајки се со ниско образование, зашто се претпоставува дека тие поседуваат најмалку знаење и најслаби способности за контрола на однесувањето на сопственото дете.

Табела бр.3
Образование на таткото

	ОУ „Ванчо Прке“- Штип		ОУ „Тошо Арсов“- Штип		ОУ „Димитар Влахов“ - Штип		ОУ „Дедо Иљо Малешевск и“-Берово		Вкупно	
Образование на таткото	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
основно	/	/	1	2,56	3	7,89	1	2,5	5	3,16
средно	26	63,41	24	61,53	30	78,9	30	75	110	69,62
више	5	12,19	7	17,94	3	7,89	4	10	19	12,02
високо	10	24,39	7	17,94	2	5,26	5	12,5	24	15,18
друго	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Вкупно:	41	100%	39	100%	38	100%	40	100%	158	100

Графикон бр. 3 – Образование на таткото

Анализата на образованието на таткото не открива големи разлики во однос на образованието на мајките. Најголема е фреквенцијата (110), односно најголем е процентот на татковци со средно образование 69,92%, а најмал на оние со завршено основно образование 3,16%. Во примерокот што е опфатен со ова истражување, помал е бројот на татковци со високо образование, во однос на мајките, што значи и кога тие би биле повклучени во воспитувањето и одгледувањето на децата, претпоставуваме дека не би постоеле значителни разлики во поглед на однесувањето на детето, а кои се условени од образовното ниво на родителите.

1.2.1. Занимање на родителите

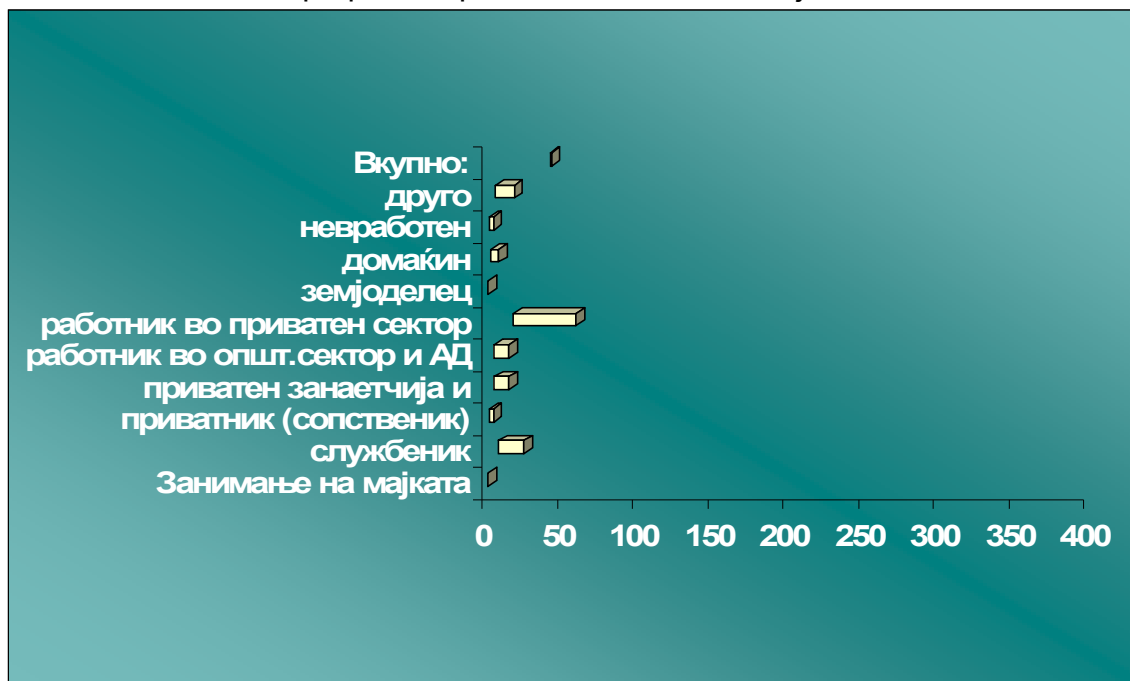
Досегашните истражувања покажале дека голем процент од децата-ученици кои пројавуваат нарушувања во однесувањето се од семејства во кои родителите работат голем дел од денот и немаат доволно време да им посветат на своите деца. Како резултат на ваквата оддалеченост, децата стануваат агресивни, незаинтересирани, потиштени или асоцијални. Колку што многучасовната работа на родителите е причинител на нарушеното однесување, уште толку влијае и занимањето на родителот.

Податоците за занимањето на родителите на нашите испитаници покажуваат дека тие се вклучени во различни домени на економскиот систем. Сепак, она што може да се разграничи е процентот на невработеност, кој е низок кај сите испитаници – 5,06% од мајките и 3,79% од татковците.

Табела бр.4
Занимање на мајката

	ОУ „Ванчо Прке“- Штип		ОУ „Тошо Арсов“- Штип		ОУ „Димитар Влахов“ - Штип		ОУ „Дедо Иљо Малешевски“- Берово		Вкупно	
Занимање на мајката	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
службеник	7	17,07	2	5,12	2	5,26	3	7,5	14	8,86
приватник (сопственик)	1	2,43	/	/	1	2,63	1	2,5	3	1,89
приватен занајтчија и трговец	4	9,75	2	5,12	1	2,63	3	7,5	10	6,32
работник во општ.сектор и АД	4	9,75	7	17,94	4	10,52	4	10	19	12,02
работник во приватен сектор	17	41,46	25	64,10	22	57,89	12	30	76	48,10
земјоделец	/	/	/	/	/	/	6	15	6	3,79
домаќин	2	4,87	/	/	1	2,63	2	5	5	3,16
невработен	1	2,43	2	5,12	3	7,89	2	5	8	5,06
друго	5	12,19	1	2,56	4	10,52	7	17,5	17	10,75
Вкупно:	41	100%	39	100%	38	100%	40	100%	158	100%

Графикон бр. 4 – Занимање на мајката

Занимањето на мајката е од пресудно значење, зашто се смета дека таа најповеќе учествува во воспитувањето на детето. Резултатите од анкетата покажуваат дека најголем процнет од мајките - 48,10% (речиси половина од испитаните) се работнички во приватен сектор. Најмал е процентот на мајки сопственички на претпријатие, само 1,89%, што укажува на тоа дека во нашето општество се` уште се остава време кое може мајката да го мине со децата.

Табела бр.5
Занимање на таткото

	ОУ „Ванчо Прке“ - Штип		ОУ „Тошо Арсов“ - Штип		ОУ „Димитар Влахов“ - Штип		ОУ „Дедо Иљо Малешевски“ - Берово		Вкупно	
Занимање на таткото	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
службеник	8	19,51	2	5,12	4	10,52	7	17,5	21	13,29
приватник (сопственик)	5	12,19	2	5,12	3	7,89	4	10	14	8,86
приватен занаетчија и трговец	5	12,19	4	10,25	2	5,26	5	12,5	16	10,12
работник во општ.сектор и АД	2	4,87	6	15,38	2	5,26	2	5	12	7,59
работник во приватен сектор	12	29,26	17	43,58	21	55,26	11	27,5	61	38,60
земјоделец	/	/	3	7,69	1	2,63	7	17,5	11	6,96
домаќин	/	/	/	/	1	2,63	/	/	1	0,63
невработен	3	7,31	2	5,12	/	/	1	2,5	6	3,79
друго	6	14,63	3	7,69	4	10,52	3	7,5	16	10,12
Вкупно:	41	100%	39	100%	38	100%	40	100%	158	100%

Графикон бр. 5 – Занимање на таткото

За разлика од кај мајките, бројот на татковци кои се работници во приватен сектор е помал – 38,60%, за сметка на бројот на оние кои се приватни сопственици на претпријатие - 8,86% и трговци 10,12%. Поголем е и процентот на оние кои одлучиле да се занимаваат со земјоделство и други професии – 10,12%. Важно е да се напомене дека децата чии родители работат, но и заработуваат многу, имаат оформено одредени вредности, ставови и интереси, карактеристични за таквиот социјален статус. Овие родители немаат доволно време и сметаат дека сите проблеми кои ги имаат децата, можат да се решат со пари. Спротивно од нив, оние деца чии татковци се повеќе време дома, постојано ги стегаат и за овие деца единствен начин за ослободување е агресивното однесување во училиштето.

* Поголем дел од родителите имаат завршено средно образование, но сепак не е мал ниту бројот на оние кои се високо образовани. Нивните ставови во однос на воспитувањето на децата во понатамошните одговори делумно се разликуваат од ставовите на оние со пониско образование и затоа заклучуваме дека тие родители делуваат превентивно во процесот на нарушувања во детското однесување.

1.3. Социо-економскиот статус на семејството

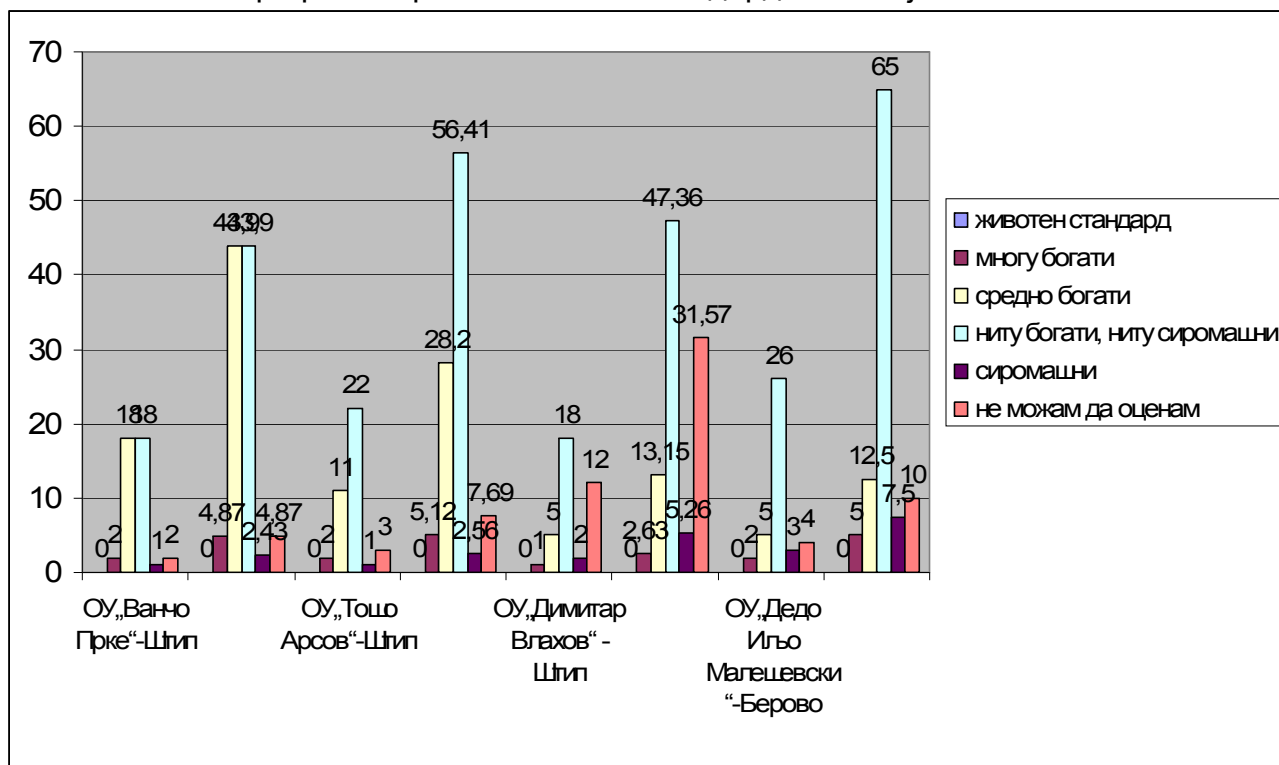
Анализата на социо-економскиот статус на семејствата на анкетираниите ученици ја оценивме како неопходна, со оглед на претпоставката дека овој фактор игра значајна улога во процесот на формирање на личноста, притоа одредувајќи го начинот на однесување. Со полно право може да се претпостави дека нискиот социјален статус повлекува потешки и помалку поволни услови за живот и со тоа остварува влијание врз развојот и однесувањето на младите луѓе, во негативна насока. Социјалниот статус различно влијае врз формирањето на вредносните ориентации кај младите лица, а така формираните вредносни ориентации, директно го одредуваат начинот на однесување, во дозволен или недозволен правец.

За да го определиме социо-економскиот статус на семејствата, на анкетираниите ученици им поставивме две прашања поврзани со тоа. Првото прашање во овој контекст гласи: Како Вие лично би го определиле животниот стандард на Вашето семејство? Во следната табела се дадени одговорите на ова прашање.

Табела бр.6
Животен стандард на семејството

	ОУ „Ванчо Прке“ - Штип		ОУ „Тошо Арсов“ - Штип		ОУ „Димитар Влахов“ - Штип		ОУ „Дедо Иљо Малешевски “-Берово		Вкупно	
животен стандард	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
многу богати	2	4,87	2	5,12	1	2,63	2	5	7	4,43
средно богати	18	43,90	11	28,20	5	13,15	5	12,5	39	24,6
ниту богати, ниту сиромашни	18	43,90	22	56,41	18	47,36	26	65	84	53,16
сиромашни	1	2,43	1	2,56	2	5,26	3	7,5	7	4,43
не можам да оценам	2	4,87	3	7,69	12	31,57	4	10	21	13,29
Вкупно:	41	100%	39	100%	38	100%	40	100%	158	100%

Графикон бр. 6 – Животен стандард на семејството

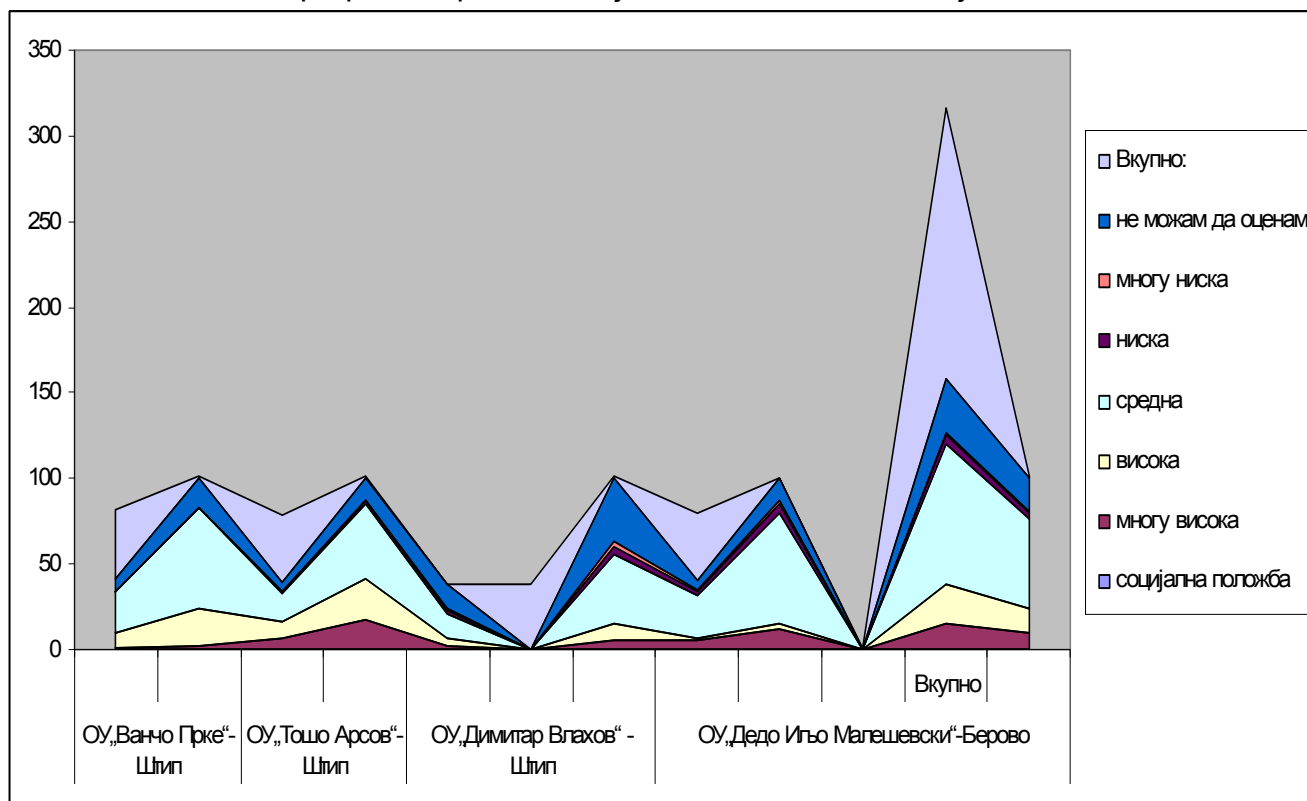
Табелата и графиконот ни откриваат дека повеќе од половина од анкетираниите деца- 53,16% живеат во релативно добри услови, односно се изјасниле дека не се чувствуваат како богати, ниту пак, како сиромашни. Поинтересни се останатите категории: сиромашните и многу богатите, а кој процент е еднаков по 4,43%. Голем е и бројот на деца, 13,29% кои не можат да ја оценат економската состојба на своето семејство, а тие се на некој начин и ризична група, зашто не се чувствуваат дека припаѓаат некаде, воопшто.

➤ Второто прашање со кое треба да се долови социјалната положба на семејствата е: Како Вие ја оценувате социјалната положба на семејството? Еве како одговориле:

Табела број 7
Социјална положба на семејството

	ОУ „Ванчо Прке“- Штип		ОУ „Тошо Арсов“- Штип		ОУ „Димитар Влахов“ - Штип		ОУ „Дедо Иљо Малешевски“- Берово		Вкупно	
социјална положба	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
многу висока	1	2,43	7	17,94	2	5,26	5	12,5	15	9,49
висока	9	21,95	9	23,07	4	10,52	1	2,5	23	14,55
средна	24	58,53	17	43,58	15	39,47	26	65	82	51,89
ниска	/	/	1	2,56	2	5,26	2	5	5	3,16
многу ниска	/	/	/	/	1	2,63	1	2,5	2	1,26
не можам да оценам	7	17,07	5	12,82	14	36,84	5	12,5	31	19,62
Вкупно:	41	100%	39	100%	38	100%	40	100%	158	100%

Графикон бр. 7 - Социјална положба на семејството

При анализа на одговорите на второто прашање се покажа компатибилност со одговорите на претходното прашање. И во овој случај имаме слични ставови, а тоа значи дека повеќе од половината 51,89% својата социјална положба ја оцениле како средна, за сметка на високиот процент на испитаници - 19,62%, кои не можат да ја оценат социјалната положба на своето семејство. Оние ученици со низок или многу низок социјален статус се малку - 3,16%, односно 1,26%. Тие со некое свое однесување ќе сакаат да им се приближат на учениците од високата класа кои се значително повеќе - 14,55%.

* Од одговорите се заклучува дека испитаниците сметаат дека припаѓаат на средната социјална класа и не се ниту богати ниту сиромашни. Од разговорите со стручните соработници на овие прашања и од одговорите во прашалниците утврдуваме дека проблематичните деца се од семејства со понизок социо-економски стандард и подигнањето на истиот делумно ќе го спречи нарушеното однесување, со што ја потврдуваме и третата хипотеза.

1.4. Заеднички активности на семејството

Колку повеќе време поминато во заеднички семејни активности, толку повеќе членовите од семејството имаат можност да се осознаат. Тоа во суштина значи дека родителите можат постојано да го следат развојот на своето дете, вклучувајќи го неговото однесување и притоа да не дозволат да се јават какви било нарушувања.

а) За да го осознаеме степенот на поврзаност меѓу семејните членови, како и времето кое го минуваат во заеднички активности, вклучивме едно прашање кое има за цел да ја открие фактичката состојба во овој контекст. Истото е поделено на 4 потпрашања и за секое од нив учениците даваат свое мислење колку често го прават тоа. Првото потпрашање гласи: Колку време минувате во *заеднички разговори* со семејството?

Табела бр. 8
Заеднички разговори со семејството

заеднички разговори	f	%
често	90	56,96
понекогаш	44	27,84
ретко	14	8,86
никогаш	10	6,32
Вкупно:	158	100%

Од резултатите во табелата се заклучува дека најголем процент од испитаниците - 56,96% често пати разговараат со останатите членови од семејството и родителите. Најмал е процентот на оние кои никогаш не разговараат дома – 6,32%, а разговорот е прв начин за родителот да

дознае што се случува со неговото дете. Дури и оние кои само понекогаш разговараат - 27,84%, ако тие разговори се искрени, исцрпни и со одредена цел, ги постигнуваат посакуваните резултати.

б)

Табела бр. 9 Прошетки и одмори

прошетки и одмори	f	%
често	36	22,78
понекогаш	60	37,97
ретко	30	18,98
никогаш	32	20,25
Вкупно:	158	100%

Кога станува збор за *прошетките и одморите*, најголем број од испитаниците, дури 60, рекле дека само понекогаш практикуваат заеднички семејни прошетки и одмори. 18,98% од семејствата ретко го прават ова, а високи 20,25% никогаш не одат на прошетки и одмори. Мора да се напомене дека реализирањето на вакви активности е директно поврзано со работната позиција на родителите, а особено зависи од финансиската моќ.

в) Третото потпрашање испитува колку семејствата имаат време за креативни и забавни игри?

Табела бр. 10
Креативни и забавни игри

креативни и забавни игри	f	%
често	17	10,75
понекогаш	38	24,05
ретко	53	33,54
никогаш	50	31,64
Вкупно:	158	100%

Добиените резултати ни овозможуваат да увидиме дека одговорите на учениците од различните училишта многу не се разликуваат. Најголем процент од учениците 33,54% ретко играат креативни и забавни игри во домот, а приближно толкав процент 31,64% никогаш не го прават тоа. Само 10,75% од испитаниците често играат креативни игри со родителите. Ова е многу важно за одржување на семејството на куп, приближување на членовите меѓу себе и можност на родителите да видат како се однесуваат нивните деца во игрите со нивните другари, дали и како поднесуваат пораз и како се носат со победата.

г) Социјалното учење почнува дома, но продолжува при посетата на културни збиднувања. Концерти, театар, кино, манифестации, спортски натпревари... го оформуваат духот на детето, изградувајќи една комплетна и социјално стабилна личност.

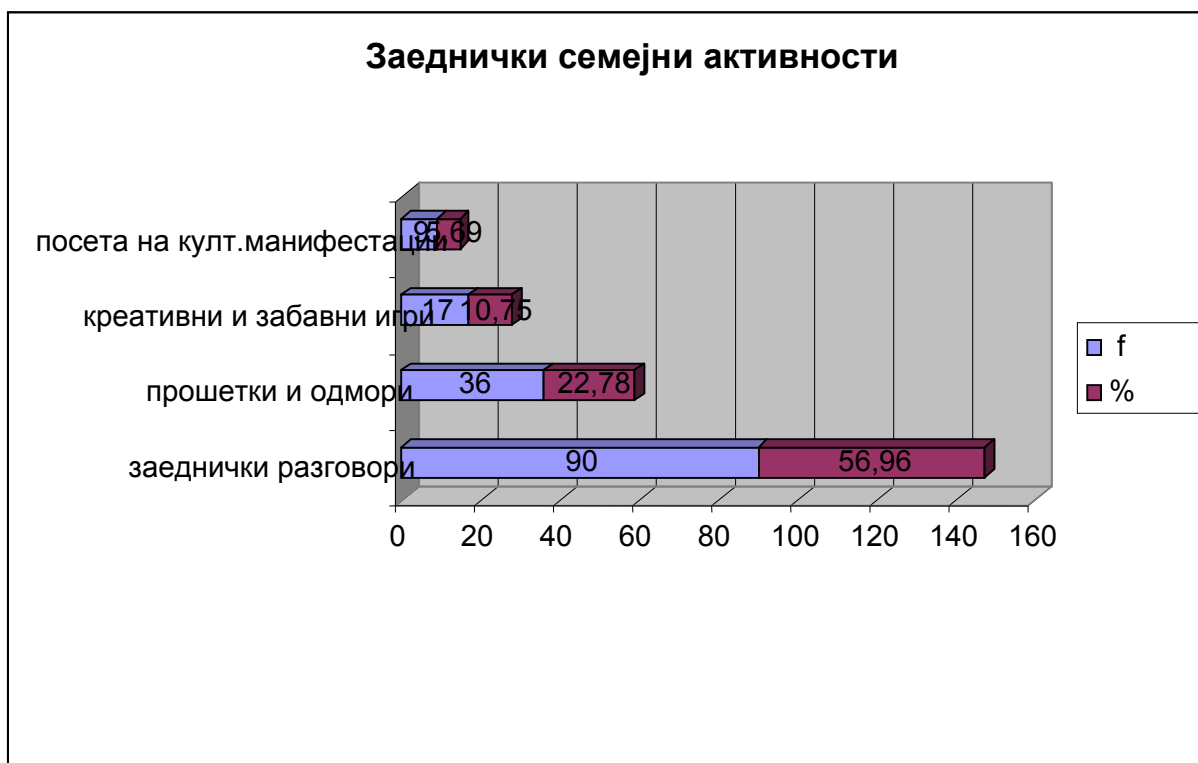
Табела бр. 11
Посета на културни манифестации

посета на културни манифестации	f	%
често	9	5,69
понекогаш	23	14,55
ретко	51	32,27
никогаш	75	47,46
Вкупно:	158	100%

Културните манифестации се важни социјални случувања, кои е потребно да бидат застапени во градењето на младата личност. Најмал број од анкетираните деца, само 9, често посетуваат културни манифестации; највеќето од децата, 75, никогаш не посетуваат кино, театар и сл манифестации, а голем број од учениците, 51, ретко следат

манифестации од областа на културата. Тоа ни покажува дека културните збиднувања како начин на живеење и воспитување, за жал, многу малку се вклучени. Меѓутоа, оваа активност е поврзана со занимањето и образованието на родителите, како и од нивната свест за значењето на овие социјални случувања. Почестата посета ги учи децата како да се однесуваат во такви ситуации, но и да го ценат трудот на другите луѓе во општеството.

Графикон бр.8 – Заеднички семејни активности

1.5. Релации во семејството

Изразот дека „родителите треба да ги сакаат и разбираат своите деца“ ни е добро познат. Но, се поставува прашањето: Кој е најдобриот начин за да се воспостави правилна комуникација и разбирање со децата? Кој начин на одгледување на детето највеќе ќе придонесе за среќно и продуктивно дете?

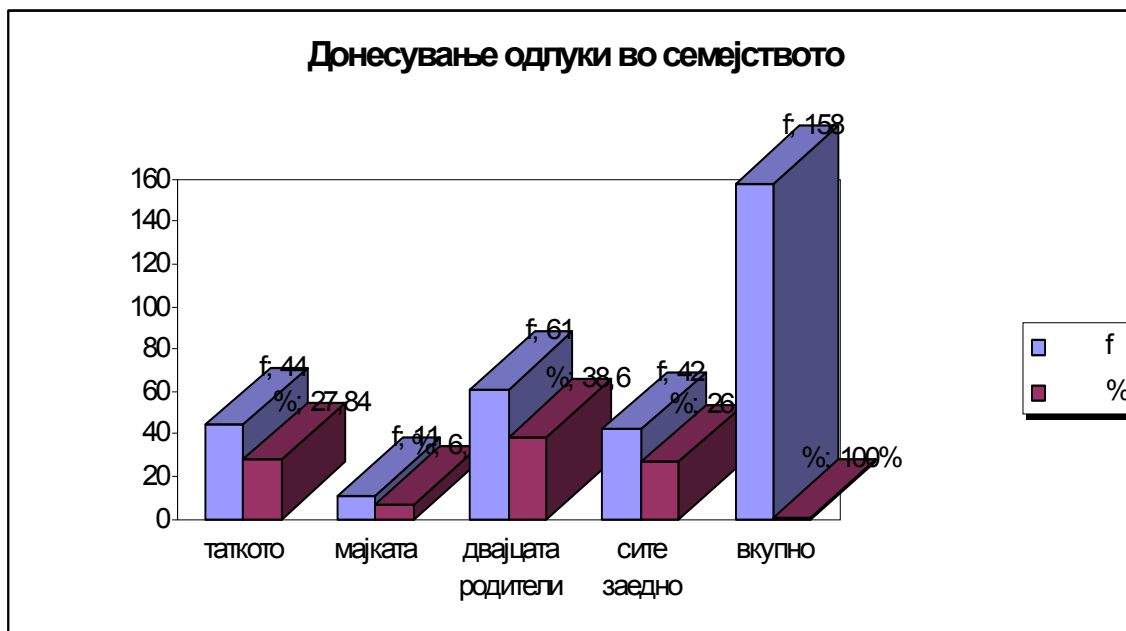
Позитивната атмосфера во семејството директно зависи од тоа какви се односите и релациите меѓу семејните членови. Тие, пак, односи и релации го одредуваат начинот на однесување на децата, прво во кругот на семејството, а потоа и надвор од него. Затоа воведовме група со прашања од чии одговори ќе го утврдиме нивото на демократичност во односите.

а) Првото прашање е индиректен показател за еднаквоста на мајката и таткото во донесувањето на одлуки, но и подготвеноста на родителите во донесувањето на одлуки да ги вклучат и децата. Еве што кажуваат децата за тој кој ги донесува одлуките; Прашање: Во моето семејство за важните работи одлучува:

Табела бр. 16
Кој одлучува за важните работи

	ОУ „Ванчо Прке“ – Штип		ОУ „Тошо Арсов“ – Штип		ОУ „Димитар Влахов“ – Штип		ОУ „Дедо Иљо Малешевски“ – Берово		Вкупно	
кој одлучува за важните работи	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
таткото	9	21,95	11	28,20	12	31,57	12	30	44	27,84
мајката	5	12,19	2	5,12	1	2,63	3	7,5	11	6,96
двајцата родители	14	34,14	17	43,58	15	39,47	15	37,5	61	38,60
сите заедно	13	31,70	9	23,07	10	26,31	10	25	42	26,58
Вкупно:	41	100%	39	100%	38	100%	40	100%	158	100%

Графикон бр. 9 – Донесување одлуки во семејството

Од графиконот јасно се увидува дека во донесувањето на одлуки кај висок процент - 38,60% одлучуваат и двајцата родители, но сепак патријархалниот начин на одлучување, каде таткото го има главниот збор, се` уште е присутен и тоа кај 27,84% од испитаниците. Најдобро е кога и децата ќе се вклучат во одлучувањето што го практикуваат 42 семејства, а има и такви каде мајката го има последниот збор. Секако оваа бројка е многу мала 6,96%.

Табела бр.17
Кој одлучува за важните работи во семејството:

	основно		средно		вишо		високо		Вкупно:	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
мажот	/	/	10	19,60	/	/	/	/	10	16,66
жената	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
и двајцата	/	/	36	70,58	1	50	6	85,71	43	71,66
сите заедно	/	/	5	9,80	1	50	1	14,28	7	11,66
Вкупно:	/	/	51	100	2	100%	7	100	60	100%

Одговорите на родителите се разликуваат од оние на децата. Овде жената како носител на одлуките воопшто и не се појавува. Испитаниците-родители со средно образование важните одлуки ги донесуваат заеднички, мажот и жената, но има и такви семејства каде само мажот одлучува. Вакви одговори кај родителите со вишо и високо образование нема. Таму одлучуваат двајцата или сите заедно, со децата.

б) Следното прашање го испитува *односот меѓу родителите-партнери*. Иако децата не секогаш можат реално да ја согледаат ситуацијата меѓу мајката и таткото, сепак нам ни е важно како се презентира тој однос пред децата.

Табела бр: 18
Односот меѓу родителите

	ОУ „Ванчо Прке“ - Штип		ОУ „Тошо Арсов“ - Штип		ОУ „Димитар Влахов“ - Штип		ОУ „Дедо Иљо Малешевски“ - Берово		Вкупно	
односи меѓу родителите	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
се сакаат и почитуваат	22	53,65	24	61,53	22	57,89	18	45	86	54,43
разговараат за различни теми и проблеми	10	24,39	9	23,07	10	26,31	15	37,5	44	27,84
се расправаат	6	14,63	5	12,82	4	10,52	5	12,5	20	12,65
понекогаш се тепаат	2	4,87	/	/	1	2,63	1	2,5	4	2,53
татко ми постојано и вика на мајка ми	1	2,43	1	2,56	1	2,63	1	2,5	4	2,53
Вкупно:	41	100%	39	100%	38	100%	40	100%	158	100%

Во повеќето од семејствата, 54,43%, на прво место се става љубовта и почитта меѓу мајката и таткото, како основа за градење на правилен однос, додека за 27,84% најважен е разговорот, кој е слободен и се повеќе присутен. За жал, кај нашиот примерок има и родители кои не можат да водат мирен разговор, па се расправаат - 12,65%, а еден дел од нив понекогаш се тепаат. Иако поретки, има и деца кои велат дека таткото постојано и вика на мајката, што секако се одразува на однесувањето на детето. За сите овие деца, караниците, тепачките и викањето се само начини на кои може да се покаже сила и да се реши одреден проблем. Тие

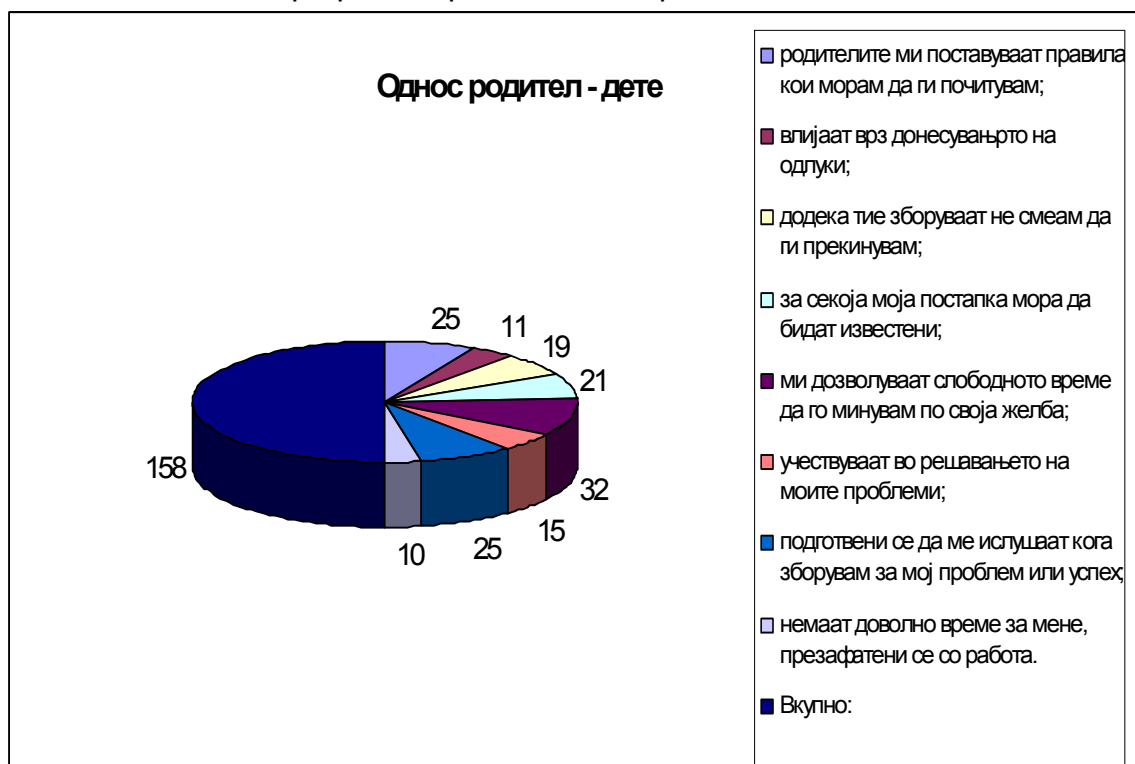
стануваат интегриран дел од однесувањето на младата личност и тоа понатаму тешко може да се поправи.

в) Релацијата родители – деца е показател на фактот дали и колку постојат механизми за контрола на однесувањето на детето, како и тоа колку слобода имаат децата. Децата имаа право да бираат меѓу следниве одговори: а) родителите ми поставуваат правила кои морам да ги почитувам; б) влијаат врз донесувањето на одлуки; в) додека тие зборуваат, не смеам да ги прекинувам; г) за секоја моја постапка мора да бидат известени; д) ми дозволуваат слободното време да го минувам по своја желба; е) учествуваат во решавањето на моите проблеми; ж) подготвени се да ме ислушаат кога зборувам за мој проблем или успех; ж) немаат доволно време за мене, презафатени се со работа.

Табела бр.19
Однос родител – дете

	ОУ „Ванчо Прке“-Штип		ОУ „Тошо Арсов“-Штип		ОУ „Димитар Влахов“ - Штип		ОУ „Дедо Иљо Малешевски“-Берово		Вкупно	
однос родител – дете	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
а	5	12,19	7	17,94	7	18,42	6	15	25	15,82
б	1	2,43	2	5,12	4	10,52	4	10	11	6,96
в	3	7,31	5	12,82	4	10,52	7	17,5	19	12,02
г	3	7,31	4	10,25	5	13,15	9	22,5	21	13,29
д	10	24,39	9	23,07	8	21,05	5	12,5	32	20,25
е	3	7,31	4	10,25	4	10,52	4	10	15	9,49
ж	13	31,70	6	15,38	3	7,89	3	7,5	25	15,82
ж	3	7,31	2	5,12	3	7,89	2	2	10	6,32
Вкупно:	41	100%	39	100%	38	100%	40	100%	158	100%

Графикон бр. 10 – Однос родител - дете

Од резултатите се гледа дека најмногу од децата – 32, имаат дозвола слободното време да го минуваат по своја желба, без никакви ограничувања и контрола. Еднаков е бројот на деца – 25, кои имаат поставени правила од родителите, а кои мора да ги почитуваат и на оние кои родителите се подготвени да ги ислушаат кога зборуваат за некој нивен проблем или успех. Не многу од нив, 21, за секоја своја постапка ги известуваат родителите, а има и такви семејства каде родителскиот збор е последен и мора да се почитува. Во денешното брзо време на живеење, за среќа, се` уште е мал бројот на оние кои се презафатени и немаат време за децата – 10.

Табела бр. 20
Каков однос имате воспоставено со вашето дете?

м+т	основно		средно		вишо		високо		Вкупно:	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
а	/	/	7	13,72	/	/	1	14,28	7	11,66
б	/	/	3	5,88	/	/	/	/	3	5
в	/	/	5	9,80	/	/	1	14,28	6	10
г	/	/	5	9,80	1	50	/	/	6	10
д	/	/	2	3,92	1	50	1	14,28	4	6,66
ѓ	/	/	18	35,29	/	/	4	57,14	23	38,33
е	/	/	11	21,56	/	/	/	/	11	18,33
Вкупно:	/	/	51	100%	2	100%	7	100%	60	100%

Родителите со средно образование најмалку им дозволуваат на своите деца да го минуваат слободното време по своја желба, за сметка на оние со повисоко образование. Дел од процесот на правилно воспитување е учество во решавање на проблемите на детето, подготвеност да се ислуша истото, но и да се поставуваат правила кои мора да се почитуваат.

г) Директен линк на релациите во семејството е нивото на комуникација меѓу членовите, зашто директната и отворена комуникација овозможуваат повисок степен на блискост и контрола, а повремениот и ограничена комуникација, се знак на недоволно познавање и со тоа повеќе проблеми. Учениците за одговор на ова прашање имаа понудено три одговори и, еве како се произнесоа тие по истото:

Табела бр. 21
Комуникацијата во семејството

	ОУ „Ванчо Прке“ - Штип		ОУ „Тошо Арсов“ - Штип		ОУ „Димитар Влахов“ - Штип		ОУ „Дедо Иљо Малешевски“ - Берово		Вкупно	
начин на комуникација	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
а	32	78,04	30	76,92	27	71,05	29	72,5	118	74,68
б	8	19,51	7	17,94	8	21,05	9	22,5	32	20,25
в	1	2,43	2	5,12	3	7,89	2	5	8	5,06
Вкупно:	41	100%	39	100%	38	100%	40	100%	158	100%

Без оглед на местото на учење и живеење, најголем процент од децата - 74,68% тврдат дека со родителите имаат воспоставено отворена и успешна комуникација, што подразбира дека разговараат на сите теми, кога има одредени проблеми, но и за успехите, како и кога е потребно да се донесат некои одлуки. Само се прашуваме зошто кога ќе се случи некој немил настан, голем број од родителите кажуваат дека не биле известени за тоа што се случува со детето, а голем дел и воопшто не сакаат да разговараат за тоа!? За жал има и такви 5,06% кај кои нивото на комуникација е сведено на минимум, или воопшто не комуницираат.

* Овие два блока на прашања се однесува на четвртата хипотеза и ни овозможи да го согледаме степенот на поврзаност меѓу семејните членови, преку нивните заеднички семејни активности, односот меѓу двајцата родители, но и односот кон децата. Во семејства во кои се разговара за се`, каде комуникацијата е двонасочна и успешно воспоставена нема простор за проблеми во однесувањето, со што ја потврдуваме хипотезата.

Одговорите укажуваат и на фактот дека има семејства со несредени односи, но и такви кои воопшто не функционираат. Тогаш се запоставува воспитната компонента и состојбата во домот го мотивира и учи детето на несоодветните социјални облици на однесување, како што е напоменато во шестата хипотеза.

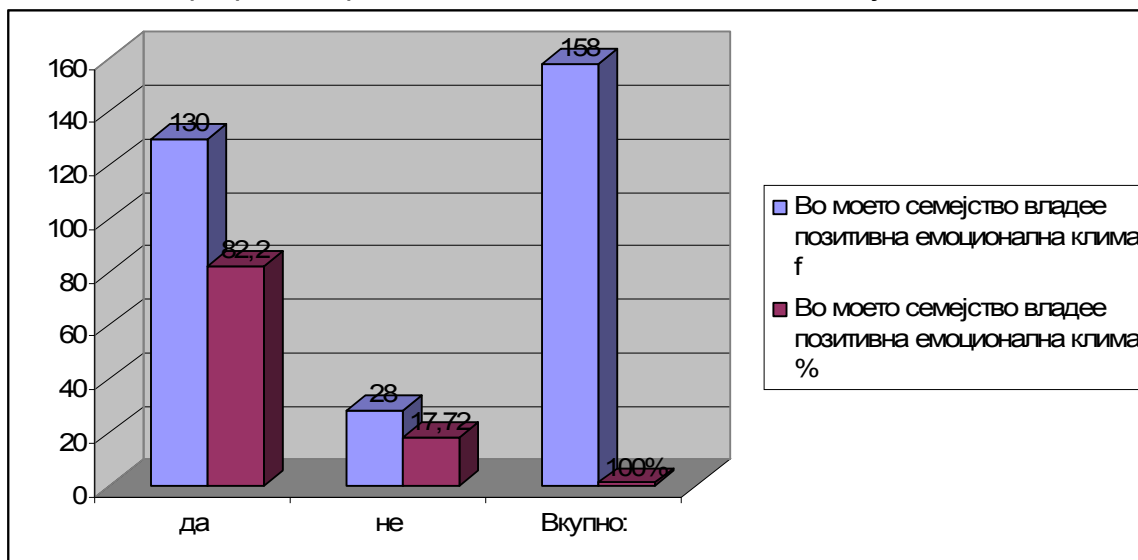
1.6. Емоционалната атмосфера во домот

За развојот на младата личност од голема важност е емоционалната атмосфера во семејството. Тука првенствено се мисли на тоа дали во домот циркулираат позитивни вибрации и емоции, дали, колку и како родителите покажуваат дека го сакаат детето, дека се грижат за него и колку детето ја чувствува таа грижа.

За да го утврдиме ова, направивме еден блок прашања од чии одговори ќе заклучиме како се чувствуваат децата кога се дома. Првото прашање кое го поставивме гласи: *Во моето семејство владее позитивна емоционална клима.*

Во моето семејство владее позитивна емоционална клима	f	%
да	130	82,2
не	28	17,72
Вкупно:	158	100%

Графикон бр.11 – Емоционална клима во семејството

Од графиконот се гледаат одговорите на децата и за големо изненадување не сите од нив дале позитивен одговор. Тоа значи дека 17,72% од испитаниците живеат во семејства каде нема позитивна емоционална клима, што укажува на фактот дека во овие домови има проблеми чие нерешавање децата го чувствуваат преку недостигот од позитивни емоции. Останатите 82,2% живеат во услови кои поттикнуваат на позитивно однесување.

➤ Второто прашање од овој блок испитува како родителите се однесуваат спрема децата, какво однесување манифестираат во однос на детето, зашто како се гради тој однос, така и самите деца учат да се однесуваат кон останатите во околината. Прашањето е: Моите родители кон мене покажуваат:

Табела бр. 12
Моите родители кон мене покажуваат:

	ОУ „Ванчо Прке“ - Штип		ОУ „Тошо Арсов“ - Штип		ОУ „Димитар Влахов“ - Штип		ОУ „Дедо Иљо Малешевски“ - Берово		Вкупно	
родителите кон мене покажуваат	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
љубов	16	39,02	18	46,15	17	44,73	19	47,5	70	44,30
грижа	19	46,34	18	46,15	18	47,36	18	45	73	46,20
индиферен тност	6	14,63	3	7,69	2	5,26	3	7,5	14	8,86
одбивност	/	/	/	/	1	2,63	/	/	1	0,63
Вкупно:	41	100%	39	100%	38	100%	40	100%	158	100%

Најголем дел од децата - 46,20% рекле дека нивните родители кон нив покажуваат најповеќе грижа, а нешто помал процент 44,30% сметаат дека родителите ги сакаат, а љубовта е најважното чувство во процесот на

воспитување. Споредено меѓу различните училишта, разлика се забележува меѓу одговорите на учениците од општина Штип и општина Берово, каде родителите од вторава општина малку повеќе предност и` даваат на љубовта која ќе му ја искажат на детето. Процентот на деца кои кажале дека родителите пројавуваат одбивност кон нив е многу мал, само 0,63%, а бројот на деца чии родители се индиферентни кон нив е најголем во централното училиште во општина Штип, каде сметаме дека родителите се најзафатени.

Табела бр. 13
Чувства на мајката кон детето

мајка	основно		средно		вишо		високо		Вкупно:	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
љубов	/	/	21	56,75	/	/	1	16,66	22	51,16
грижа	/	/	16	43,24	/	/	5	83,33	21	48,83
незаинтересираност	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
одбивност	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Вкупно:	/	/	37	100%	/	/	6	100%	43	100%

Табела бр. 14
Чувства на таткото кон детето

татко	основно		средно		вишо		високо		Вкупно:	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
љубов	/	/	4	28,57	/	/	/	/	4	23,52
грижа	/	/	9	64,28	2	100	1	100	12	70,58
незаинтересираност	/	/	1	7,14	/	/	/	/	1	5,88
одбивност	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Вкупно:	/	/	14	100%	2	100%	1	100%	17	100%

Ставовите на родителите за емоциите што ги изразуваат во односот кон децата, според степенот на образование, се следните: за мајките со средно образование во процесот на воспитување поважна е љубовта, 56,75%, а за оние со високо образование - 83,33% поважна е грижата за децата. Кај татковците нема некоја разлика во одговорите. И татковците со средно

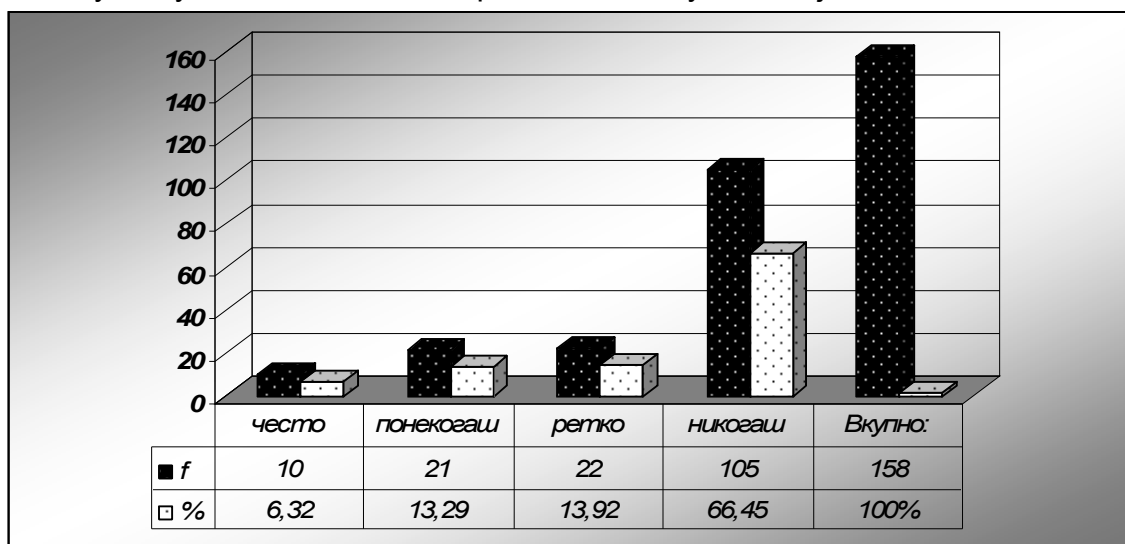
образование - 64,28% и оние со вишо и со високо образование ги сакаат своите деца, но во тој однос првенствено покажуваат дека се грижат за нив.

➤ И со третото прашање дознаваме како се чувствуваат децата по однос на тоа колку им се важни на своите родители и тоа гласи:
Чувствувам дека на моите родители не сум им најважен/на во животот;

Табела бр.15
Мислење на децата за тоа колку им се важни на родителите

мислење на децата за тоа колку им се важни на родителите	f	%
често	10	6,32
понекогаш	21	13,29
ретко	22	13,92
никогаш	105	66,45
Вкупно:	158	100%

Графикон бр. 12 -
Чувствувам дека на моите родители не сум им најважен на светот:

66,45% од децата никогаш не се почувствувале запоставени од родителите, 13,92% рекле дека нивните родители ретко се однесуваат така, а само 6,32% често се наоѓаат во состојба кога родителите имаат поважна работа.

*Со овие неколку прашања ја потврдуваме хипотезата дека позитивната семејна емоционална атмосфера е вистинскиот начин да се одгледа дете кое ќе научи да се однесува во склад со моменталната социјална ситуација. Тоа значи дека онаму каде има разбирање и многу љубов за децата нема место за бунтување како форма да се привлече внимание.

1.7. Контрола на однесувањето на детето - Регулирање на непримерно однесување

Влијанието на семејството во одредување на социјалното однесување кај децата често пати се занемарува. Секое дете се справува со социјалните ситуации и проблеми на различен начин, но за секое од нив семејството е онаа средина во која ги стекнало социјалните вештини.

Исто како што секое семејство го поттикнува социјалното учење, на истиот начин тоа семејство поставува невидливи граници во процесот на социјално учење. Лимитот е во она што, всушност, не се научило во семејството. Многу често и луѓето ќе искоментираат: тоа требало да го научиш дома (љубезно однесување, да се почитуваат одредени правила и вредности, да зборуваат „правилно“...) Сепак, некои семејства се неспособни да ги научат децата на ова однесување, бидејќи не се дел од шемите на однесување на членовите на тоа семејство или не се применуваат во домот.

Секое семејство е лимитирано во некој поглед. Пренесувајќи поединечни шеми на однесување, семејството има тенденција да исклучи или да девалвира, омаловажи, маргинализира други шеми на однесување. Ако кај детето е поттикнато и наградено примерното однесување, истото тоа дете ќе мисли дека нешто не во ред со луѓе кои не го поддржуваат тоа. Затоа моделите на однесување кои се различни или спротивни од оние што ние сме ги стекнале во семејството, се доживуваат како чудни.

Во оваа група креираваме неколку прашања преку кои ќе се обидеме да утврдиме како реагираат родителите на примерното и непримерно однесување на своите деца. Првото прашање го утврдува начинот на кој родителите ги наградуваат децата за нивното примерно однесување; дали

користат материјални награди или им исполнуваат желби; дали јавно ги пофалуваат или тоа и не го забележуваат?!

Табела бр.22

	ОУ „Ванчо Прке“-Штип		ОУ „Тошо Арсов“-Штип		ОУ „Димитар Влахов“ - Штип		ОУ „Дедо Иљо Малешевски“-Берово		Вкупно	
одговор на родителите на примерното однесување	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
материјална награда	13	31,70	15	38,46	14	36,84	9	22,5	51	32,27
исполнуваат желба	20	48,78	14	35,89	16	42,10	11	27,5	61	38,60
јавна пофалба	5	12,19	7	17,94	4	10,52	19	47,5	35	22,15
не го забележуваат	3	7,31	3	7,69	4	10,52	1	2,5	11	6,96
Вкупно:	41	100%	39	100%	38	100%	40	100%	158	100%

Кај одговорите на децата за тоа што добиваат за секое примерно однесување, доминираат - исполнување на некоја желба и материјалното наградување. Материјалните награди траат кратко време, а како детето расте, така растат и побарувањата во однос на желбите и наградите. Настанува проблем кога родителите не се во можност да си го дозволат тоа, па мотивираноста кај детето опаѓа. Тогаш се појавуваат и првите проблеми во однесувањето и често пати тие се реакција на немоќта на родителите. Многу полоша варијанта од материјалната награда е ситуацијата кога родителите воопшто и не го забележуваат доброто однесување на детето, 6,96%, па тоа се чувствува како напуштено и изолирано. За да го сврти вниманието кон себе, почнува да го менува однесувањето. Најдобар начин и стимул на долг рок е јавната пофалба, што го применуваат само 22,15% од родителите.

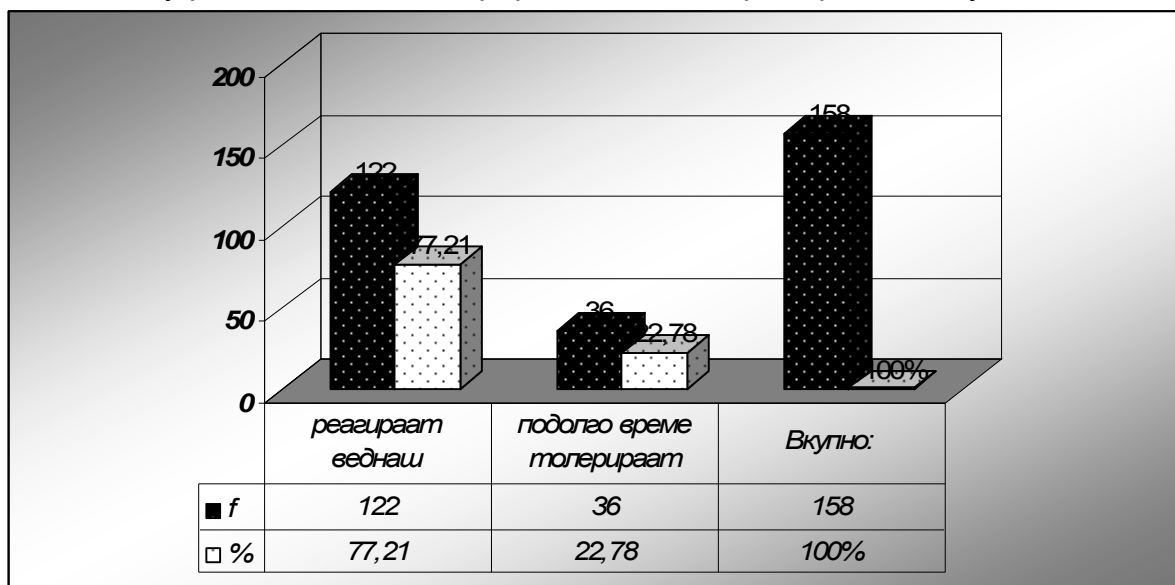
б) Следно и многу важно е времето на реакција на родителот. Дали се толерира непримерното однесување? Колку време е потребно за реакција?

Табела бр.23

	ОУ „Ванчо Прке“-Штип		ОУ „Тошо Арсов“-Штип		ОУ „Димитар Влахов“ - Штип		ОУ „Дедо Иљо Малешевски“-Берово		Вкупно	
толеранција на лошото однесување	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
реагираат веднаш	32	78,04	26	66,66	29	76,31	35	87,5	122	77,21
подолго време толерираат	9	21,95	13	33,33	9	23,68	5	12,5	36	22,78
Вкупно:	41	100%	39	100%	38	100%	40	100%	158	100%

Графикон бр. 13 -

Колку родителите го толерираат моето непримерно однесување:

Повеќето од родителите реагираат веднаш на секое лошо или непримерно однесување, но има и такви кои подолго време ги толерираат децата. Забележавме дека во помалите средини е помал бројот на оние кои

долго време го толерираат лошото однесување – 12,5%, а во поголемите средини, оваа бројка е поголема и некаде достигнува дури 33,33%. Можеби тоа ни укажува на фактот дека таму родителите се многу позафатени, па немаат доволно време за постојано да го следат однесувањето на детето и на секоја постапка да реагираат.

Споредено со одговорите на претходното прашање, на прашањето: *Како реагираате на непристојното однесување на своето дете*, а гледано преку степенот на образование, еве како одговориле родителите:

Табела бр. 24
За секое непристојно однесување

	основно		средно		вишо		високо		Вкупно:	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
веднаш казнувам	/	/	10	19,60	/	/	/	/	10	16,66
следи казна и разговор	/	/	40	78,43	2	100	7	100	49	81,66
не го казнувам	/	/	1	1,96	/	/	/	/	1	1,66
Вкупно:	/	/	51	100%	2	100%	7	100%	60	100%

Што значи, без оглед на степенот на образование (основно, средно, вишо или високо) и мајките и татковците најпрво го казнуваат детето, а потоа разговараат со него. Тоа е добар начин да му се објасни на детето зошто е казнето и дека однесувањето кое го манифестира е несоодветно. Висок е и бројот на оние кои веднаш казнуваат, без никакво објаснување и најчесто тоа се родители со понизок степен на образование.

в) Децата учат како да ги изразуваат своите чувства и емоции – како да манифестираат лутина, пријателство или тага. Тоа го учат од родителот, или од казната, односно одобрувањето што родителот го дава. Учат збир од вредности – што е добро, а што лошо, важно и неважно, како и значењето на зборовите „добро“ „лошо“ „соработка“. За одредени родители, добро дете е она кое постигнува висок успех во училиште со што тие ќе се гордеат; за други - добро е кога детето е мирно, тивко и не му пречи на никого во домот; трети - ги учат децата да бидат љубезни кон другите и да се прилагодуваат на нивните желби и барања. Децата учат како да го добијат тоа што го сакаат, вложувајќи сопствен труд; како да се дружат со други деца; или како да разговараат со возрасни личности. Тие стекнуваат концепти и чувства, кои пак стануваат дел од нивните шеми и им помагаат да се однесуваат на ист или сличен начин во таквите социјални ситуации. Некои од тие концепти се однесуваат на самите нив: „јас можам да го направам тоа“ или „претешко е за мене“ , „никогаш нема да бидам способен за...“³

Во овој контекст важно е да се утврди заради што најчесто добиваат казни. Дали поради неизвршување на обврските, непочитување на правила или поради некое несовесно однесување. (Табела бр.25)

³ Brady H.E., *Social learning begins at home*, Center for Intergroup Education, University of Chicago, 1950.

Табела бр.25

	ОУ „Ванчо Прке“ -Штип		ОУ „Тошо Арсов“ -Штип		ОУ „Димитар Влахов“ - Штип		ОУ „Дедо Иљо Малешевски“ - Берово		Вкупно	
причини за казнување	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
неизвршува -ње на обврските	16	39,02	19	48,71	18	47,36	13	32,5	66	41,77
непочитува -ње на правилата во домот	8	19,51	6	15,38	7	18,42	5	12,5	26	16,45
недолично и навредливо однесување кон луѓе, животни и врсници	8	19,51	5	12,82	4	10,52	8	20	25	15,82
неодговорн ост за своите постапки	3	7,31	3	7,69	3	7,89	4	10	13	8,22
неодговорн ост кон предметите	3	7,31	2	5,12	2	5,26	1	2,5	8	5,06
грубо и нападно однесување	3	7,31	4	10,25	4	10,52	9	22,5	20	12,65
Вкупно:	41	100%	39	100%	38	100%	40	100%	158	100%

На ова прашање добивме интересни одговори. За повеќето од родителите многу поважно е детето да ги извршува своите обврски навреме - 41,77%, но во исто време да ги почитува правилата во домот 16,45% и да се однесува одговорно кон предметите. Помалку се оние родители кои ги казнуваат своите деца заради грубо и нападно однесување 12,65% недолично и навредливо однесување кон други луѓе, врсници и животни. Ова упатува на фактот дека родителите многу малку го контролираат социјалното однесување на децата и затоа се почесто сме сведоци на немили настани и на деца со несоодветно однесување.

г) Задачата која ја имаат родителите да поставуваат и наметнуваат рокови, а без да применат непријателски тактики, не е лесна. Еден проблем е тоа што ни се чини дека физичката казна е ефективна. Моментално го стопира немирното однесување и е издувен вентил за родителската лутина. За несреќа, родителите кои ја користат физичката казна, како брз начин за интервенирање врз однесувањето на детето, ретко ги сфаќаат долгорочните ефекти од таквото однесување.

Како што е претходно напоменато, сурово казнуваните деца само краток период се послушни и затоа нивните родители понекогаш избрзуваат и донесуваат заклучок дека ова казнување делува.

Родители кои не применуваат физичка казна, може да бидат непријателски поставени на друг начин, особено кога критикуваат и навредуваат. Ваквото третирање прави децата да бидат повлечени и анксиозни, а не насилни. Како и со физичката казна, еден од проблемите како да се контролираат децата е тоа дека ефектите не се видливи веднаш.

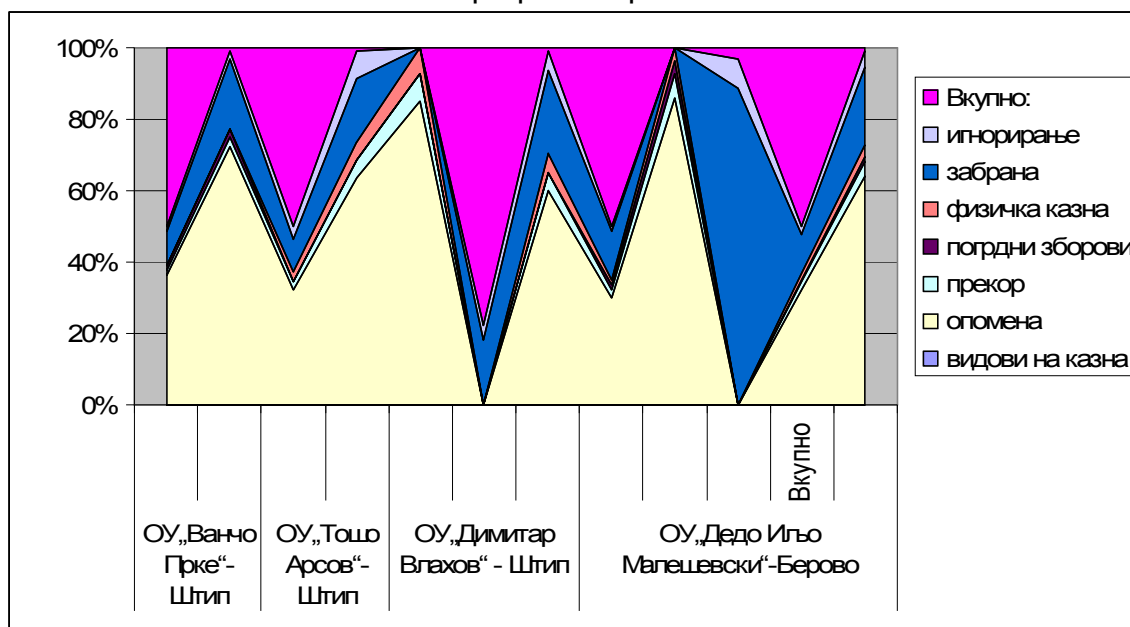
Моментални, но минливи форми на послушност децата покажуваат ако родителите се строги во барањата, но долготрајното добро однесување е резултат на авторитативен пристап.

Како надополнување на сето претходно кажано, природно се наметна прашањето за видовите на казни кои децата ги добиваат.

Табела бр.26
Секое мое лошо однесување се казнува со:

	ОУ „Ванчо Прке“ - Штип		ОУ „Тошо Арсов“ - Штип		ОУ „Димитар Влахов“ - Штип		ОУ „Дедо Иљо Малешевски“ - Берово		Вкупно	
видови на казна	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
опомена	30	73,17	25	64,10	23	60,52	24	60	102	64,55
прекор	1	2,43	2	5,12	2	5,26	2	5	7	4,43
погрдни зборови	1	2,43	/	/	/	/	1	2,5	2	1,26
физичка казна	/	/	2	5,12	2	5,26	1	2,5	5	3,16
забрана	8	19,51	7	17,94	9	23,68	11	27,5	35	22,15
игнорирање	1	2,43	3	7,69	2	5,26	1	2,5	7	4,43
Вкупно:	41	100%	39	100%	38	100%	40	100%	158	100%

Графикон бр. 14

И како што претпоставивме, најголем дел од родителите - 64,55% користат опомена како еден вид казна. Еден дел - 22,15% користат и забрана, која децата ја поднесуваат најтешко. Ист број на родители во процесот на воспитување, употребуваат прекор или го игнорираат лошото

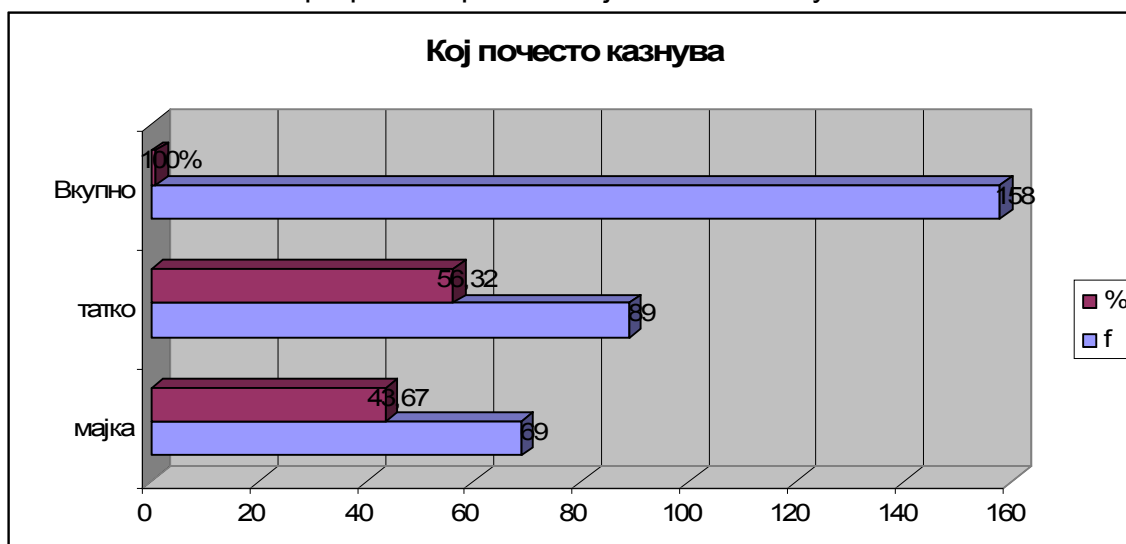
однесување, а иако мал процент - 3,16% се` уште има и такви кои физички казнуваат.

д) Во однос на тоа кој од родителите почесто казнува, и покрај тоа што претходно утврдивме дека мајките повеќе го контролираат однесувањето на децата, дојдовме до заклучок дек татковците се тие што почесто ги изрекуваат казните.

Табела бр.27
Почесто ме казнува:

	ОУ „Ванчо Прке“-Штип		ОУ „Тошо Арсов“-Штип		ОУ „Димитар Влахов“ - Штип		ОУ „Дедо Иљо Малешевски“-Берово		Вкупно	
почесто казнува	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
мајка	17	41,46	19	48,71	11	28,94	22	55	69	43,67
татко	24	58,53	20	51,28	27	71,05	18	45	89	56,32
Вкупно:	41	100%	39	100%	38	100%	40	100%	158	100%

Графикон бр. 15 – Кој почесто казнува

- Заради што најчесто казнуваат родителите?

Табела бр.28
Детето најчесто го казнувам заради:

мајка	основно		средно		вишо		високо		Вкупно	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
а	/	/	13	35,13	/	/	5	83,33	18	41,86
б	/	/	17	45,94	/	/	1	16,66	18	41,86
в	/	/	4	10,81	/	/	/	/	4	9,30
г	/	/	3	8,10	/	/	/	/	3	6,97
Вкупно:	/	/	37	100%	/	/	6	100%	43	100%

Табела бр. 29
Детето најчесто го казнувам заради:

татко	основно		средно		вишо		високо		Вкупно	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
а	/	/	5	35,71	1	50	/	/	6	35,29
б	/	/	5	35,71	1	50	1	100	7	41,17
в	/	/	2	14,28	/	/	/	/	2	11,76
г	/	/	2	14,28	/	/	/	/	2	11,76
Вкупно:	/	/	14	100%	2	100	1	100	17	100%

Мајките подеднакво често казнуваат за грубо и несоодветно однесување и неизвршување на обврските; помалку за непочитување на правилата во домот, а најмалку за лошата дисциплина на детето. За разлика од нив, татковците на прво место го ставаат неизвршувањето на обврските, а непримерното однесување на своето дете понекогаш го толерираат. Ова укажува на фактот дека мајките имаат поголемо влијание на социјалното однесување.

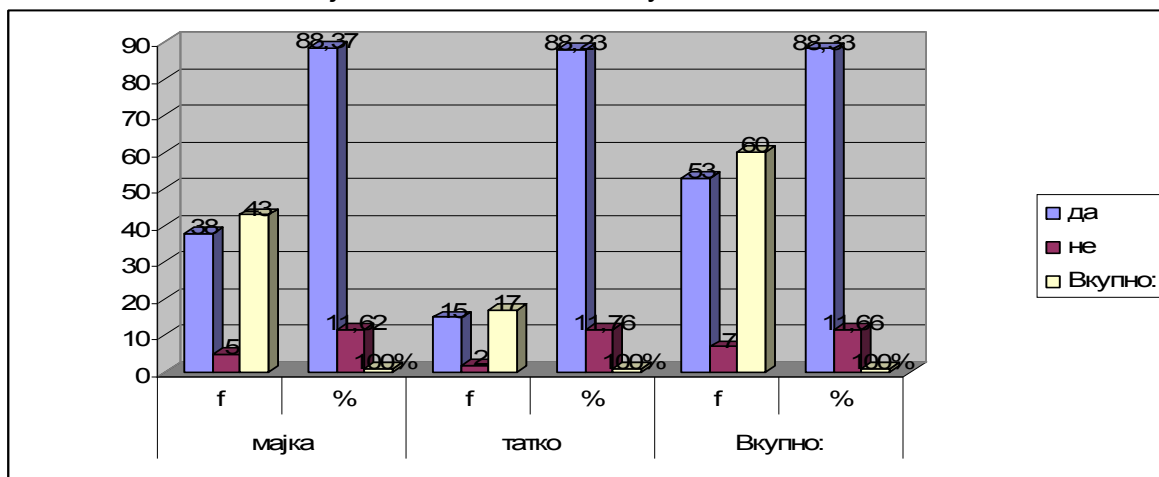
ѓ) Претствата за идеален родител, било мајка или татко, постојано се менува; како и сликата за семејството. Не можеме да порекнеме дека родителите не се добри психолози и педагози. Она што денес игра главна улога во семејното воспитување е степенот на контрола на однесувањето на детето којшто родителите го применуваат. Се случува токму семејното воспитување да ги прави најголемите грешки. Во сите 4 училишта на нашиот примерок на истражување, мајките се одговорни и повеќе го контролираат однесувањето на децата, што е антоним на претходното прашање дека татковците казнуваат почесто. Се прашуваме ако татковците поактивно го следат однесувањето на своите деца, дали би имало подобрување или би се соочиле со уште полоши резултати?

Табела бр.30
Моето однесување повеќе го контролира:

	ОУ „Ванчо Прке“ - Штип		ОУ „Тошо Арсов“ - Штип		ОУ „Димитар Влахов“ - Штип		ОУ „Дедо Иљо Малешевски“ - Берово		Вкупно	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
мајка	24	58,53	23	58,97	21	55,26	22	55	86	54,43
татко	17	41,46	16	41,02	17	44,73	18	45	72	45,46
Вкупно:	41	100%	39	100%	38	100%	40	100%	158	100%

Ако кај повеќето деца мајките се оние кои повеќе го контролираат нивното однесување, и во одговорите на родителите најдовме до слични заклучоци, а тоа е дека 88,33% од родителите постојано го следат детското однесување, а има и такви, 11,66%, кои не се целосно во тек.

Графикон бр. 16
Постојано го следам однесувањето на моето дете:

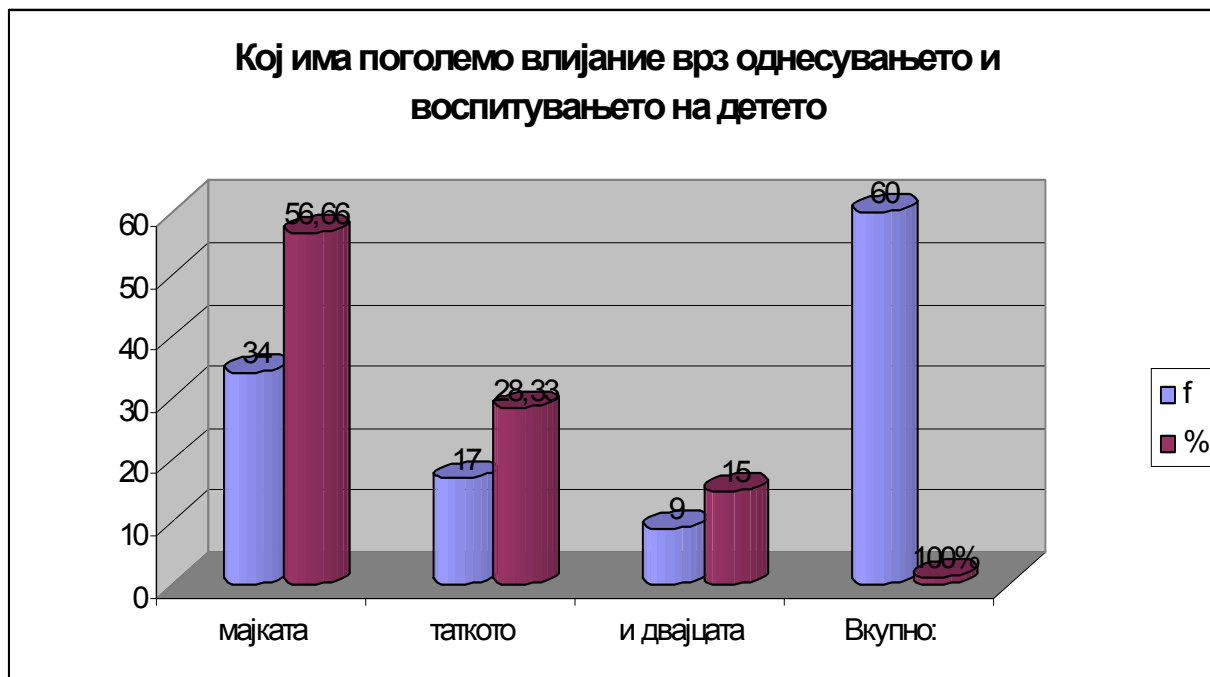
Поврзано со претходното е прашањето: Кој има поголемо влијание врз однесувањето и воспитувањето на детето:

Табела бр.31
Кој има поголемо влијание врз однесувањето на детето:

	мајки		татковци		Вкупно:	
	f	%	f	%	f	%
мајката	30	69,76	4	23,52	34	56,66
таткото	9	20,93	8	47,05	17	28,33
и двајцата	4	9,30	5	29,41	9	15
Вкупно:	43	100%	17	100%	60	100%

И овде кај повеќе од половината 56,66% доминира одговорот дека тоа е мајката. Останатата половина не отпаѓа само на таткото, туку има и такви кои рекле дека и двајцата учествуваат подеднакво – 15% од испитаниците. Тоа укажува на фактот дека навистина живееме во едно ново време, во кое старите начини на одгледување на децата, кога таткото ги донесуваше сите одлуки, се подзаборавени.

Графикон бр. 17 – Кој има поголемо влијание врз однесувањето и воспитувањето на детето

* Овие неколку прашања од прашалникот, а кои се однесуваат на осмата хипотеза, укажуваат на тоа кој од двајцата родители повеќе го следи однесувањето на детето, кој почесто казнува и зошто. Одговорите ни потврдија дека татковците почесто казнуваат заради неизвршени обврски, а мајките поради несоодветно однесување. Мајките се тие кои постојано го контролираат социјалното однесување на детето и имаат поголемо влијание врз истото. Тоа ни дозволува да ја потврдиме и оваа хипотеза.

1.8. Родителски воспитен стил

Како однесувањето на родителите влијае на децата? Кои родители „произведуваат“ згрижени и задоволни деца, пријателски поставени кон другите, а кои деца кои се несреќни, несигурни и непријателски насочени? Еве како одговориле децата за тоа каков воспитен стил негуваат нивните родители кон нив:

Табела бр. 32

Кој воспитен стил го применуваат родителите за нивно воспитување:

	ОУ „Ванчо Прке“ - Штип		ОУ „Тошо Арсов“ - Штип		ОУ „Димитар Влахов“ - Штип		ОУ „Дедо Иљо Малешевски“ -Берово		Вкупно	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
а	2	4,87	1	2,56	5	13,15	3	7,5	11	6,96
б	31	75,60	23	58,97	15	39,47	19	47,5	88	55,69
в	/	/	/	/	1	2,63	1	2,5	2	1,26
г	5	12,19	6	15,38	8	21,05	6	15	25	15,82
д	2	4,87	5	12,82	4	10,52	5	12,5	16	10,12
ѓ	1	2,43	4	10,25	5	13,15	6	15	16	10,12
Вкупно:	41	100%	39	100%	38	100%	40	100%	158	100%

Во денешните општествени текови најбројни се родителите 55,69% кои применуваат авторитативно – демократски воспитен стил. Не се премногу строги, но сепак поставуваат одредени правила кои треба да се почитуваат; казнуваат повремено, само кога навистина детето заслужува и по секоја казна водат разговор за грешката и како да се поправи истата. Одреден процент - 15,82% од родителите при воспитувањето на децата им посочуваат примери од литературата, животот, историјата, филмот и сл. за тоа што е добро, а што лошо. Автократски, авторитарен или како што

некаде се среќава - ригиден пристап во воспитувањето имаат 6,96% од родителите. Тие се строги спрема децата и се` што ќе кажат мора да биде исполнето; нивниот збор е последен. Но, има и такви - 10,12% кои се строги во смисол на следење на сите активности на детето, во домот, но и надвор, со цел за полесно да го контролираат и критикуваат. И покрај постојаните апели да им се посветува повеќе време на децата, сепак, иако мал, присутен е процентот на оние кои детето го препуштаат само на себе. Не се многу заинтересирани за неговото однесување, постојано се на работа, а кога се дома, се грижат само за нивните проблеми. Понекогаш за промена ги споредуваат своите деца со други.

Истото прашање за примената на воспитните стилови беше поставено и во анкетниот прашалник за родителите. Сакавме да ја утврдиме примената на воспитни практики според степенот на образование на родителите.

Табела бр.33
Родителски воспитен стил на мајката според степенот на образование:

мајка- воспитен стил	основно обр.		средно обр.		вишо обр.		високо обр.		Вкупно:	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
а	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
б	/	/	26	70,27	/	/	5	83,33	31	72,09
в	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
г	/	/	4	10,81	/	/	1	16,66	5	11,62
д	/	/	7	18,91	/	/	/	/	7	16,27
ѓ	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Вкупно:	/	/	37	100%	/	/	6	100	43	100

Ако се споредат одговорите на мајките со средно образование и одговорите на мајките со високо образование, ќе се утврди дека нема големи разлики. Најголем процент и кај едните (средно обр. 70,27%) и кај

другите (83,33%) применуваат демократски воспитен стил, односно се изјасниле како не премногу строги, но сепак поставуваат одредени правила кои треба да се почитуваат; казнуваат повремено и по секоја казна, разговараат за грешката на детето и како да се поправи истата. Мајките со високо образование - 16,66% почесто им посочуваат на децата примери од литературата, животот, историјата, филмот и сл. за тоа што е добро, а што лошо. За разлика од нив, голем број мајки со средно образование - 18,91% се изјасниле дека се построги, во смисол на следење на сите активности на детето, во домот и надвор од него за да можат да го контролираат неговото однесување.

Табела бр. 34
Родителски воспитен стил на таткото според степенот на образование:

татко- воспитен стил	основно		средно		вишо		високо		Вкупно:	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
а	/	/	1	7,14	/	/	/	/	1	5,88
б	/	/	10	71,42	1	50	1	100	12	70,58
в	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
г	/	/	1	7,14	/	/	/	/	1	5,88
д	/	/	2	14,28	1	50	/	/	3	17,64
ѓ	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Вкупно:	/	/	14	100%	2	100%	1	100%	17	100%

Резултатите на одговорите на татковците, во голем дел се иднетишни со оние на мајките. Единствена разлика има во процентот на авторитарен воспитен стил – 5,88%. И покрај одговорите на децата дека има родители кои не се заинтересирани за нивното однесување и дека понекогаш ги споредуваат со други деца, ниеден од родителите не се изјаснил дека го прави ова.

*Без оглед на степенот на образование повеќето од родителите не се многу строги во процесот на воспитување. Поставуваат одредени правила, казнуваат повремено, за секоја казна разговараат и посочуваат примери од литературата, животот и историјата. Се изјасниле дека рименуваат демократски стил на воспитување со што ја потврдиле последната хипотеза.

2.1. Квалитативна анализа на неструктурирано интервју

По извесен период на размислување околу можностите за тоа кои инструменти и техники да ги применим за прибирање на информации, дојдов до заклучок дека најдобра опција е неструктурирано интервју со стручните соработници во основните училишта каде е спроведено анкетаирањето, т.е. разговор, чиј тек не е целосно и однапред утврден. Станува збор за интервјуирање на стручните соработници:

- педагог и психолог – ОУ „Ванчо Прке“ – Штип
- педагог и психолог – ОУ „Тошо Арсов“ – Штип
- педагог и социјален работник – ОУ „Димитар Влахов“ – Штип
- педагог и психолог – ОУ „Дедо Иљо Малешевски“ – Берово

Зошто се определив за неструктурирано интервју? Уште при првата посета на педагогот и психологот, ја потврдив оправданоста на оваа моја одлука. Се работи за сензитивна тема и не секој би се чувствувал слободно за да одговара на сите поставени прашања по однапред утврден редослед, со определено време за одговор. При разговорите со стручните соработници, дел од претпоставките ми се потврдија, дел од прашањата ми останаа неодговорени, а од одредени одговори ми се отворија и нови сомнежи и прашања. Сепак, мора да напоменам дека сите стручни соработници беа културно замолени за разговор и кај сите наидов на одобрување. Пред почетокот на интервјуто, секогаш ја изнесувам темата за која ќе разговараме и поставувам одредници по кои соговорникот би требало да се движи при објаснувањето.

Од разговорите со стручните соработници добиваме одговор за:

- Структурата на семејствата на децата со нарушено однесување;
- Образованието и професијата на родителите;
- Животниот стандард и социјалната положба;
- односите меѓу родителите, меѓу родителите и децата; колку и дали соработуваат со училиштето; кој казнува повеќе; кој од родителите доаѓа почесто во училиштето и како реагираат на несоодветното однесување на детето.

Интервју со стручни соработници – психолози

Во сите училишта, во разговорите со психолозите наидов на ист одговор, а кој се коси со реалните случувања и со она што го знаеме од бројните изјави на наставниците – дека бројот на деца со нарушување во однесувањето, барем во наши услови, е многу мал, речиси и незначителен. Претпоставувам дека од психолошки аспект, кај ученикот треба да постои навистина голем проблем и големо застранивање во однесувањето за да се преземат соодветни мерки и да биде подложено на разговори и заедничка соработка. Овде под нарушено однесување се мисли само на ученици кои се агресивни, недисциплинирани и кои ги задеваат соучениците. И покрај нагласувањето од моја страна дека во истражувањето се опфатени и ученици кои го менуваат своето однесување во која било насока (потштени, повлечени, некомуникативни ученици), сепак интервјуто продолжи да го следи првичниот тек. Од досегашните нивни работни искуства, дојдено е до заклучок дека структурата на семејството многу влијае на однесувањето на децата. (има примери со малолетничка проституција, и ученичките – учеснички, доаѓаат од непотполни семејства со еден родител, кој недоволно посветува внимание на своето дете, а контролата е на најниско ниво). Овде беше кажано дека економската

состојба не е пресуден фактор, иако во повеќето случаи децата се од пониската социо-економска класа.

На мое големо изненадување, и во споредба со одговорите на педагозите, психолозите дадоа „посиромашни“ одговори и се прашувам која е причината за тоа?!

Интервју со стручните соработници – педагози

Од педагогот во ОУ „Ванчо Прке“-Штип дојдов до сознанија дека секое училиште изготвува *интерен правилник* по кој се изрекуваат соодветни опомени и казни за децата кои манифестираат одредени облици на нарушување во однесувањето. Во ова училиште најмногу внимание се посветува на дисциплината и однесувањето на учениците за време на часот. За несоодветно однесување на ученикот, во првиот степен, опоменувањето го врши класниот раководител: усна опомена на ученикот, писмена опомена до родителот. Во вториот степен, соодветни мерки презема педагогот: усмен и писмен укор, намалено поведение, советување кај стручните соработници, разговор со родител. Доколку ниеден од овие начини не помогне, ученикот се преместува во друга паралелка или друго училиште.

Сите педагози истакнаа дека нарушеното однесување кај децата/ученици први го забележуваат наставниците. Тие се должни да го известат педагогот за настанатата состојба. Најчесто станува збор за ученици со асоцијално, антисоцијално, девијантно, нападно и агресивно однесување, иако не се исклучени и ученици кои се повлечени, потиштени, некомуникативни или кои комплетно го промениле дотогашното нормално однесување. Причините за ваквото однесување се најразлични и бројни; дел се резултат на ситуација во која индиректно се вклучени децата, други се последица на некое несоодветно однесување на другарчињата, а најголем дел се резултат на несредени односи во домот. Иако

наставниците се тие кои први се обидуваат да го решат проблемот, сепак голем дел од случаите одат и до педагошката служба. Кај поголемиот број деца и родители, се наидува на намалена комуникација и недоверба. За да се дојде до суштината на проблемот потребно е повеќе време во разговор за опуштање, па дури потоа се изнесуваат семејните проблеми. Било да станува збор за потежок или полесен случај, педагогот треба да го реши на демократски начин.

Досегашното искуство говори дека кај најголем број од децата со нарушување во однесувањето, проблемот доаѓа од семејството. Во многу домови во нашата средина членовите на семејството се соочуваат со татко алкохоличар, што во старт е ситуација која не дозволува да им се посвети многу време и внимание на децата. Висок процент од учениците со нарушување во однесувањето се од пониските економски класи. Материјалната немоќ да се приближат до побогатите слоеви, неможноста да се поседуваат истите нешта, како и некои побогати деца, создава фрустрации, раслојување и борба за доближување. Еден дел од децата стануваат толку проблематични, што е потребно вклучување на лица од МВР, како еден вид превенција.

Задолжителен дел при соработката со родителите е испраќање на **покана** (во прилог). Дел од родителите се благодарни и сакаат да соработуваат за доброто на своето дете. Тоа се мал број и најчесто се припадници на средната економска класа, ниту сиромашни, ниту богати, со високо или средно образование и припадници на висока или средна социјална положба. Но има и такви кои брзо го завршуваат разговорот, не се многу заинтересирани или воопшто не сакаат да соработуваат. Тоа се или приватници и бизнисмени или луѓе кои постојано работат за основните животни потреби, премногу зафатени луѓе, кои немаат доволно време за своите деца. Во вакви случаи соработката е отежната, а со тоа и резултатите се послаби или краткотрајни.

До _____, со стан на ул. _____.

Ве покануваме да дојдете во ОУ „Тошо Арсов“ – Штип на ден _____ во _____ часот, поради Вашето дете _____ ученик во _____ одд.

Забелешка: _____

Педагог

Психолог

Интересно е што, иако поретко, има случаи кога само едниот родител е известен за детето, а другиот воопшто не е во тек. Еден дел од тие родители, грижата за децата ја препуштаат само на едниот од нив, поради немање доволно време, незаинтересираност или во најлош случај поради „патријахалниот“ пристап при донесувањето на одлуки. Повеќето деца се од семејства со нарушени внатрешни односи и релации и минимална комуникација. Казните за несоодветно однесување се исфрлаат, се применува автократски или анархичен воспитен стил, а одлуките се донесуваат брзо и без многу размислување.

Исти или слични заклучоци изнесе и *социјалниот работник*. Децата понекогаш сакаат да зборуваат со некој кој сака и може да ги слушне, дури и да им помогне. Меѓутоа, помошта која им се пружа е само насочување при средувањето на семејните односи. Најчесто проблемите кај децата се

јавуваат кога родителите немаат доволно финансиски средства, кога се дома, постојано се расправаат како да го решат тоа; тогаш децата се немоќни, ги чувствуваат негативните вибрации и оддалеченоста меѓу членовите на семејството. Од бројните караници излегуваат навреди, повишени тонови, а понекогаш и примена на физичка сила. Комуникацијата е намалена, времето кое се поминува во заеднички семејни активности, разговори, прошетки, посети на културни збиднувања е сведено на минимум и сето ова на крајот се рефлектира на социјалното однесување на младата личност. Тоа уште еднаш ја потврдува онаа добро позната реченица дека ...многу од децата живеат покрај родителите, а не со родителите.

Децата чии родители пружат поддршка, се чувствуваат самоуверени и компетентни, за разлика од децата чии родители ги критикуваат и казнуваат. . Кога еден член од семејството го менува своето однесување, тој делува на однесувањето на останатите членови на семејството; слично на ова, природата на нивните промени влијае на личноста, односно процесот се движи во круг. Конфликтното однесување на детето се поврзува со конфликтот меѓу детето и родителите или меѓу самите родители.

Дојдено е до заклучок дека децата коишто е тешко да се контролираат и се однесуваат агресивно, проблемот не е само кај детето, туку и во начинот на социјално учење и однесување на целото семејство. Во проблематичните семејства, и другите членови имаат висок процент на веројатност да пројават некој вид на нарушување во социјалното однесување, често одговарајќи на агесијата со агесија, на тој начин што се создава еден циклус на одмазда. Нормално е проблематичното дете и некој близок роднина да почнат да разменуваат погрдни зборови и да завршат со удари.

Како и да е, се заклучува дека мајката и таткото треба да бидат пример за прилагодено, а не антисоцијално и агресивно однесување. Тие можат да применуваат специфични техники за да го подобрат проблематичното однесување на детето; тие се оние кои треба да ја подобрат интеракцијата во целото семејство, така што тоа ќе делува во конструктивна насока за секој член.

И за крај, ќе го цитирам истакнатиот детски психолог Ури кој вели: **„Одговорност на родителите е активно да ја социјализираат идната генерација возрасни“.**

Заклучок

Во ситуација на пад на општествениот развој, семејството е една од главните „институции“ за правилен развој на младиот човек. Тоа е генератор на мрежа за солидарност и од цврстината на мрежата во семејството се шири и на останатите единки и групи кон кои се постапува. Основна цел на ова истражување беше токму семејството и неговата структура и начините на кои истата влијае врз нарушувањата во однесувањето кај децата/ученици.

Трудот содржи два дела. Во првиот дел, *теоретскиот*, се обидовме да се доближиме до она што беше од наш интерес, а тоа е „современото семејство“. Во овој контекст, понудивме различни дефиниции на поимот семејство; развојот на современото семејство – преминот од патријархално во модерно; функциите кои тоа ги обавува; многу важно за нас – структурата на денешните семејства; атмосферата која владее во истите; односите меѓу семејните членови и на крајот родителскиот воспитен стил. Мораме да истакнеме дека основна цел на овој труд беше да покажеме дека е невозможно да се прекине нишката на поврзаност меѓу она што се вели „модерно семејство“ и новите облици на нарушувања во однесувањето кај младата популација.

Вториот дел содржи: а) *емпириска анализа на добиените податоци* од спроведеното анкетирање со кое дојдовме до сознанија за состојбата во семејствата; б) *квалитативна анализа на неструктурираното интервју* со стручните соработници кои ни ги потврдија претпоставките. Овој дел е поделен на десет целини, а поделбата е направена согласно прашањата од анкетните прашалници и интервјуто.

а) *Првата целина* ја испитува *структурата на семејствата* на испитаниците. Наведовме дека најголема улога во процесот на формирање на личноста игра комплетното семејство, а непотполните семејства негативно се одразуваат на социјалното однесување на децата. Доминантно семејство е четиричленото семејство 56,3% (мајка, татко и две деца). И покрај овие бројки, тенденција на пораст има кај семејствата со едно дете и непотполните семејства 6,96%, кои претпоставуваме дека се генератор на деца со нарушување во однесувањето.

Втората целина го истражува *нивото на образование на родителите*. Сметавме дека ова е важно затоа што сите досегашни истражувања покажале дека родителите со повисоко образование имаат поинаков пристап во процесот на воспитување и одгледување на децата. Во нашиов случај, поголем процент од испитаниците (мајки 67,72% и татковци 69,62%) се со средно образование. Нивните ставови во однос на воспитувањето на децата, во понатамошните одговори, делумно се разликуваат од ставовите на оние со високо образование.

Третата целина доаѓа како надополнување на втората, зашто тие две се и директно поврзани. *Занимањето на родителите директно зависи од степенот на образование*. Колку повисоко образование, толку повеќе можности за подобро работно место, а што, пак, е поврзано со паричната заработка и финансиската состојба на семејството. И мајките и татковците најчесто се вработени во приватен сектор, работат многу часови и немаат доволно време да му посветат на семејното воспитување. Резултатите од анкетите за овие две прашања ни даваат за право да ја потврдиме претпоставката дека високо образованите родители и оние кои заработуваат повеќе, применуваат различни воспитни методи и можат повеќе да влијаат на однесувањето на детето, да го контролираат истото и да интервенираат на време.

Прашањето за *социо-економскиот статус на семејството* е многу значајно, бидејќи овој фактор игра многу значајна улога во процесот на мотивираност на децата/ученици за примерно однесување. Добиените

податоци ни ги открија следниве факти: ниту богати, ниту сиромашни се изјасниле 53,16% и тоа се оние деца кои имаат јасно формирана слика за нивната состојба во општеството. Дел од испитаниците се изјасниле за средно богати, мал процент за многу богати или сиромашни, но проблемот веројатно се јавува кај оние кои не знаат каде припаѓаат, односно не можат да ја оценат нивната социјална положба 19,62%. Овој процент е релативно висок и тоа се деца кои немаат јасно поставени цели, а тоа упатува на размислување дека се подложни на различни негативни влијанија кои би ги насочиле во поинаков правец што би резултирало со застранување од нормалните текови и нарушено социјално однесување.

Следниот блок-прашања ни беше важен за да видиме *колку семејствата поминуваат време во заеднички активности*. Од одговорите заклучивме дека семејствата највеќе време посветуваат на заеднички разговори и тоа го прават често 56,96%, иако има и такви кои никогаш не разговараат. Разговорот е прв предуслов за успешна комуникација, а успешната комуникација повлекува средени односи, отвореност меѓу семејните членови и подобро запознавање. Уште помал број од децата изјавиле дека практикуваат заеднички прошетки и одмори, и играње на креативни и забавни игри, а најмалку 5,69% посетуваат културни манифестации. Иако навидум малку, сепак културните случувања го дооформуваат социјалното однесување кај младата личност.

Шестата целина опфаќа блок прашања кои ја испитуваат *емоционалната атмосфера во домот*. Првото прашање открива дали во семејствата владее позитивна емоционална клима. За искреноста на одговорите говорат високите 17,72% дека во нивните домови нема позитивна атмосфера, што значи дека живеат во дисфункционални семејни средини. На прашањето какви чувства покажуваат родителите кон децата, одговорите на родителите и децата се разликуваат. 46,20% од децата изјавиле дека родителите ја ставаат грижата на прво место; слично одговориле и татковците 70,58%, додека за мајките најважно е да им дадат љубов на своите деца 51,16%. И навистина љубовта е најважниот момент!

Не како сентимент и емоција, како вљубеност и нежност - туку како јасна, силна внатрешна одлука, даден збор, за целосна взаемна доверба, со која во корен ќе биде пресечена секаква лоша постапка, анимозитет, дистанца. Третото прашање од овој блок го презентира мислењето на децата за тоа колку им се важни на родителите. 6,32% често чувствуваат дека не им се најважни на родителите, се чувствуваат како запоставени, ставени во втор план.

Современото семејство го определуваме како семејство кое го карактеризира принцип на рамноправност на мажот и жената, со соодветни последици врз положбата на децата во семејните односи и кои се повеќе стануваат фундамент на семејната форма. Да поедноставиме: во денешните семејни облици детето се учи да биде субјект кој активно ќе учествува во градењето на својата иднина со останатите членови на семејството. Анализирајќи ги одговорите на прашањето за тоа *кој одлучува за важните работи*, доаѓаме до заклучок дека постои тенденција на пораст на вклучување на децата 26,58%, а и да не говориме за вклученоста на двајцата родители. Од *односот што родителите го градат еден кон друг, но и од односот со децата*, како и од *степенот на комуникација*, зависи односот на децата кон другите во општеството. Родители кои постојано се расправаат, кои понекогаш се тепаат, родители кои немаат доволно време за своето дете, дозволуваат слободното време да се минува по сопствена желба, а без никаква контрола на однесувањето (6,32%) и оние кои комуникацијата ја сведуваат на најниско ниво, со сигурност ќе продуцираат генерации слични на нив; личности кои сите проблеми ќе ги решаваат на ист или сличен начин.

Исто како што секое семејство го поттикнува социјалното учење, на истиот начин тоа семејство поставува невидливи граници во процесот на социјално учење. Лимитот е во она што, всушност, не се научило во семејството. Секое семејство е лимитирано во некој поглед. За да се искорени или воопшто спречи непожелното однесување, потребна е постојана контрола, награди и казни, брзи реакции и подеднаква

распределба на контролата меѓу двата родитела. Повеќето од децата за примерното однесување добиваат материјална награда или им исполнуваат желба. А за непримерното однесување, најголем дел од родителите реагираат веднаш, казнувајќи го детето, а не заборувајќи да разговараат за ситуацијата. Важен момент во овој контекст е причината за која децата се казнувани најчесто. Во одговорите доминира неизвршувањето на обврските и непочитувањето на домашните правила, а грубото, нападно, недолично и навредливо однесување е ставено во втор план. Тоа говори за неедуцираноста на родителите за важноста на социјалното однесување на своето дете и малку посветеното внимание. Во оваа група на прашања утврдивме дека почесто казнуваат татковците, а поголемо влијание и контрола на однесувањето на децата имаат мајките.

Стилот на воспитување е „особен и својствен за личноста на воспитувачот; одреден од неговата лична и педагошка култура, мотивите кои го поттикнуваат на активност и цел комплекс од останатите конкретни активности, воспитни услови и можности за работа“. Воспитниот стил игра голема улога во процесот на градење на личноста. Ако во домот се применува автократски воспитен стил, како кај 17% од испитаниците, резултатите нема да бидат задоволувачки. Децата ќе бараат начини да се спротивстават на строгите правила, на строгата контрола и критика. На ист или сличен начин делува и родителската незаинтересираност за однесувањето на детето, потенцирањето на нивните проблеми и споредбата со други деца. Најдобар начин да се постигне баланс во социјалното однесување, да се избегнат или отстранат нарушувањата во однесувањето, е да се примени демократскиот воспитен стил. Околу 70% од родителите поставуваат одредени правила, казнуваат повремено, за секоја казна разговараат и посочуваат примери од литературата, животот и историјата. Што значи ја потврдуваме хипотезата дека мнозинството од родителите денес применуваат демократски воспитни постапки.

б) Неструктурирано интервју

Од неструктурираното интервју со стручните соработници, дојдовме до следните заклучоци: најголем број од децата/ученици со нарушено однесување доаѓаат од дисфункционални или непотполни семејства. Непотполните семејства најчесто се само со мајка, а таткото многу малку или воопшто не се интересира за однесувањето на детето в училиште. Најчесто тоа се семејства од пониската социо-економска класа, родители со понизок степен на образование, кои се материјално немоќни или пак во одредени екстремни случаи, и деца чии материјални каприци се секогаш задоволени, па не знаат за граница. Промени во однесувањето покажуваат деца од семејства во кои е ускратена љубовта, семејства во кои има константни караници или по некоја тепачка. Родителите „немаат доволно време за советодавни разговори“, а контролата е препуштена само на едниот родител, најчесто мајката. Мајките се попопустливи и толерантни и не рагираат веднаш, што овозможува проблемот да стане уште поголем и поалармантен.

Социјално-културната револуција која го карактеризира нашето време, поттикнува недоверба и страв; го изменила лицето на семејниот живот и ги променила веќе утврдените семејни облици и заедници. Не е имун ниеден дел од земјата, ниеден човек, ниедна заедница. Меѓучовечките односи се фрлени во крајна вознемиреност, а случувањата го надминуваат човековото познавање.

...Како и да е, не постои единствен пат и начин кој треба да се следи за да се биде добар и успешен родител.

Прилози:

Прашалник за учениците

Упатство за работа

Овој прашалник се состои од неколку прашања и тврдења за структурата на семејството во кое растеш и твоето социјално однесување. Прашалникот е анонимен. Одговорите не се оценуваат, ќе се користат за научни цели, но твојата искреност ќе допринесе за поверодостојни резултати во истражувањето.

- ❖ Прашањата читај ги целосно, а одговарај брзо и без непотребно задржување!
- ❖ Доколку нешто не ти е јасно, крени рака и прашај го организаторот на истражувањето!
- ❖ Работи индивидуално!

Однапред благодарам за соработката!

Општи податоци за ученикот

1. Училиште: _____
2. Место: _____
3. Одделение: _____
4. Пол на ученикот:
 - а) машки
 - б) женски

Општи податоци за семејството

1. Структура на семејството:
 - а) мајка, татко и едно дете;
 - б) мајка, татко и две деца;

- в) мајка, татко и повеќе од две деца;
г) проширено семејство – баба, дедо, само баба, само дедо (подвлечете!)
д) непотполно семејство – само мајка, само татко (подвлечете!)

2. Образование на родителите:

	мајка	татко
а) основно	_____	_____
б) средно	_____	_____
в) вишо	_____	_____
г) високо	_____	_____
д) друго	_____	_____

3. Занимање на родителите:

	мајка	татко
а) службеник	_____	_____
б) приватник (сопственик на претпријатие)	_____	_____
в) приватен занаетчија и трговец	_____	_____
г) работник во општествен сектор и АД	_____	_____
д) работник во приватен сектор	_____	_____
ѓ) земјоделец	_____	_____
е) домаќин	_____	_____
ж) невработен	_____	_____
з) друго	_____	_____

4. Како Вие лично би го определиле животниот стандард на Вашето семејство?

- а) многу богати
б) средно богати
в) ниту богати, ниту сиромашни
г) сиромашни
д) не можам да оценам

5. Како Вие ја оценувате социјалната положба на семејството?

- а) многу висока
б) висока
в) средна
г) ниска
д) многу ниска
ѓ) не можам да оценам

6. Колку време минувате во заеднички активности со семејството?

а) заеднички разговори	1	2	3	4
б) прошетки и одмори	1	2	3	4
в) креативни и забавни игри	1	2	3	4
г) посета на културни манифетсаци	1	2	3	4

1. често 2. понекогаш 3. ретко 4. никогаш

Посебни податоци

7. Во моето семејство владее позитивна емоционална клима;

- а) да
- б) не

8. Моите родители кон мене покажуваат:

- а) љубов
- б) грижа и разбирање
- в) индиферентност (незаинтересираност)
- г) одбивност

9. Чувствувам дека на моите родители не сум им најважен/а во животот;

- а) често
- б) понекогаш
- в) ретко
- г) никогаш

10. Во моето семејство за важните работи одлучува:

- а) татко ми
- б) мајка ми
- в) двајцата родители
- г) сите заедно

11. Односи меѓу родителите:

- а) се сакаат и почитуваат
- б) разговараат за различни теми и проблеми
- в) се расправаат
- г) понекогаш се тепаат
- д) татко ми постојано и вика на мајка ми

12. Однос родител-дете

- а) родителите ми поставуваат правила кои морам да ги почитувам
- б) влијаат врз донесувањето на одлуки
- в) додека тие зборуваат не смеам да ги прекинувам
- г) за секоја моја постапка мора да бидат известени
- д) ми дозволуваат слободното време да го минувам по своја желба
- ѓ) учествуваат во решавањето на моите проблеми
- е) подготвени се да ме ислушаат кога зборувам за мој проблем или успех
- ж) немаат доволно време за мене, презафатени се со работа

13. Со моите родители:

- а) имам воспоставено успешна и отворена комуникација
- б) комуницирам само по потреба (кога имам проблем)
- в) не комуницирам

14. Моите родители за моето примерно однесување:

- а) ме наградуваат материјално
- б) ми исполнуваат желба
- в) јавно ме пофалуваат
- г) не го забележуваат

15. Кога ќе се соочат со некое мое непримерно или лошо однесување:

- а) реагираат веднаш
- б) подолго време ме толерираат пред да реагираат

16. Најчесто ме казнуваат заради:

- а) неизвршување на моите обврски
- б) непочитување на правилата во домот и надвор од него
- в) недолично и навредливо однесување кон други луѓе, врстници и животни
- г) неодговорност за своите постапки
- д) неодговорност кон предметите
- ѓ) грубост и нападно однесување

17. Секое мое лошо однесување се казнува со:

- а) опомена
- б) прекор
- в) погрдни зборови
- г) физичка казна

- д) забрана
- ѓ) ме игнорираат

18. Почесто ме казнува:

- а) мајка ми
- б) татко ми

19. Моето однесување повеќе го контролира:

- а) мајка ми
- б) татко ми

20. Обиди се да процениш на кој од овие типови припаѓаат твоите родители:

а) Строги се спрема мене и се` што ќе кажат, мора да исполнам; нивниот збор е последен.

б) Не се премногу строги, но сепак поставуваат одредни правила кои треба да се почитуваат; ме казнуваат повремено, само кога навистина заслужувам, и по секоја казна разговараме за грешката и како да се поправи истата.

в) не се многу заинтересирани за моето однесување; постојано се на работа, кога се дома, се грижат и разговараат само за нивни проблеми.

г) ми посочуваат примери од литературата, животот, историјата, филмот и сл. за тоа што е добро, а што лошо.

д) ги следат сите мои активности, во домот, но и надвор за да ме контролираат и критикуваат.

ѓ) ме споредуваат со други деца.

Прашалник за родителите

Упатство за работа!

Ова истражување се однесува на прашања поврзани со социјалното однесување на децата и структурата на семејството во кое растат. Со примерокот на истражување е опфатено и училиштето во кое учи Вашето дете, а тоа значи и Вие како родители. Прашалникот е анонимен, а одговорите ќе бидат искористени исклучиво за научни цели. Затоа од Вас очекуваме искрени одговори.

Однапред Благодарам за соработката.

Општи податоци за семејството

1. Структура на семејството:

- а) мајка, татко и едно дете;
- б) мајка, татко и две деца;
- в) мајка, татко и повеќе од две деца;
- г) проширено семејство – баба, дедо, само баба, само дедо (подвлечете)
- д) непотполно семејство – само мајка, само татко (подвлечете)

2. Образование на родителите:

	мајка	татко
а) основно	_____	_____
б) средно	_____	_____
в) вишо	_____	_____
г) високо	_____	_____
д) друго	_____	_____

3. Занимање на родителите:

	мајка	татко
а) службеник	_____	_____
б) приватник (сопственик на претпријатие)	_____	_____
в) приватен занаетчија и трговец	_____	_____
г) работник во општествен сектор и АД	_____	_____
д) работник во приватен сектор	_____	_____
ѓ) земјоделец	_____	_____
е) домаќин	_____	_____
ж) невработен	_____	_____
з) друго	_____	_____

4. Како Вие лично би го определите животниот стандард на Вашето семејство?

- а) многу богати
- б) средно богати
- в) ниту богати, ниту сиромашни
- г) сиромашни
- д) не можам да оценам

5. Како Вие ја оценувате социјалната положба на семејството и Вашата?

- а) многу висока
- б) висока
- в) средна
- г) ниска
- д) многу ниска
- ѓ) не можам да оценам

6. Колку време минувате во заеднички активности со семејството?

а) заеднички разговори	1	2	3	4
б) прошетки и одмори	1	2	3	4
в) креативни и забавни игри	1	2	3	4
г) посета на културни манифетсациии	1	2	3	4

1. често 2. понекогаш 3. ретко 4. никогаш

Посебни податоци

7. Кон моето дете покажувам:
- а) љубов
 - б) грижа
 - в) индиферентност (незаинтересираност)
 - г) одбивност
8. Во семејството за важните работи одлучува:
- а) мажот
 - б) жената
 - в) и двајцата
 - г) сите заедно
9. Каков однос имате воспоставено со вашето дете?
- а) му поставувам правила кои мора да ги почитува
 - б) влијаам врз донесувањето на одлуки
 - в) додека јас зборувам, не смее да ме прекинува
 - г) за секоја негова постапка мора да бидам известен/а
 - д) му дозволувам слободното време да го минува по своја желба
 - ѓ) учествувам во решавањето на сите проблеми
 - е) подготвен/а сум да го ислушам кога зборува за некој проблем
 - ж) немам доволно време за се`, презафатен/а сум со работа
10. Постојано го следам однесувањето на моето дете:
- а) да
 - б) не
11. За секое непристојно однесување:
- а) секогаш го казнувам
 - б) следува казна и разговор
 - в) не го казнувам (не обрнувам внимание на се`)
12. Детето најчесто го казнувам заради:
- а) грубо и несоодветно однесување
 - б) неизвршување на своите обврски
 - в) непочитување на правилата во домот
 - г) лоша дисциплина во училиштето
13. Кој има поголемо влијание врз однесувањето и воспитување на детето:
- а) мајката
 - б) таткото

14. Обидете се да процените на кој од овие типови припаѓате:

а) Строг/а сум спрема детето и се` што ќе кажам мора да се исполни; мојот збор е последен.

б) Не сум премногу строг/а, но сепак поставувам одредни правила кои треба да се почитуваат; казнувам повремено и по секоја казна разговараме за грешката и како да се поправи истата.

в) Не сум многу заинтересиран/а за однесувањето на моето дете; постојано сум на работа, кога сум дома, се грижам за домот и разговараме само за економски проблеми.

г) Му посочувам примери од литературата, животот, историјата, филмот и сл. за тоа што е добро, а што лошо.

д) Ги следам сите активности на детето, во домот, но и надвор за да можам да го контролирам неговото однесување.

ѓ) Го споредувам со други деца.

15. Прашалникот го пополни:

а) мајка

б) татко

Користена литература:

1. Alfred, A. (1984). *Poznavanje Coveka*. Prosveta, Beograd.
2. Bacon, M. K. & Ashmore, R. D. (1986). A consideration of the activities of parents and their role in the socialization process. In R.D. Ashmore & D. M. Brodzinsky (Eds.), *Thinking about the family: Views of parents and children* (pp. 3-34). Hillsdale. NJ: Erlbaum.
3. Baillargeon, R., Tremblay, R. & Willms, J. D. (2002). Physical aggression among toddlers: does it run in families? in *Vulnerable children: Findings from Canada's Longitudinal Study of Children and Youth*, J. D. Willms (Ed.), University of Alberta Press.
4. Benet, G. (2007). *Odgojni stilovi u roditeljstvu*. www.skole.com преземено на 15.11.2008.
5. Berger Stassen K. (1986). *The Developing Person Through Childhood and Adolescence*. 2-nd edition, Bronx Community College, City of University of New York.
6. Berns, R. M. (2010). *Child, Family, School, Community: Socialization and Support*, 8-th edition, University of California, Irvine Saddleback College.
7. Bogojević, S. (2002). *Stilovi vaspitanja*. Banja Luka: Filozofski fakultet.
8. Bouillet D. & Uzelac S. (2007), *Osnove Socijalne Pedagogije*, Skolska Knjiga, Zagreb.
9. Bowden, V.R. & Greenberg, C.S. (2010). *Children and their families: The Continuum of Care*. 2-nd edition, Wolters Kluwer Health i Lippincott Williams & Wilkins.
10. Boyd, A. G. (1992). *When You Grow Up In Dysfunctional Family*. Mudrashram Institute of Spiritual Studies.
11. Braithwaite, J. & Braithwaite, V. (1981). "Delinquency and the Question of Values", *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 25, 273-289.
12. Branković, D. & Ilić, M. *Osnovi pedagogije*. Banja Luka: Comesgrafika.
13. Compas, B. E., Howell, D. C., Phares, V., Williams, R. A., & Ledoux, N. (1989b). Risk factors for emotional/behavioral problems in young adolescents: A prospective analysis of adolescent and parental stress and symptoms. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 57, 732-740.
14. Compas, B. E., Phares, V., Banez, G. A., & Howell, D. C. (1991). Correlates of internalizing and externalizing behavior problems: Perceived competence, causal attributions, and parental symptoms. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 19, 197-218.
15. Coulacoglou, C. (2008). *Exploring The Child's personality: developmental, clinical and cross-cultural applications of the fairy tale test*. Illinois, USA.
16. Crawford, J.M. (1999). Co-parent adoptions by same-sex couples: From loophole to law. *Families in Society: The Journal of Contemporary Human Services*, 80, 271-278.

17. Deater-Deckard, K. & Dunn, J., (1999). Multiple risks and adjustment of young children growing up in different family settings, in M. E. Hetherington (Ed.), *Coping with divorce, single parenting and remarriage*, NJ. Lawrence Erlbaum.
18. Deiner, Low, P. (2005). *Inclusive Early Childhood Education: Development, Resources and Practice*. 5th edition, Wadsworth.
19. Demajo, V. (1955). *Zastita Dece u odnosu na porodicu: Neka Zapazanja o deci iz razvedenog braka*. Savet Drustava za staranje o deci i omladini Jugoslavije, Beograd.
20. Dixon, S., & Stadtler, A. (2002). Age-specific observations of the parent-child interaction.
21. Ekerman, N. V. (1987). Psihodinamika porodičnog života. Podgorica: Pobjeda.
22. Ember, R. C. & Ember, M. (2003). Encyclopedia of sex and gender: men and women in the world's cultures (Vol.1). New York, USA.
23. Erikson, E. (1963). Childhood and society. New York, Norton.
24. Florsheim, P., Toland, P., & Berman-Smith, D. (1998). *Family relationships, parenting practices, and availability of male family members and the behavior of inner city boys and single mother and two-parent families*. Child Dev.
25. Flugel, J.C. (1926). *The Psycho-analytic Study of the Family*. London.
26. Forsstrom-Cohen, B. & Rosenbaum, A., (1985) The effects of parental marital violence on young adults: an exploratory investigation', *Journal of Marriage and the Family*.
27. Freud, A. (1954). Psihoanaliza i vaspitanje. predavanje održano na medicinskoj akademiji.
28. Fromm, E. (1941). *Escape From Freedom*. New York, Farrar and Rinehart.
29. Giesecke, H. (2002). *Uvod u pedagogiju*. Filozofski Fakultet, Zagreb.
30. Gold, M. (1987). Social ecology. In H.C. Quay (Ed.), *Handbook of juvenile delinquency*, pp. 62-105, New York.
31. Goldstein, J., Freud, A. & Solnit, J. A. (1973). *Beyond the best Interests of the Child*. New York: Free Press.
32. Golubovic, Z. (1991). *Porodica kao ljudska zajednica*. Zagreb: Naprijed.
33. Grandic, R. (2006). Prilozi porodičnoj pedagogiji. Novi Sad: Savez pedagoških.
34. Haralambos, M. & Holborn, M. (2002). *Sociologija: teme i perspektive*. Zagreb: Golden Marketing.
35. Haviland, W.A., Harald E.L. Prins, Walrath D., McBride B.: *Cultural Anthropology The Human Challenge* 12-th edition, Thomson Learning Academic Centre, 2008, Chapter 9: sex, marriage and family.
36. Hobbes, T. (1968). *Leviathan*, ed.C.B.Macpherson, New York: Penguin.
37. Ilić, M. (2004). *Porodične uloge u pedagoškoj teoriji i praksi*. Filozofski fakultet, Banja Luka, Republika Srpska, BiH.
38. Ilić, M. (2010). Stilovi porodičnog vaspitanja, *Норма - Часопис за теорију и праксу васпитања и образовања* 3/2008. Универзитет у Новом Саду, Педагошки факултет, Сомбор.

39. Jellinek, M., Patel, P. B. & Froehle, M.C. (2002). *Bright Futures in Practice: Mental Health—Volume II. Tool Kit*. National Center for Education in Maternal and Child Health. Georgetown University.
40. Jurak, A. (2002). *Roditelji – prvi odgojitelji svoje djece*. Don Bosco danas. Br. 1, str. 4-5.
41. Kagan J., (1999). *The Role of Parents in Children's Psychological Development*. Harvard University, Cambridge, Massachusetts.
42. Kamenov, E. (1987). *Predškolska pedagogija*. Zavod za udzbenike, Beograd.
43. Kerr, E. M. & Bowen, M. (1988). *Family Evaluation*. Penguin Books, Canada.
44. Klossner, N. J. (2006). *Introductory Maternity Nursing*.
45. Котева-Мојсовска, Т. (2006). Семејното воспитание и социјалното однесување на децата, Скопје.
46. Kriesberg, L. (2006). *Mothers in poverty: A study of fatherless family*, Chicago, USA.
47. Lara-Cinisomo, S., Peibly, A.R., Vaiana, M.E., Maggio, E. (2004). *Are L.A. Children ready for School*. Labor and Population Program, Rand Corporation.
48. Лукович, И. (2004). *Односи и вредности у породичном васпитању деце: Измеѓу традиционализма и модернизма*. Институт за педагошка истраживања, Београд.
49. Macedo I. & Young Marion I. (2003). *Child, Family and State*. New York University.
50. Macionis, J.J. (1991). *Sociology*, New Jersey, Prentice-Hall.
51. Макаренко, А. С. (1948). *Породично васпитање*. Савез просветних радника Југославије.
52. Maleš, D. (1988). *Obitelj i uloga spola : utjecaj roditelja na usvajanje uloge spola kod djece*. Zagreb : Školske novine.
53. Marković, J., Mitrović, D., Ivanović-Kovačević, S. Šobot, V. & Srdanović, J. (2008). Karakteristike porodične strukture i komunikacija u porodicama sa decom sa poremećajem ponasanja. *Aktuelnosti iz neurologije, psihijatrije* 24 trije i granicnih podrucja, god. XVI, br. 3-4, Institut za psihijatriju, Vojvodine, Novi Sad.
54. Maughan, B., Rutter, M., (2001). Antisocial children grown up. In: Hill J, Maughan B, editors. *Conduct disorders in childhood and adolescence*. Cambridge child and adolescent psychiatry, 507–552. Cambridge: Cambridge University Press.
55. McAdams, C. R. III & Foster, A. V. (2007). *Dysfunctional Family Structures and Aggression in Children: A Case for School-Based, Systemic Approaches With Violent Students*. East Carolina University, The College of William & Mary.
56. McDaniel, S.H., Cambell, T.L., Hepworth, J., & Lorenz, A. (2005). *Family-oriented primary care (2nd ed.)*. New York, NY: Springer.
57. Милич, А. (1988). *Раѓање модерне породице*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
58. Milivojević, Z. i saradnici (2007). *Mala knjiga za velike roditelje*. Novi Sad: Psihopolis institut.

59. Mladenovic, M. (1977). *Osnovi sociologije porodice*. Beograd: Savremena administracija.
60. Mladenovic, M. (1979). *Uvod u sociologiju porodice*. Beograd: Rad.
61. Murdock, G.P. (1949). *Social Structure*, New York: The MacMillan Company.
62. Napier, J. N. (1990). *Recreating Your Self: Help for Adult Children of Dysfunctional Families*. W.W. Norton & Company, New York.
63. Neal Diem, G. (1997). *The Definition of "Family" in a Free Society*. Libertarian Nation Foundation.
64. Patterson, J.M. (1996). Family research methods. In C.A. Heflinger & C.T. Nixon (Eds.), *Families and the mental health system for children and adolescents* (pp. 117-144). Thousand Oaks, California: Sage Publications.
65. *Pedagoški leksikon* (1996). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
66. *Pedagoški rečnik* (1967). Beograd: Zavod za izdavnje udžbenika, Srbije.
67. Пејић, Р. (2007). *Улога родитеља и њихов однос према детету*. Филозофски факултет, Источно Сарајево.
68. Петровска, С. (2009). *Семејството и воспитанието на децата*. Штип.
69. Петровски, В. (2006). *Социологија*. Педагошки Факултет, Штип.
70. Petrovic, M. (1955). *Zastita Dece u odnosu na porodicu*: Poremecaji ponasanja kod dece i porodica, Beograd.
71. Песталоци, Ј. Х. (1946). *Како Гертруда учи своју децу*. Просвета, Београд.
72. Pjurkowska-Petrović, K. (1990). *Dete u nepotpunoj porodici*. Beograd: Prosveta.
73. Popandonov, E. (1955). *Zastita Dece u odnosu na porodicu: Deca razvedenih roditelja i odrazavanje kontakta sa razvedenim roditeljem*, Skopje.
74. Potric, J., Savic, B., Pesic, Z., Bajalica, M., i Ogrizovic, M. (1957). *Roditelji i Deca*. Savet Drustava za Staranje o deci i omladini Jugoslavije, Beograd.
75. Rečić, M. «Odgoj u obitelji», <http://www.oc-pgz.hr> 12 окт 2010.
75. Richman, A. L., Miller, P. M. & LeVine R. A. (1992). Cultural and educational variations in maternal responsiveness. *Developmental Psychology*, 28, 614-621.
76. Rosić, V., Zloković, J. (2002). *Prilozi obiteljskoj pedagogiji*. Rijeka: Grafrade.
77. Rothausen, T.J. (1999). 'Family' in organizational research: A review and comparison of definitions and measures. *Journal of Organizational Behavior*, 20, 817-836.
78. Rowell Huesmann, L. (1994). *Aggressive behavior: current perspectives*. Plenum Press, New York.
79. Rutter, M. & Giller, H. (1984). *Juvenile delinquency: Trends and perspectives*. New York, Guilford.
80. Спировиќ, М. Л. (1981). *Дилеми на современото семејство*. Студентски збор, Скопје.
81. Stack, C.B. (1996). *All our kin*. New York, NY: Basic Books.
82. Seth, M., Saksena, N. K. & Srivastava, R. K. (1978). Child-rearing attitudes of rural and urban mothers: A comparative study. *Child Psychiatry Quarterly*, 11(2), 26-30.

83. Seymore, J. (1976). *The Guide to Self-Sufficiency*. New Haven, Conn.
84. Стаменкова Трајкова, В., (1995). *Психологија*. Универзитет Кирил и Методи, Скопје.
85. Schneider, B. H. (1993). *Children`s social competence in context: the contributions of family, school and culture*. Pergamon Press, Oxford, England.
86. Singh, N. N., Ollendick, T. H., Singh, A. N. (2002). *International perspectives on child & adolescent mental health*. Vol 2, Elsevier Science, Oxford.
87. Šindić, A. (2009). *Vaspitni stilovi roditelja i razvoj kompetencija za 21. vijek djece predškolskog uzrasta*. Banja Luka: Filozofski fakultet.
88. Stanojlović, B. (1994). *Porodica i vaspitanje dece*. Beograd: Naučna knjiga.
89. Stoop, D. & Masteller, J. (1997). *Forgiving Our Parents, Forgiving Ourselves: Healing Adult Children of Dysfunctional Families*.
90. Štemberger, A.: Tipovi tjelesne komunikacije i ponasanja djece mlađe dobi u skoli, <http://www.zzjzpgz.hr/>, 15 окт 2010.
91. Tanaka, M. (2006). The effect of family structure on childhood externalizing behaviour: Results from the National Longitudinal Survey for Children and Youth. McMaster University, Hamilton Ontario.
92. Ташева, М. (2003). Социологија. Филозофски Факултет, Скопје.
93. Трипковић, Г., (2004). Породица у транзиции. *Социолошки преглед*, vol. XXXVIII, no.1–2, стр. 205–218. Филозофски факултет, Нови Сад.
94. Vilotijević, N. (2002). *Porodična pedagogija*. Beograd: Učiteljski fakultet. Vršac: Viša škola za obrazovanje vaspitača.
95. Vukasovic, A. (1999). *Pedagogija*. Zagreb : Hrvatski katolički zbor Mi.
96. Williams, P., & Huitt, W. (1999). *Family Educational Psychology Interactive*. Valdosta, GA: Valdosta State University.
97. Wen-Shing T., Jing, Xu. (1991). *Culture and family: problems and therapy*. The Haworth Press.
98. Wegscheider, S., (1981). *Another Chance: Hope and Health for the Alcoholic Family*. Palo Alto, CA: Science and Behavior Books.
99. Zolten, K. & Long, N. (1997). Department of Pediatrics, University of Arkansas for Medical Sciences. www.parenting-ed.org. преземено на 06 декември 2010 г.

Web-page:

1. <http://www.edpsycinteractive.org>

преземено на 14. 11. 2010г.

2. <http://pages.towson.edu>

преземено на 02. 12. 2010г.

3. www.encephalos.gr

Psychological interactions between the members of the family Baloyannis S.J., 9 окт 2010.

4. <http://www.odgoj.com/>

преземено на 16. 10. 2010, Nagrađivanje i kažnjavanje u obitelji i refleksije na dječije ponašanje i školski uspjeh, Delić M.

5. <http://www.snitruth.org>

The Secret of a Happy Home; The Relationship Between Husband and Wife and its Influence on the Children, By Bruce Mallery. 19.11.2010г.

6. <http://www.odgoj.com>

Značaj zdrave komunikacije u porodici, prof. Mediha Beširević, 18 окт 2010.

7. <http://firstwords.fsu.edu/>

преземено на 27.01.2011г.

8. <http://www.socialnprava.info>

Improved communication between parents and children is the best solution to the problem of aggression in school.

Мирчовска Гордана

„Семејството и агресивното однесување кај учениците“

Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип